

नेपाल

दिगो विकास लक्ष्य

स्थानीयकरण स्रोत पुस्तिका

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोग
काठमाडौं

नेपाल

दिगो विकास लक्ष्य

स्थानीयकरण स्रोत पुस्तिका

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं

पुष, २०७७

दिगो विकास लक्ष्य: स्थानीयकरण स्रोत पुस्तिका
प्रतिलिपि अधिकार © पुष, २०७७

प्रकाशक

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

टेलिफोन नं: +९९७- १-४२९९९७०

www.npc.gov.np

फोटो सौजन्य : नेपाल सरकार र संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (यु.एन.डि.पी.)

राष्ट्रिय योजना आयोग

काठमाडौं, नेपाल

भूमिका

शान्ति र समृद्धिका लागि सहकार्य गर्ने विश्व समुदायको अठोट बमोजिम संयुक्त राष्ट्र संघका सम्पूर्ण सदस्य राष्ट्रको सामूहिक प्रयास र प्रतिबद्धताका आधारमा सन् २०१५ मा घोषणा गरिएको कार्ययोजना दिगो विकास लक्ष्य हो। सदस्य राष्ट्रले यी लक्ष्यलाई आन्तरिकीकरण वा स्थानीयकरण गर्नु भनेको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सहमत भएका विकासका एजेन्डामा सरकारलाई जिम्मेवार बनाउनु हो। नेपालले यी लक्ष्यलाई आवधिक तथा वार्षिक योजनामा समाहित गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। नेपालले मुलुकको आर्थिक, सामाजिक र पर्यावरणीय परिवेश अनुसार कार्यान्वयनमा ल्याउँदै चौधौं योजनादेखि नै यी लक्ष्यलाई आन्तरिकीकरण गरिरहेको छ। सो अनुसार आयवृद्धि, गुणस्तरीय मानव पुँजी निर्माण र आर्थिक जोखिमको न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्ने र वि.सं. २०८७ सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने गरी दीर्घकालीन लक्ष्य लिइएको छ। सो बमोजिम समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको राष्ट्रिय आकांक्षा हासिल हुनेगरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा नीति, योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिनेछ।

नेपालको संविधानले तीनै तहका सरकारहरूको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको व्यवस्था गरी सहकारिता, समन्वय र सहअस्तित्वमा आधारित संघीय शासन व्यवस्थाको सिद्धान्त अवलम्बन गरेको छ। तसर्थ, सबै तहका सरकार कार्यजिम्मेवारी अनुसार दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने दिशामा क्रियाशिल हुनु जरुरी छ। यसमा पनि स्थानीय तह नागरिकसँग दैनिक रूपमा साक्षात्कार हुने भएकोले स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकताको बढी जानकारी हुन्छन्। यसका साथै सेवा प्रवाह र स्थानीय पूर्वाधार विकास लगायतका कार्यजिम्मेवारी स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा पर्ने भएकोले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न यसको स्थानीयकरण गर्ने महत्वपूर्ण अभिभारा समेत स्थानीय तहमा रहन गएको छ। साथै, सरकारको एकल प्रयासले मात्र दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सम्भव छैन। यसका लागि निजी क्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्र, नागरिक समाज, समुदाय, विकास साभेदार लगायत विकासका सरोकारवाला बीचमा साभेदारी हुनु जरुरी छ।

यस परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण गर्न सहयोगी हुने उद्देश्य अनुरूप यो 'दिगो विकास लक्ष्य: स्थानीयकरण स्रोत पुस्तिका' तयार गरिएको हो। यस पुस्तिकाले स्थानीय तहमा आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दा दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण गरी नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जनाएका दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी प्रतिबद्धता पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु। साथै, यस पुस्तिकाले विहंगम राष्ट्रिय दृष्टिकोणलाई स्थानीय स्तरमा प्रतिबिम्बित गर्न गराउन तथा स्थानीय तहहरूबीच विकासका आयाम वारेको बुझाइ र विकास योजना व्यवस्थापनमा एकरूपता ल्याउन समेत महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ भन्ने मैले अपेक्षा लिएको छु। अन्त्यमा, यो स्रोत पुस्तिका तर्जुमा तथा प्रकाशन कार्यमा संलग्न रहनु हुने सबैमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु।

प्रा.डा. पुष्पराज कंडेल
उपाध्यक्ष

कृतज्ञता ज्ञापन

नेपालले दिगो विकास लक्ष्यलाई मुलुकको आर्थिक, सामाजिक र पर्यावरणीय परिवेश अनुसार कार्यान्वयनमा ल्याउँदै चौधौं योजनादेखि नै आन्तरिकीकरण गर्न सुरु गरी सकेको थियो । दिगो विकास लक्ष्यको स्थिति र मार्गचित्र एवम् वित्तीय आवश्यकताको आंकलन, लागत अनुमान तथा वित्तीय रणनीति तयार भइसकेको अवस्थामा सबै तहका सरकारको क्रियाशीलताबाट मात्रै यसको सफल कार्यान्वयन र लक्ष्य प्राप्त हुन सक्दछ । यसमा पनि सेवा प्रवाह, स्थानीय पूर्वाधार विकास लगायतका कार्य स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा पर्ने भएको र दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने महत्वपूर्ण अभिभारा स्थानीय तहमा रहेकोले दिगो विकास लक्ष्यलाई स्थानीयकरण गर्न सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले यो 'दिगो विकास लक्ष्य: स्थानीयकरण स्रोत पुस्तिका' प्रकाशनमा ल्याइएको हो । यस पुस्तिकामा दिगो विकास लक्ष्यको अवधारणा तथा स्थानीयकरणको आवश्यकता र औचित्य, दिगो विकास लक्ष्य अनुकूलको स्थानीय आवधिक योजना तर्जुमा, दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनमा मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा, दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि चालु तथा पुँजीगत खर्चको व्यवस्थापन, दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिको लागि समन्वय, सहकार्य तथा साभेदारीको आवश्यकता बारे विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोगका माननीय उपाध्यक्ष प्रा.डा. पुष्पराज कंडेलको मार्गदर्शन बमोजिम यो स्रोत पुस्तिका तयार गरिएको हो । यस पुस्तिकालाई मस्यौदाको रूपमा पूर्णचन्द्र भट्टराईले तयार गर्नु भएको थियो । स्रोत पुस्तिकालाई यस रूपमा ल्याउनको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगका माननीय सदस्य डा. कृष्ण प्रसाद ओली, डा. उषा भा, डा. दिल बहादुर गुरूङ्ग, श्री मीन बहादुर शाही र डा. राम कुमार फुयाल तथा आयोगका सदस्य सचिव श्री केवल प्रसाद भण्डारीबाट महत्वपूर्ण सुझाव तथा निर्देशन प्राप्त भएका छन् ।

मस्यौदा पुस्तिकाको अध्ययन, प्राविधिक पक्षको सम्बोधन तथा सम्पादन गरी परिमार्जित रूपमा ल्याउनको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगका सहसचिव खोमराज कोइराला, कार्यक्रम निर्देशकहरू डा. नारायणराज पौडेल, डा. चक्रपाणि आचार्य, यदुनाथ आचार्य र डा. दिवाकर लुईटेलको उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ । यसैगरी सहसचिव सुमनराज अर्याल, बिजुकुमार श्रेष्ठ, डा.किरण रूपाखेती, किशोर जोशी, डा.वासुदेव शर्मा र बैकुण्ठनिधि शर्माको पनि योगदान रहेको छ । यस स्रोत पुस्तिका तयार गर्ने क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने राष्ट्रिय योजना आयोग तथा मन्त्रालयका कर्मचारी, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र र सहकारी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरू पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

यस पुस्तिकाको गहन अध्ययन तथा सम्पादन गरी यो रूपमा ल्याउनको लागि महत्वपूर्ण कार्य गर्नुहुने पुष्पलाल शाक्य, केशव दवाडी, डा.मेनुका कार्की र पदम भुसाललाई आयोग धन्यवाद दिन चाहन्छ । साथै, यस स्रोत पुस्तिकाको डिजाइन र छपाईमा सहयोग गर्नुहुने हरि मरासिनी र प्रमोद महर्जन पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्तमा, यो स्रोत पुस्तिका तयार गर्नको लागि दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन सहजीकरण परियोजनामार्फत आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने नेपालस्थित युरोपियन युनियन र संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमलाई पनि आयोग हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोग
पुष, २०७७

विषयसूची

भूमिका	ग
कृतज्ञता ज्ञापन.....	ड
संक्षेपीकरणको सूची	भ
परिच्छेद १: परिचय.....	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ दिगो विकास लक्ष्यको अवधारणा	१
१.३ दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको अवस्था	४
१.४ स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र तथा दिगो विकास लक्ष्य	७
१.५ स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण: आवश्यकता र औचित्य	८
१.६ स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने प्रमुख अवयवहरू	१०
१.७ दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयन.....	११
१.८ स्रोत पुस्तिकाको उद्देश्य	१२
१.९ स्रोत पुस्तिकाको सीमा	१३
परिच्छेद २: दिगो विकास लक्ष्य अनुकूलको स्थानीय आवधिक योजना तर्जुमा.....	१५
२.१ पृष्ठभूमि	१५
२.२ नतिजामूलक योजना	१६
२.३ आवधिक योजना तर्जुमा: विद्यमान अभ्यास, स्थानीय आकांक्षा र यथार्थता	१७
२.४ आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा ध्यान दिनुपर्ने पक्ष	२१
परिच्छेद ३: दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनमा मध्यमकालीन खर्च संरचना,	
वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा.....	२५
३.१ परिचय	२५
३.२ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा.....	२५
३.३ वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा	३०
३.४ स्थानीय तहको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटको तयारी: विशेष मार्गदर्शन	३४

परिच्छेद ४: दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि चालु तथा पुँजीगत खर्चको व्यवस्थापन ३५

४.१ परिचय	३९
४.२ बजेटमा चालु तथा पुँजीगत खर्चको महत्व.....	३९
४.३ चालु खर्चको विनियोजनका प्रमुख आधार	४२
४.४ पुँजीगत खर्च विनियोजनका प्रमुख आधार.....	४३
४.५ बजेट विनियोजन र खर्चमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने पक्षहरू	४४

परिच्छेद ५: दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन.....४७

५.१ परिचय	४७
५.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	४७
५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको विद्यमान व्यवस्था	४९
५.४ दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	५१

परिच्छेद ६: समन्वय, सहकार्य र साभेदारी ५७

६.१ परिचय.....	५७
६.२ समन्वय, सहकार्य र साभेदारीको आवश्यकता	५७
६.३ समन्वय, सहकार्य तथा साभेदारी सम्बन्धी मार्गदर्शन.....	५९

अनुसूचीहरू..... ६५

अनुसूची १: दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणको सान्दर्भिकता	६३
अनुसूची २: दिगो विकास लक्ष्यका स्थानीय तहका सूचक.....	८०

संक्षेपीकरणको सूची

(क) नेपाली

अ.म.	अर्थ मन्त्रालय
अ.मु.	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
आ.व.	आर्थिक वर्ष
कि.मि.	किलोमिटर
कृ.प.वि.म.	कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय
के.त.वि.	केन्द्रीय तथ्यांक विभाग
गा.पा.	गाउँपालिका
गै.स.स.	गैह्व सरकारी संस्था
दि.वि.ल.	दिगो विकास लक्ष्य
न.पा.	नगरपालिका
ने.ज.स्वा.स.	नेपाल जनसाङ्ख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण
ने.जी.स.	नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण
ने.व.सू.स	नेपाल बहुसूचक सर्वेक्षण
ने.रा.बैं.	नेपाल राष्ट्र बैंक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
भू.व्य.स. तथा ग.नि.म	भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय
म.ले.नि.का.	महालेखा नियन्त्रक कार्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रा.ज.ग.	राष्ट्रिय जनगणना
रा.यो.आ.	राष्ट्रिय योजना आयोग
व्य.सू.प्र.	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली
शि.व्य.सू.प्र.	शिक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली

(ख) अङ्ग्रेजी

EMIS	Education Management Information System
HMIS	Health Management Information System
MTBF	Medium Term Budget Framework
MTEF	Medium Term Expenditure Framework
MTFF	Medium Term Financial Framework
MTRF	Medium Term Result Framework
NASA	National Assessment of Students Achievement
ROI	Return- on- Investment
SuTRA	Sub-national Treasury Regulatory Arrangement

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान र दिगो विकास लक्ष्य दुवैले 'विकास' लाई "मानव केन्द्रित" अवधारणाबाट हेरेका छन् । यस अवधारणाले विकासलाई एकीकृत तरिकाबाट व्यापक रूपले मानवीय अवस्थामा सुधार गर्दै आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार, वातावरणीय तथा संस्थागत विकास गर्ने माध्यमका रूपमा हेर्दछ । दिगो विकास लक्ष्यले विकासको आधारभूत मानवीय आवश्यकता जस्तै भोकमरी तथा गरिबीको अन्त्य, सबैका लागि सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाइको सुनिश्चितता जस्ता विषय समेटेको छ । गुणात्मक जीवनका पक्षहरूमा यसलाई स्वस्थ जीवन एवम् सम्पन्नता, गुणात्मक शिक्षा तथा जीवन उपयोगी सिकाइ एवम् उच्च मानवीय आकांक्षा (लैंगिक समानताको प्राप्ति, असमानताको कमी, शान्ति स्थापना, न्यायमा पहुँच, समावेशी संस्थाहरू) का आधारको तयारीका रूपमा हेरिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यले विकासलाई अधिकारमुखी विकासको फराकिलो दायराबाट हेरेको छ ।

१.२ दिगो विकास लक्ष्यको अवधारणा

पृथ्वीको धान्न सक्ने क्षमताको सीमा भित्र रहेर मानिसको जीवनमा समृद्धि हासिल गर्न र समाजमा शान्ति कायम गर्न विश्व समुदायले अवलम्बन गरेको विकासको विश्वव्यापी साभ्ना खाका नै दिगो विकास लक्ष्य हुन् । दिगो विकास लक्ष्यका देहायका पाँच वटा स्तम्भ रहेका छन् ।

- (क) पृथ्वी: पृथ्वीमा रहेका प्राकृतिक साधन स्रोत र वातावरण भावी पुस्ताका लागि पनि संरक्षण गर्ने,
- (ख) मानव: सबै प्रकारका गरिबी र भोकमरीको अन्त्य गर्ने र मर्यादा एवम् समानता कायम गर्ने,
- (ग) समृद्धि: प्रकृतिसँग सामान्यस्यता कायम गरी समृद्ध र समुन्नत जीवनको सुनिश्चितता गर्ने,
- (घ) शान्ति: शान्तिपूर्ण, समन्यायीक र समावेशी समाजको निर्माण गर्ने,
- (ङ) साभ्नेदारी: सशक्त विश्वव्यापी साभ्नेदारीद्वारा दिगो विकासका कार्यसूचीहरूको कार्यान्वयन गर्ने ।

दिगो विकास विश्वव्यापी रूपमा समृद्धिको सिर्जना (Generating Prosperity), वितरण (Sharing) र दिगोपना (Sustaining), हासिल गर्नेसँग जोडिएको विश्वव्यापी कार्यसूची पनि हो ।

समग्र मानव विकासका निमित्त आर्थिक विकास र भौतिक पूर्वाधारको विकास पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छन् । तर यी क्षेत्रहरू मानव विकासका साध्य नभएर साधनहरू मात्र हुन् । दिगो विकास लक्ष्यले साध्यको प्राप्तिका लागि मात्र साधनको दक्ष र प्रभावकारी उपयोगमा जोड दिएको छ । यसैले दिगो विकास लक्ष्यमा जीविकोपार्जनका लागि रोजगारीको सिर्जना तथा रोजगारीमा सबै वर्गको पहुँचलाई समेत महत्व दिइएको छ ।

दिगो एवम् न्यायोचित विकासको दर्शनले पूर्वाधार निर्माणको वृद्धि मात्रै विकास नभनी दिगो प्रगतिका लागि दिगो विकासका कार्यसूचीहरूको आवश्यकता महसुस गरेको छ। यी आवश्यकताहरू अन्तर्गत मुख्य रूपमा आर्थिक विकास, नवीन खोजी, रोजगारका अवसरहरू तथा जीविकोपार्जनहरू पर्दछन्। यसका अलावा दिगो विकासका लागि विभिन्न चुनौतीहरूको न्यूनीकरण गर्नु आवश्यक पर्दछ। यस्ता चुनौतीहरू अन्तर्गत वातावरण परिवर्तन, वन विनाश, मरुभूमीकरण, जमिनको क्षयीकरण तथा जैविक विविधताको हानिनोक्सानी जस्ता विषय पर्दछन्।

विकासका यिनै परिदृश्यमा स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारीमा विकास निर्माणका कार्य र प्रभावकारी सेवा प्रवाहसमेत उत्तिकै महत्वपूर्ण छन्। संविधानले स्थानीय तहलाई भौतिक विकासका कार्यक्रम, कृषि प्रसार तथा ग्रामीण विकास, स्थानीय आर्थिक विकास, प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्था, स्थानीय स्वास्थ्य सेवाको व्यवस्था, खानेपानी तथा ढल निकास, सरसफाइ, सामाजिक विकास, वातावरणीय व्यवस्थापन, सार्वजनिक सुरक्षा तथा समावेशी र उत्तरदायी सरकारको रूपमा स्थापित गरेको छ।

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघका सबै सदस्य राष्ट्रबाट अनुमोदन भई सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी विश्वव्यापी रूपमा जारी गरिएको दिगो विकास लक्ष्यका कार्यसूची अन्तर्गत १७ वटा लक्ष्य,

कोष्ठक १.१: दिगो विकासको सन् २०३० कार्यसूचीका मुख्य सिद्धान्त

- **विश्वव्यापकता:** दिगो विकासको सन् २०३० कार्यसूचीको दायरा विश्वव्यापी छ। जुनसुकै आर्थिक हैसियत वा विकासको अवस्था भए पनि दिगो विकासको योगदानप्रति व्यापक प्रयत्न गर्न सबै मुलुक प्रतिबद्ध छन्। यो कार्यसूची सबै मुलुकमा, सबै सन्दर्भमा र सबै समयका लागि अनुकूल छ।
- **सबैलाई समेट्ने:** २०३० कार्यसूचीले सबैलाई लाभ पुऱ्याउन खोज्दछ र गरिब तथा वञ्चित जहाँका भए पनि सबैलाई समेटेर तिनका विशेष चुनौती एवम् संवेदनशीलतालाई लक्षित गर्न प्रतिबद्ध छ। यसैले प्रगतिको प्रतिफल तथा गन्तव्यको विश्लेषण गर्न स्थानीय तथा खण्डीकृत तथ्याङ्कको आवश्यक पर्दछ।
- **अन्तरसम्बन्धिता तथा अविभाज्यता:** २०३० कार्यसूची अन्तरसम्बन्धित तथा अविभाज्य प्रकृतिका १७ वटा दिगो विकास लक्ष्यमा आधारित छन्। १७ वटा दिगो विकासका लक्ष्य कार्यान्वयनका सबै तत्वहरूलाई पृथक रूपमा नहेरी समष्टिगत रूपमा लिइनु पर्दछ।
- **समावेशीयता:** २०३० कार्यसूचीले समाजका सबै वृत्तका जुनसुकै जात, लिङ्ग, वंश, तथा पहिचान भए तापनि यसको कार्यान्वयनमा भाग लिन र सहभागी हुन पाउनु पर्दछ।
- **बहु-सरोकारवालाबीच सहकार्य र साभेदारी:** २०३० कार्यसूचीले सबै मुलुकमा दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्ने कार्यमा सहयोग गर्न ज्ञान, विज्ञता, प्रविधि तथा आर्थिक स्रोतको परिचालन तथा आदानप्रदान गर्दा बहुसरोकारवालाबीच सहकार्य र साभेदारी स्थापना गर्नुपर्दछ।

तालिका १.१: दिगो विकास लक्ष्य

क्र.सं	लक्ष्य
१	सबै क्षेत्रबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने
२	भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषि प्रवर्द्धन गर्ने
३	सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने
४	समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने
५	लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला, किशोरी र बालिकालाई सशक्त बनाउने
६	सबैका लागि स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइको उपलब्धताका साथै यसको दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने
७	किफायती, विश्वसनीय, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा सबैका लागि पहुँच सुनिश्चित गर्ने
८	भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनशिल रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने
९	उत्थानशील पूर्वाधारको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने
१०	मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीचको असमानता घटाउने
११	सहर तथा मानव बस्तिहरू समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील र दिगो बनाउने
१२	दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने
१३	जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्न तत्काल पहल थाल्ने
१४	दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतहरूको संरक्षण र दिगो प्रयोग गर्ने
१५	पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षण, पुर्नस्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने
१६	दिगो विकासका लागि शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, सबैको न्यायमा पहुँच प्रदान गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्था निर्माण गर्ने
१७	दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी सशक्त बनाउने र कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधन सुदृढ गर्ने

१६९ परिमाणात्मक गन्तव्य र २३२ वटा सूचक रहेका छन् । राष्ट्रिय योजना आयोगले नेपालको वस्तुगत यथार्थतालाई पनि समेट्ने गरी २४७ वटा सूचकहरू थप गरी ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेको छ । दिगो विकासलाई एक पृथक अवधारणाको रूपमा नलिई यसलाई राष्ट्रको आर्थिक तथा सामाजिक विकास र वातावरण संरक्षणको एकीकृत अवधारणाको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । दिगो विकास लक्ष्यलाई सम्बन्धित देशको आवधिक तथा वार्षिक योजनामा समाहित गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता विश्वका अन्य राष्ट्रहरूका साथै नेपालले पनि व्यक्त गरेको छ ।

दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्य एकआपसमा घनिष्ठ रूपमा आवद्ध रहेकाले यी लक्ष्यहरूलाई एकीकृत समूहको रूपमा हेरिनु पर्दछ (तालिका १.१) । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सरकार, निजी क्षेत्र सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहने भएकोले यी लक्ष्य प्राप्तमा समग्र सरकार (Whole of Government Approach) को अवधारणा अवलम्बन गर्न आवश्यक पर्दछ ।

१.३ दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको अवस्था

दिगो विकास लक्ष्य नेपालको संविधानमा व्यवस्था गरिएका नागरिकका मौलिक हकका साथै देशलाई समुन्नत तथा मध्यम आय भएको मुलुकमा २०३० सम्ममा परिणत गर्ने देशको मार्गचित्र अनुरूप रहेका छन् । संविधानको धारा ५० को दफा (३) मा उल्लेखित निर्देशक सिद्धान्तमा सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ भन्ने रहेको छ । त्यस्तै संविधानको धारा ५१ (च) को विकास सम्बन्धी नीतिमा क्षेत्रीय सन्तुलन सहितको समावेशी आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय विकासको योजना अन्तर्गत दिगो सामाजिक आर्थिक विकासका रणनीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी समन्वयात्मक तवरले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने संविधानको धारा (छ) को प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीति मा राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिँदै प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।

नेपालले दिगो विकास लक्ष्यलाई मुलुकको आर्थिक सामाजिक र पर्यावरणीय परिवेशअनुसार कार्यान्वयनमा ल्याउँदै चौधौं योजनादेखि नै आन्तरिकीकरण गर्न शुरु गरेको हो । राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्न तथा कार्यान्वयन गरी हासिल गर्न पन्ध्रौं योजनामा आन्तरिकीकरण र तादात्म्यता मिलाउने कार्य गरिसकेको छ । पन्ध्रौं योजनाले दिगो विकासको सन्दर्भमा राष्ट्रिय विकासका आकांक्षा निर्धारण गरेको छ (तालिका १.२) । यसअनुसार आयवृद्धि,

तालिका १.२: पन्ध्रौं योजनामा समाविष्ट दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य र दिगो विकास लक्ष्य

क्र.सं.	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य	दिगो विकासका लक्ष्य
१	सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तर आबद्धता	७, ९, ११
२	मानव पूँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग	३, ४, ८
३	उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व	२, ७, ८, १२
४	उच्च र समतामूलक राष्ट्रिय आय	१, १०
५	परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन	१, ३, ४, ६, ८
६	सुरक्षित, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज	१, ५, १०, १६
७	स्वस्थ र सन्तुलित पर्यावरणीय पद्धति	१२, १३, १५
८	सुशासन	१६
९	सबल लोकतन्त्र	१६, १७
१०	राष्ट्रिय एकता, सुरक्षा र सम्मान	१६, १७

गुणस्तरीय मानव पुँजी निर्माण र आर्थिक जोखिमको न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्ने र वि.सं. २०८७ सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने गरी “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन सोच लिएको छ।

आ.व. २०७४/७५ देखि मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समेत दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता प्रदान गर्ने गरी सूचक निर्माण एवम् कार्यक्रम/आयोजनाको प्राथमिकीकरण गरिएका छन्। बजेट, नीति तथा कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गरिएको मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट कार्यक्रमका लागि दिगो विकास लक्ष्य अनुकूल हुने गरी कार्यक्रमको सांकेतिकरण (Coding) गरिएको छ।

दिगो विकासको सन् २०३० कार्यसूचीले प्रस्तुत गरेको विश्वव्यापी खाका अनुरूप सरकारले नेपालको दिगो विकास लक्ष्यको अवस्था तथा मार्गचित्र २०१६-२०३० प्रतिवेदन तयार पारेको छ। यस मार्गचित्रले नेपाललाई सन् २०३० सम्ममा न्यायपूर्ण र विकासशील मुलुक बनाउने परिकल्पना गरेको छ।

दिगो विकास लक्ष्यको स्थिति र मार्गचित्र एवम् वित्तीय आवश्यकताको आँकलन प्रतिवेदन तथा वित्तीय रणनीति तयार भइसकेको छ। दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनका लागि वार्षिक नेपाललाई औसत रू. २०२४.८ अर्ब आवश्यक पर्ने र यसको ५४.८ प्रतिशत सार्वजनिक क्षेत्र, ३६.५ प्रतिशत निजी क्षेत्र, ४.४ प्रतिशत घरपरिवार र ४.३ प्रतिशत सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट योगदान हुने प्रक्षेपण रहेको छ। यो रकममा वार्षिक करिब औसत रू. ५ खर्ब ८५ अर्ब नपुग रहेको छ, जसमा सरकारका तर्फबाट रू. २.१८ खर्ब र निजी क्षेत्रबाट रू. ३.६६ खर्ब थप जुटाउनुपर्ने अवस्था छ।

दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन प्रदेश तथा स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन (नमूना) तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन निर्माण र प्रादेशिक तहका दिगो विकास लक्ष्यको सूचकको पहिचान गरी कार्यान्वयनमा आइसकेको छ।

सवै तहका सरकारको क्रियाशीलताबाट मात्रै दिगो विकासको सफल कार्यान्वयन र लक्ष्य प्राप्त हुन सक्दछ। दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सम्पूर्ण निकायको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी हुन्छ। संघीय तह, प्रदेश तह र स्थानीय तहका सरकारले कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन समन्वयात्मक रूपमा गर्नुपर्ने हुन्छ। दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सरकारको एकल प्रयासले मात्र सम्भव छैन। यसमा सरकारका अतिरिक्त निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्र, नागरीक समाज, समुदाय लगायत सम्पूर्ण विकास साभेदारहरूबीचमा साभेदारी जरुरी छ।

तालिका १.३: गाउँपालिका र नगरपालिकाको अधिकार तथा दिगो विकास लक्ष्य बीचको सम्बन्ध

क्र.सं.	दिगो विकास लक्ष्यका आयाम	स्थानीय तहको संवैधानिक अधिकार तथा कार्यविशेष (अनुसूची -८)	अधिकारको साभना सूची (अनुसूची -९)	दिगो विकास लक्ष्य
१.	आर्थिक विकास	२. सहकारी १०. स्थानीय बजार व्यवस्थापन ११. ग्रामीण सडक, कृषि सडक, सिंचाई १५. कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, १८. कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण	१. सहकारी ४. कृषि १०. गरिबी निवारण १३. सुकुम्बासी व्यवस्थापन	लक्ष्य १: गरीबीको अन्त्य लक्ष्य २: शून्य भोकमरी लक्ष्य ८: मर्यादित काम तथा आर्थिक वृद्धि लक्ष्य १०: असमानतामा कमी
२.	सामाजिक विकास	८. आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा ९. आधारभूत स्वास्थ्य, सरसफाइ (ढल निकास) व्यवस्था १६. ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन १७. बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन १९. खानेपानी २२. भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास	२. शिक्षा ३. स्वास्थ्य ५. खानेपानी १०. सामाजिक सुरक्षा	लक्ष्य ३: राम्रो स्वास्थ्य तथा स्वस्थ जीवन, लक्ष्य ४: गुणस्तरीय शिक्षा, लक्ष्य ५: लैङ्गिक समानता, लक्ष्य ६: स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइ
३.	पूर्वाधार विकास	७. स्थानीयस्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरू, ११. स्थानीय सडक, १४. घर जग्गा धनीपूर्जा वितरण, १९. साना जलविद्युत् आयोजना, वैकल्पिक ऊर्जा,	५. विद्युत्, सिंचाइ १५. सवारी साधन अनुमति	लक्ष्य ७: धान्न सक्ने तथा स्वच्छ ऊर्जा, लक्ष्य ९: उद्योग, नवीन खोज तथा पूर्वाधार, लक्ष्य ११: दिगो सहर तथा समुदाय,
४.	वातावरण व्यवस्थापन	९. सरसफाइ (फोहरमैला व्यवस्थापन) १०. वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता २०. विपद् व्यवस्थापन २१. जलाधार, सिमसार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण	७. वन, जंगल, वन्यजन्तु, चराचुरूङ्गी, जलउपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता ८. खानी तथा खनिज ९. विपद् व्यवस्थापन	लक्ष्य १२: दिगो उपभोग तथा उत्पादन लक्ष्य १३: जलवायु कार्य लक्ष्य १५: जमिनमाथिको जीवन
५.	संस्थागत विकास तथा सुशासन	१. नगर प्रहरी ३. एफ.एम (रेडियो) सञ्चालन ४. स्थानीय कर, सेवाशुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, दण्ड जरिवाना ५. स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन ६. स्थानीय तथ्यांक र अभिलेख संकलन १२. गाउँ सभा, नगर सभा, जिल्ला सभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन १३. स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन	२. पत्रपत्रिका ६. कर, दस्तुर, दण्ड जरिवाना, रोयल्टी, सेवा शुल्क ११. व्यक्तिगत घटना, जन्म, मृत्यु, विवाह दर्ता र तथ्याङ्क १२. पुरातत्व, प्राचीन स्मारक र संग्रहालय	लक्ष्य १६: शान्ति, न्यायपूर्ण तथा सबल संस्था लक्ष्य १७: बहुसरोकार साभेदारी

१.४ स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र तथा दिगो विकास लक्ष्य

नेपालको संविधान तथा कानूनहरूले स्थानीय तहमा प्रदान गरेको अधिकार र दिगो विकास लक्ष्यबीच बलियो सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। स्थानीय स्तरमा महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवाहरूको प्रवाह र त्यसको निमित्त लगानी गर्ने कार्य स्थानीय तहको जिम्मेवारीमा पर्दछ। यी स्थानीय जिम्मेवारीहरूमा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ, कृषि, आधारभूत पूर्वाधार तथा सामाजिक समावेशीकरण एवम् संरक्षण प्रमुख रहेका छन्।

दिगो विकासका स्थानीयस्तरका लक्ष्यलाई स्थानीय तहको योजना तर्जुमाका विभिन्न विषयगत समिति अनुरूप समूहकृत गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहमा रहेका आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार, वातावरण संरक्षण एवम् संस्थागत विकास र सुशासन समितिहरूका क्रियाशीलताले दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्न योगदान पुऱ्याउँछ। नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय तहलाई विकासका यी पाँचै क्षेत्रमा प्रष्ट अधिकार तथा जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ (तालिका १.३)।

स्थानीय तह विकास र राजनीतिक एकाईका अलावा एक सशक्त आर्थिक एकाई समेत हुन्। संविधानले गाँउपालिका र नगरपालिकालाई स्थानीय बजारको व्यवस्थापन, कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, सहकारी जस्ता स्थानीय आर्थिक विकासको जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको दर्ता तथा नियमनसम्बन्धी र स्थानीय संघ संस्था दर्ता, नियमन र परिचालनको जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। यी विषय दिगो विकास लक्ष्य-१ (शून्य गरिवी), लक्ष्य-२ (भोकमरीको अन्त्य), लक्ष्य-८ (मर्यादित काम तथा आर्थिक वृद्धि) र लक्ष्य-१० (असमानताको न्यूनीकरण) सँग जोडिएका छन्।

सामाजिक विकासको क्षेत्रमा स्थानीय तहको क्षेत्राधिकारभित्र चार वटा प्रमुख क्षेत्र पर्दछन्। यसमा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ, लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशिता जस्ता पक्षहरू रहेका छन्। सामाजिक विकाससँग दिगो विकास लक्ष्यका चार वटा लक्ष्य, लक्ष्य-३ (स्वस्थ जीवन), लक्ष्य-४ (गुणस्तरीय शिक्षा), लक्ष्य-५ (लैंगिक समानता) र लक्ष्य-६ (स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइ) सम्बन्धित छ।

नेपालको विकासमा भौतिक पूर्वाधार जस्तै स्थानीय सडक, यातायात, विद्युत, शहरी विकास र बस्ती विकास एक महत्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा रहेको छ। सो अनुसार पूर्वाधार विकासतर्फ दिगो विकास लक्ष्य-९ (उद्योग, नवीनता एवम् पूर्वाधार), लक्ष्य ११ (दिगो शहर तथा समुदाय) र लक्ष्य ७ (धान्य सक्ने र सफा ऊर्जा) पर्दछन्।

दिगो विकासको चौथो आयाममा वातावरणीय दिगोपना पर्दछ। नेपालको सन्दर्भमा यसलाई वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन, अनुकूलन र प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापनको आयामको रूपमा हेरिनुपर्दछ। तथापी स्थानीय तहको वातावरणीय दिगोपना व्यवस्थापन सम्बन्धी खास भूमिका स्थानीय परिवेशमा भर पर्दछ। स्थानीय तहको कार्य क्षेत्रभित्र वातावरण संरक्षण तथा जैविक विविधता संरक्षण, जलाधार व्यवस्थापन, सिमसार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थ, फोहरमैला

व्यवस्थापन साथै विपद व्यवस्थापन विषय रहेका छन् । यी कार्यक्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहले संघ र प्रदेशसँग सहकार्य र समन्वय गर्न जरुरी हुन्छ । वातावरणीय दिगोपनाको सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्य-१२ (दिगो उत्पादन तथा उपभोग तथा उत्पादनप्रति जवाफदेहिता), लक्ष्य-१३ (जलवायु सम्बन्धी कार्य), लक्ष्य-१४ (समुद्रमुनिको जीवन) र लक्ष्य-१५ (जमिनमाथिको जीवन) जोडिएका छन् ।

दिगो विकास लक्ष्यले संस्थागत विकास र सुशासनलाई समेत विशेष: महत्व दिएको छ । दिगो विकास कार्यसूचीमा संस्थागत विकास तथा सुशासन सम्बन्धी विषयसमेत समावेश भएका छन् जुन विषय दिगो विकास लक्ष्य १६ (शान्ति, न्याय, र सबल संस्था) र लक्ष्य १७ (विश्वव्यापी साभेदारी) सँग प्रत्यक्ष जोडिएका विषय हुन् ।

दिगो विकासको सन्दर्भमा सरकारका विभिन्न तहहरूको संस्थागत क्षमता र कार्य क्षेत्रको सान्दर्भिकताको समेत लेखाजोखा गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालले सहकारी संघीयताको अवलम्बन गरेकाले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सरकारका तीन वटै तहले आपसी सहकार्य र समन्वय गर्नु जरुरी छ । सामान्यतया संघ र प्रदेशको नीति निर्माण, मापदण्ड निर्धारण, वित्तीय हस्तान्तरणका साथै सापेक्ष रूपमा आर्थिक तथा पूर्वाधार विकासमा बढी भूमिका रहन्छ भने स्थानीय तह मूलतः स्थानीय विकास र स्थानीय सेवाका सम्वहकको भूमिकामा केन्द्रित हुनुपर्दछ ।

१.५ स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण: आवश्यकता र औचित्य

तीनै तहका सरकारहरूलाई संविधान र कानूनद्वारा कार्यजिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ । त्यसैले सन् २०३० को कार्यसूची राष्ट्रिय तहमा मात्र सरोकार राख्ने विषय होइन । सेवा प्रवाह, सुशासन र स्थानीय पूर्वाधार विकास लगायतका कार्यहरू स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत पर्दछन् । प्रदेश र स्थानीय तहको समेत तत्परताबाट नै दिगो विकास लक्ष्य हासिल हुन सक्दछन् । त्यसैले दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई स्थानीयकरण गर्नुपर्ने कारणहरू निम्न छन् ।

(क) **सार्वजनिक सेवाको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय तहमा हस्तान्तरण:** नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा अन्य कानूनले सार्वजनिक सेवाका महत्वपूर्ण जिम्मेवारीहरू स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । यस्ता सेवाहरूमा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य उपचार, खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाइ र सामाजिक सेवा जस्ता सेवाहरू पर्दछन् । नागरिक सेवाका यी जिम्मेवारी दिगो विकास लक्ष्यका सूचकसँग सम्बन्धित रहेका छन् ।

(ख) **स्रोत साधनको विकेन्द्रीकरण:** स्थानीय तहलाई संविधान प्रदत्त जिम्मेवारीको सम्पादनका लागि राजस्व संकलनको अधिकार प्राप्त छ । यसका अलावा वित्तीय हस्तान्तरणका माध्यमबाट संघ र प्रदेशबाट समेत स्थानीय तहले वित्तीय स्रोत प्राप्त गर्दछन् । आन्तरिक

स्रोतका साथै वित्तीय हस्तान्तरण तथा अन्य स्रोतबाट प्राप्त वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई छ। यसले स्थानीय तहहरूलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रका दिगो विकास लक्ष्य सम्बद्ध कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक आर्थिक स्रोत उपलब्ध भएका छन्। संविधानद्वारा प्रदत्त राजस्व तथा अन्य स्रोतको परिचालनको अधिकारले स्थानीयस्तरमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नको लागि लगानी वृद्धि गर्न सहयोग पुग्दछ।

- (ग) **दिगो विकास लक्ष्यलाई स्थानीय परिवेश अनुसार प्राथमिकीकरण:** विकासको उपलब्धिहरूको भौगोलिक रूपमा असमान अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा स्थानीय तहले आ-आफ्नो परिवेश अनुसार दिगो विकास लक्ष्यको प्राथमिकीकरण गर्दै स्थानीयकरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ।
- (घ) **स्थानीय खर्चको गुणस्तर र उत्पादकत्व वृद्धि:** स्थानीय तहमा साना तथा कम प्रतिफल प्राप्त हुने योजनामा समेत ठूलो स्रोतको विनियोजन हुने गरेको छ। यसबाट सार्वजनिक खर्चको उत्पादकत्व अपेक्षित रूपमा प्राप्त हुन सकेको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणले स्थानीय स्रोतलाई विकासका प्राथमिकतामा खर्च गर्न अभिप्रेरित गरी स्थानीय खर्चको गुणस्तर र उत्पादकत्व बढाउँदै स्थानीय विकासको प्रयासलाई व्यवस्थित गर्नसमेत सहयोग पुग्नेछ।
- (ङ) **जनसहभागिताको प्रवर्द्धन:** दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न घरपरिवारदेखि समुदायसम्मको योगदान महत्वपूर्ण रहन्छ। स्थानीय तह नागरिकको नजिकमा रही काम गर्ने संरचना भएकोले स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय जनताको सहभागिता तथा प्रभावकारी सेवा प्रवाहलाई सुनिश्चित गर्न सकिन्छ।
- (च) **समावेशिताको सुनिश्चितता:** दिगो विकास लक्ष्यले विकासमा “कोही पनि पछाडि नछुटो” (Leave No One Behind) को मान्यता लिएको छ। विकास नतिजा समतामूलक बनाउन गरिवी र अभावग्रस्त क्षेत्रमा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु आवश्यक हुन्छ। सबैलाई समान रूपले प्रतिफल सुनिश्चित गर्न लक्षित कार्यहरू गरिवी भएका पकेट क्षेत्रहरूमा सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ। सूचना तथा अनुगमन सम्बन्धी अधिकार स्थानीय स्तरमा नै सुनिश्चित भएको अवस्थामा यो विकासको प्रक्रियामा कोही छुटे नछुटेको बारेमा राम्ररी अनुगमन गर्न सकिन्छ।
- (छ) **विभिन्न तहका सरकारका योजनाहरूबीच समन्वय:** दिगो विकास लक्ष्य स्थानीयकरण गर्नु भनेको स्थानीय विकासको सन्दर्भमा यी लक्ष्यलाई जस्ताको तस्तै अवलम्बन गर्नु नभई तिनका सिद्धान्त र सारलाई आत्मसात् गरी स्थानीय वस्तुस्थिति र आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्दै अवलम्बन गर्नु हो। नेपालको सन्दर्भमा, दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरणले १५ औं योजना र दिगो विकास लक्ष्यको मार्गचित्रमार्फत राष्ट्रिय विकासका प्राथमिकतालाई स्थानीय ढाँचामा रूपान्तरण गर्नु बुझाउँदछ। यो सहकारी संघीयताको

महत्वपूर्ण पक्ष पनि हो । दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणले राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय आवधिक योजनाबीच अन्तरसम्बन्ध कायम गराउन योगदान पुऱ्याउनेछ ।

- (ज) **स्रोतको दोहोरोपनको न्यूनीकरण:** स्रोतको कमी भएको हाम्रो जस्तो अल्प विकसित देशले उपलब्ध स्रोतलाई योजनाबद्ध रूपमा प्राथमिकीकरण गरी उपयोग गर्नु जरुरी हुन्छ । दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणले स्रोत साधन विनियोजनमा तीन तहबीच दोहोरोपना हटाई स्थानीय आवश्यकता तथा स्थानीय छनौटमा आधारित दिगो विकास पद्धतिलाई सुदृढीकरण गर्नसमेत सहयोग प्रदान गर्दछ ।

संविधानले निर्धारित परिधिभित्र रही आ-आफ्नो क्षेत्राधिकारको प्रयोग गर्ने अधिकार समेत तहगत सरकारहरूलाई प्रदान गरेको छ । सो अनुसार स्थानीय तहले आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नु पर्ने आवश्यक रहेकोले उनीहरूले आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्न थालेका छन् । स्थानीय तहपिच्छेको अवस्था र आवश्यकता फरक फरक हुने भएकाले प्रत्येक स्थानीय तहले राष्ट्रिय उद्देश्यसँग हुबहु मिल्ने गरी नै दिगो विकास लक्ष्य तोक्न सम्भव हुँदैन । सबै स्थानीय तहमा आवश्यक स्रोत र क्षमता उत्तिकै नहुन पनि सक्दछ । स्थानीय परिवेश, विद्यमान अवस्था, स्रोतको उपलब्धता र सीमाले गर्दा स्थानीय तहका प्राथमिकता र लक्ष्य फरक हुन सक्दछन् । स्थानीय तहले दिगो विकास लक्ष्यको प्रत्येक लक्ष्य हासिल गर्न निर्धारित सूचकका आधारमा लक्ष्य निर्धारण गर्न सक्दछन् ।

१.६ स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने प्रमुख अवयवहरू

दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्थानीय तहले सार्वजनिक व्यवस्थापन प्रक्रियाका प्रत्येक चरणमा नतिजामा आधारित योजना तर्जुमा, बजेट व्यवस्था तथा कार्यान्वयनका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ, जसमा देहायका कुराहरूमा ध्यान दिन आवश्यक हुन्छ ।

- (क) स्थानीय तहले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न नतिजामूलक योजना तर्जुमा गर्नु पर्दछ ।
- (ख) स्थानीय तहले स्थानीय आवधिक योजनासँग तालमेल हुने गरी विस्तृत र नतिजामूलक वार्षिक योजना तथा बजेट तयार गर्नुपर्दछ ।
- (ग) वार्षिक बजेटमा समावेश गरेको चालु खर्चसमेत नतिजामा आधारित हुने गरी तयार पार्नुपर्दछ । सबै विषयगत क्षेत्रको चालु खर्चको समेत यथासम्भव सेवा प्रवाह तहसम्म खण्डीकृत बजेट तयार पार्नुपर्दछ ।
- (घ) वार्षिक योजना तयार गर्दा मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग तालमेल हुने गरी तयार गर्नुपर्दछ ।
- (ङ) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलगायत योजना प्रक्रियाको हरेक चरणमा समावेशी, उत्तरदायी, पारदर्शी, जवाफदेही स्थानीय व्यवस्थापनको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । यी विषय स्थानीय समुदायले विकासका आकांक्षाहरू दिगो रूपमा हासिल गर्ने एउटा अभिन्न अंग हुन् ।

(च) स्थानीय तहले सहकारिता, सहभागिता र साभेदारी अनुरूप प्रादेशिक तथा संघीय तह लगायत निजी क्षेत्र तथा समुदायसँग सहकार्य गर्दै स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने अवस्थाको सुनिश्चितता गर्नु पर्दछ ।

१.७ दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयन

दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले निम्न विषयमा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ ।

(क) आवश्यकताको पहिचान

स्थानीय तहले दिगो विकासमैत्री आवधिक योजना तर्जुमा गर्नुपर्छ । उक्त योजनामा स्थानीय तहको समस्या/आवश्यकता पहिचान गरी सो अनुरूप दिगो विकास लक्ष्य मध्ये कसमा जोड दिने भन्ने कुरा सर्वप्रथम निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसै अनुरूप नीति तर्जुमा र आयोजना/कार्यक्रमहरू छनौट गरी कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।

(ख) प्राथमिकताको पहिचान

स्थानीय तहले दिगो विकासमैत्री आवधिक योजना बनाउँदा सर्वप्रथम आफ्ना प्राथमिकताको पहिचान गर्नुपर्दछ । यस्तो प्राथमिकता स्थानीय अवस्थामा आधारित तथा राष्ट्रिय प्राथमिकताका क्षेत्रमा समेत परेको हुनु उपयुक्त हुन्छ । दिगो विकासको प्राथमिकता निर्धारण गर्दा वित्तीय पक्ष, संस्थागत क्षमता, तथ्यपरक सूचना, जोखिमका पक्ष लगायतलाई समेत ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ ।

(ग) नीतिगत औजारको अवलम्बन

दिगो विकासको मुख्य लक्ष्य र परिमाणात्मक लक्ष्यलाई पहिचान र प्राथमिकीकरण गरेपछि यससम्बन्धी आवश्यक नीति, कानून तथा कार्यविधि निर्माण गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहमा रहेका निजी क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्थासँग विकास साभेदारीका निमित्त के कस्ता प्रोत्साहनको व्यवस्था आवश्यक पर्दछ, सो को गहिरो विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ । स्थानीय तहमा क्रियाशील राजनीतिक दलका बीच विकासका विषयमा आमसहमति आवश्यक पर्दछ । स्थानीय तहमा काम गर्ने गैरसरकारी संस्था र अन्य साभेदारहरूलाई आफ्नो प्राथमिकतामा डोच्याउनेतर्फ पनि उत्तिकै ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । दिगो विकास लक्ष्यका बारेमा नवीन ढंगले प्रचार प्रसार गर्ने कार्यमा स्थानीय सञ्चार माध्यमको निरन्तर सहयोग आवश्यक पर्दछ ।

(घ) स्रोत साधनको परिचालन

दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न ठूलो लगानीको आवश्यकता पर्दछ । यसकारण स्रोत साधनको दायरा विस्तार गर्नका साथै सम्भाव्य स्रोतका क्षेत्रको पहिचान, आकर्षण र उपयुक्त वातावरण बनाउनु जरुरी हुन्छ । संघीय सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण धेरैजसो स्थानीय तहका लागि मुख्य स्रोतका रूपमा रहेको छ । दिगो विकासका लागि नयाँ स्रोत स्थानीयस्तरमा समेत पहिचान गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहले आफ्ना स्रोतका अतिरिक्त निजी,

गै.स.स., सहकारी, समुदाय र घरपरिवारको स्रोतसमेत आकर्षण गर्ने गरी नीति र कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु आवश्यक हुन्छ। स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने सबै विकास कार्यक्रमलाई एकैपटक लगानी आवश्यक नपर्न सक्छ। कुनै आयोजनालाई प्रारम्भमा, कुनै आयोजनालाई बीचका बर्षहरूमा र कुनैलाई कार्यान्वयनको उत्तरार्धमा अधिक लगानी आवश्यक हुन्छ। यसको पहिचान गरी स्रोतको व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ। यसैले स्रोतको रणनीतिक प्राथमिकता निर्धारण गर्नु पर्दछ। स्थानीय तहले आवधिक योजना बनाउँदा संविधान र स्थानीय तह सञ्चालन ऐन, २०७४ ले निर्धारण गरेका विकास तथा सेवा प्रवाहका विषयलाई सँगैसँगै लैजाने गरी संयन्त्र निर्माण तथा स्रोत साधन विनियोजनमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ। यसैगरी स्थानीय तहले सम्भव भएको ठाउँमा समुदाय, निजी क्षेत्र तथा सहकारी क्षेत्रबाट समेत लगानी एवम् सहयोगको परिचालन गर्नु आवश्यक हुन्छ।

(ड) संस्थागत व्यवस्था

दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तमा संस्थागत क्षमता विकास गर्नु उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ। उपयुक्त संरचना, क्षमतायुक्त र प्रविधिमैत्री कर्मचारी, सुव्यवस्थित तथाङ्क प्रणाली, निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको नागरिकप्रतिको उत्तरदायित्व र सुशासनजस्ता पक्ष अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छन्।

दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्नु भनेको लक्ष्य हासिल गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको काँधमा थोपर्ने नभई ती लक्ष्य प्राप्तमा संघीय तथा प्रादेशिक सरकारहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने वातावरण बनाउनु समेत हो। स्थानीय तहसम्बन्धी दिगो विकास लक्ष्य संघ र प्रदेशले स्थानीय तहको सहयोगविना हासिल गर्न सक्दैनन्। सो अनुसार समन्वय, सहकार्य र साभेदारी समेत आवश्यक पर्दछ।

१.८ स्रोत पुस्तिकाको उद्देश्य

आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जनाएका प्रतिबद्धताहरू पुरा गर्न, विहंगम राष्ट्रिय दृष्टिकोणलाई स्थानीय स्तरमा समेत प्रतिबिम्बित गर्न, गराउन र स्थानीय तहहरू बीच विकास आयामहरूको बुझाइ र विकास योजनाहरूको व्यवस्थापनमा एकरूपता ल्याउन मद्दत गर्नु यस पुस्तिकाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ। यस पुस्तिकाको उद्देश्य स्थानीय तहलाई योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्न सहयोग पुऱ्याउनु पनि हो। यस पुस्तिकाको अन्य उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्।

- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका आवधिक विकास योजनाबीचको अन्तरसम्बन्ध बृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउने।
- स्थानीय तहले आवधिक विकास योजनामा आफ्ना क्षेत्रको समस्तिगत विकासका लागि लिने लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिहरू र योजना तर्जुमाका लागि समावेश हुनु पर्ने आवश्यक प्राविधिक विषयवस्तु स्पष्ट गर्ने।

- आवधिक विकास योजना तर्जुमा प्रक्रियामा एकरूपता र स्पष्टता ल्याउनुका साथै सहभागितामूलक योजना पद्धतिलाई स्थानीय तहमा संस्थागत गर्ने ।

१.९ स्रोत पुस्तिकाको सीमा

संघीयता नेपालको लागि नवीन प्रयोग भएकोले यसको कार्यान्वयन जटिल विषय रहेको छ । केन्द्र सरकार पनि यस सम्बन्धी नौलो अभ्यासमै रहेको कारण प्रारम्भिक अवस्थामा बुझाईमा केही फरकपना हुन सक्ने र स्थानीय आवश्यकताहरू पनि फरक फरक हुन सक्ने भएकोले यस पुस्तिकामा उल्लेखित विषय वस्तुहरू स्थानीय क्षमता र परिवेश अनुसार फरक किसिमले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन सक्छ । साथै स्थानीय तहले आ-आफ्नो आवधिक विकास योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तर्जुमामा सम्बन्धित ऐन, नियम, कार्यविधि र मार्गदर्शनलाई विशेष रूपमा ख्याल गर्नुपर्ने भएकोले समग्र मार्गदर्शनको लागि मात्र यो स्रोत पुस्तिका तयार पारिएको छ ।

USAID
Bareilly District Hospital
Bareilly, Uttar Pradesh
201 002

जॉच
मराओँ

परिच्छेद - २

दिगो विकास लक्ष्य अनुकूलको स्थानीय आवधिक योजना तर्जुमा

२.१ पृष्ठभूमि

संघीयतालाई विकेन्द्रीकरणको उच्चतम स्वरूपको रूपमा लिने गरिन्छ। संविधानबमोजिम स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्र अनुरूप विकासको लक्ष्य र प्राथमिकता निर्धारण गर्न सक्दछन्। स्थानीय जनताको आकांक्षा तथा प्राथमिकता प्रतिविम्बित हुने गरी स्थानीय तहमा सहभागितात्मक योजना तर्जुमाबाट विकासका लक्ष्य र उद्देश्य निर्धारण हुनुपर्दछ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र रही आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत र विषय क्षेत्रगत मध्यमकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। सहभागितामूलक रूपमा तयार पारिएको आवधिक योजना स्थानीय तहको विकास रणनीतिको महत्वपूर्ण आधार हुन सक्दछ। स्थानीय तहका सरकारले आफ्नो परिवेशानुसार दिगो विकास लक्ष्यलाई अंगीकार गरी आवधिक योजनाको प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्दछन्।

स्थानीय तहको आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ (नमूना) लाई अवलम्बन गर्नुपर्दछ। यस दिग्दर्शनले स्थानीय तहले आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा दिगो विकास लक्ष्यलाई आन्तरिकीकरण गर्नेबारे महत्वपूर्ण जानकारी प्रदान गर्नुका साथै दिगो विकास लक्ष्य र उद्देश्य निर्धारण गर्ने प्रकृया, विषयबस्तु, आधार लगायतका बारेमा जानकारी प्रदान गर्दछ।

आवधिक योजनाले निश्चित अवधिको विकासको मार्गचित्र प्रस्तुत गर्दछ, भने मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आवधिक योजनाको सोंच, समष्टिगत लक्ष्य, उद्देश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यअनुसारका कार्यक्रमलाई प्राथमिकताअनुसार स्रोत साधनको खाका तयार गर्दछ। वार्षिक योजनाले मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुसार स्रोत विनियोजन गरी कार्यान्वयनमा लैजाने कार्य गर्दछ। यसैले आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक योजना तथा बजेटबीच सघन अन्तरसम्बन्ध हुनुपर्दछ।

२.२ नतिजामूलक योजना

स्थानीय तहसँग आफ्नो अधिकारक्षेत्रका विषयमा योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी र दायित्व रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन प्रक्रियाहरूका सबै तहमा सार्थक सहभागिता सुनिश्चित हुनुपर्दछ। प्रभावकारी सेवा प्रवाह तथा दिगो विकास लक्ष्यका उपलब्धिहरू सुनिश्चित गर्न पुँजीगत लगानी, सेवा प्रवाहसम्बन्धी चालु खर्च (सञ्चालन तथा मर्मत खर्च) सँग पनि उचित संयोजन गर्नुपर्दछ।

नेपालले अवलम्बन गरेको सहकारितामा आधारित संघीयतामा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका योजनाका बीचमा सघन अन्तरसम्बन्ध र समन्वय गर्नुपर्ने हुन्छ। यसका निमित्त एकातर्फ संघीय सरकारको योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा प्रदेश र स्थानीय तहको, प्रदेशको योजना तर्जुमामा स्थानीय तहका सरकारहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता आवश्यक हुन्छ भने अर्कोतर्फ राष्ट्रिय योजना, प्रदेशका योजना र स्थानीय तहका योजनाहरूबीच सामान्यस्यता आवश्यक हुन्छ। यसो हुन सकेमा मात्र

चित्र २.१: नतिजामुखी स्थानीय योजना, बजेट र कार्यान्वयन चक्र

तहगत योजनाका बीच अन्तरसम्बन्ध मजबुत भई स्रोत साधनको कुशल विनियोजन तथा नतिजामा आधारित वित्तीय हस्तान्तरण गर्नमा समेत सहयोग पुग्दछ।

चित्र २.१ मा दिगो विकास लक्ष्य अनुरूप स्थानीय तहको नतिजामुखी योजना तर्जुमा, बजेट, कार्यान्वयन तथा अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन चक्र प्रस्तुत गरिएको छ। सार्वजनिक क्षेत्रको परिणाममुखी व्यवस्थापन चक्रको पहिलो कदमको रूपमा स्थानीय तहले नतिजामुखी योजना तर्जुमा प्रक्रियाअनुसार आफ्नो दीर्घकालीन अवधिको आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ। राष्ट्रिय योजना आयोगले तर्जुमा गरेको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन (नमूना) ले यसै कुरालाई जोड दिएको छ। स्थानीय विकासका सेवा प्रवाहसम्बन्धी उद्देश्य, लक्ष्यहरू निर्धारण गर्दा संविधान प्रदत्त अधिकारको सूची र प्राप्त कार्यक्षेत्र बीच तादात्म्यता भए नभएको समेत विचार गर्नुपर्दछ।

दिगो विकास लक्ष्यको नतिजा प्राप्त गर्न स्थानीय तहमा बन्ने प्रत्येक योजनाहरूले स्थानीय पुँजीगत संरचना वा विकास खर्चको लक्ष्य तथा प्राथमिकता मात्र विचार गरेर पुग्दैन। योजना तर्जुमा गर्दा कार्यान्वयन संयन्त्र वा जनशक्ति (तलब तथा ज्यालामा हुने खर्च) का साथै आवश्यक मात्रामा सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार (निरन्तर रूपले स्थानीय सेवाहरू पुर्‍याउन आवश्यक सामग्रीहरूलगायत) को समेत व्यवस्था गर्नुपर्दछ। यसका साथै स्थानीय तहले आफ्नो विकासको उद्देश्य हासिल गर्न निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र तथा स्थानीय समुदायसँग पनि सहकार्य अधि बढाउनुपर्दछ।

स्थानीय तहको योजना प्रक्रियाको सुन्दर पक्ष भनेको संघ, प्रदेश र समुदायबीच सूचनाको संयोजन हुनु हो। स्थानीय योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा प्रदेश तथा संघीय निकाय र समुदायबाट गरी दुईतर्फबाट प्राप्त हुने सूचनाहरूको कुशल व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। संघीय निकायबाट राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक प्राथमिकता, बजेटको सीमा, मार्गदर्शन कार्यक्रम कार्यान्वयनको खाका आदि प्राप्त भएको हुन्छ भने समुदाय तहबाट सहभागितामूलक प्रणालीमा स्थानीय समुदायका माग र आवश्यकताको सूचना प्राप्त भएको हुन्छ।

दिगो विकासको प्राथमिकता तथा लक्ष्य अनुसार परीणाममुखी तथा प्रभावकारी नतिजामा आधारित सार्वजनिक क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्नु जरूरी हुन्छ। प्राप्त विकासका परिणामहरूको प्रगति, अनुगमन तथा मुल्यांकन पनि स्थानीय तहले नै गर्नुपर्ने र यसबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई अन्य योजना तथा कार्यान्वयन प्रकृत्यामा समायोजन गर्दै जानुपर्ने हुन्छ।

२.३ आवधिक योजना तर्जुमा: विद्यमान अभ्यास, स्थानीय आकांक्षा र यथार्थता

संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा अन्य कानूनबाट प्राप्त संवैधानिक तथा कानूनी दायित्व र जिम्मेवारीअनुसार कतिपय स्थानीय तहले आफ्नो आवधिक योजना तर्जुमा गरिसकेका छन् भने कतिपय तर्जुमाका क्रममा छन्। स्थानीय विकास लक्ष्य तय गर्ने यस्ता योजना तर्जुमाको क्रममा दिगो विकासका विषयहरू उठ्ने गरेका छन्। दिगो विकासका लक्ष्यलाई स्थानीयकरण गर्न आवश्यक नीति, सचेतना, भूमिका र उत्तरदायित्व प्रतिको स्पष्ट बुझाईमा कमी रहेको छ।

कोष्ठक २.१ : स्थानीय विकास योजनाको अंगको रूपमा लामो अवधिको स्रोत प्रक्षेपणको तयारी

स्थानीय तहमा लामो अवधिका लागि यथार्थ आर्थिक अवस्थाको प्रक्षेपण गर्नु कठिन भए तापनि योजना तर्जुमा गर्दा दीर्घकालीन आर्थिक प्रक्षेपण गर्न आवश्यक हुन्छ । यस्तो प्रक्षेपणको अंकमा पछि फरक पर्न सक्दछ, जसलाई योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कनका बखत र मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा मिलाउँदै जानुपर्दछ । स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचनामा मूलतः तीन वर्षको समष्टिगत वित्तीय खाका (MTFF), मध्यमकालीन बजेट खाका (MTBF) र मध्यमकालीन नतिजाको खाका (MTRF) समावेश गर्नुपर्दछ ।

योजना अवधिका लागि गरिने राजस्व संकलन तथा खर्चको प्रक्षेपणले प्रस्तावित योजनाका लागि पछिसम्म आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोतको आकारको अनुमान हुने

गर्दछ । जतिसुकै आशावादी भए पनि दश वर्षमा मात्र ५० किलोमिटर पक्की सडक बनाउने स्रोत उपलब्ध हुने अवस्थामा ५०० किलोमिटर पक्की सडक निर्माण गर्ने योजना बनाउनु भनेको अपरिपक्वता, स्रोतको नोक्सानी तथा भूटो आश्वासन दिनु हो ।

लामो अवधिको योजना तर्जुमाको अभ्यास गर्दा आफ्नो स्थानीय तहको विशेष अवस्थाबारे विचार गर्नु आवश्यक हुन्छ, जस्तो कि स्थानीय जनसंख्याको घट्दो वा बढ्दो प्रवृत्ति । यदि जनसंख्या बढिरहेको छैन भने विद्यालय तथा स्वास्थ्य चौकीको थप निर्माण गर्नुले कुनै अर्थ राख्दैन । बरु विद्यमान सुविधा अन्तर्गत गुणात्मक सेवा प्रवर्द्धन गर्नेतर्फ ध्यान दिँदा बढी राम्रो र तर्कपूर्ण योजना बनाउने अभ्यासको थालनी भएको मानिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य मुलुककै प्रतिबद्धता हो । यसको कार्यान्वयन गर्नु तीनै तहका सरकारको जिम्मेवारी हो । यसैले तीनै तहका सरकारको सम्पूर्ण प्रयास र संलग्नताबाट मात्र दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन्छ । तथापी संघीय प्रणाली नयाँ अभ्यास भएकोले दिगो विकास लक्ष्य अनुकूल हुने गरी स्पष्ट रूपमा स्थानीय विकासको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्ययोजनासमेत तय हुन सकेको छैन ।

आवधिक योजना तर्जुमाको चरणमा नै दिगो विकास लक्ष्यलाई आफ्नो अवस्था र आवश्यकता अनुसार स्थानीय विकासका लक्ष्यमा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ । आवधिक योजना तर्जुमा गरिसकेका स्थानीय तहले भने आफ्ना योजनालाई दिगो विकास लक्ष्यका खास लक्ष्य र उद्देश्यसँग आबद्ध गर्दै लैजानु आवश्यक हुन्छ । यसैगरी दिगो विकास लक्ष्यलाई विद्यमान स्थानीय आवधिक योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कनमा समेत समावेश गर्नुपर्दछ ।

स्थानीय तहले आवधिक योजनाको तयारी गर्दा समुदायको योगदानको पक्षमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । यसले आयोजनाको इच्छा वा चाहनाको लामो सूचीभन्दा कार्यान्वयनयोग्य र स्थानीय सहभागिता हुने खालका आयोजनाको पहिचान गर्न सहयोग पुग्दछ । स्थानीय आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा नै समुदायको सहभागिता तथा तिनका योगदानलाई निम्नानुसार व्यवस्थित गर्नुपर्दछ ।

(क) समुदायले आवधिक योजनामा गरेका मागअनुसारको उदाहरणीय विकास आयोजना तथा पूर्वाधार कार्यक्रमहरूलाई (जस्तै: व्यवस्थित बजारहरू, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सडक, पाइपद्वारा खानेपानी इत्यादि) आवधिक योजनामा संलग्न गराउन ध्यान दिनुपर्दछ । यसक्रममा स्थानीय सेवा सुविधा प्रवाह (जस्तो विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाका कर्मचारी, बजार व्यवस्थापन आदि), सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार जस्ता प्राथमिकताका कार्यमा समुदायको योगदान र सहभागिताबारे स्पष्ट हुन आवश्यक हुन्छ ।

- (ख) सहभागितात्मक योजना तर्जुमाका सहजकर्ताले समुदायबाट आएका प्रस्तावित आयोजनाहरू, पूर्वाधार योजना तथा सेवा प्रवाहका प्राथमिकताका विषयलाई कार्य प्रकृति अनुसार पाँच विषयक्षेत्र आधारमा वर्गीकरण गर्नुपर्दछ। यसक्रममा प्रस्तावित योजनाका मागलाई स्थानीय तहको कार्य दायरामा पर्ने दिगो विकासका लक्ष्य सूचकसँग तादात्म्यता गर्नु पर्दछ। आवधिक योजना तर्जुमाको क्रममा समुदायबाट प्राथमिकतासहित प्राप्त हुन आएका दीर्घकालीन विकास आयोजना तथा सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्यलाई आवधिक योजना अवधिमा प्राप्त हुन सक्ने मोटामोटी स्रोत प्रक्षेपणका आधारमा कुन हदसम्म योजनामा समावेश गर्न सकिन्छ, भन्नेबारे समुदायलाई जानकारी गराउनुपर्दछ। शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी सरसफाइ, लैङ्गिक तथा समावेशी विकास आदि सामाजिक विकास क्षेत्रका मानव विकास सूचकसँग जोडिएका महत्वपूर्ण विषय क्षेत्रको अवस्थाबारेमा समेत समुदायलाई जानकारी गराउनु उपयुक्त हुन्छ। सहभागितात्मक योजना तर्जुमा प्रक्रियामार्फत समुदायको आकांक्षा व्यवस्थापन गर्नु तथा विकासका लक्ष्य हासिल गर्नु लामो प्रक्रिया हो भन्नेबारे समुदायलाई राम्रोसँग बुझाउनु पर्दछ, जसले समुदायलाई स्रोत साधनका आधारमा सामुदायिक अपेक्षा व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुग्दछ।
- (ग) आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा विषयगत समितिले स्रोत परिचालन गर्न सकिने र समुदायबाट बढी प्राथमिकता पाएका योजना छनौट गर्नुपर्दछ। तर यसरी योजना छनौट गर्दा दीर्घकालीन विकासमा प्रभाव पार्ने विषयगत क्षेत्रहरूमा गरिने लगानीसँग सन्तुलन गर्नुपर्दछ।

जनप्रतिनिधिहरूले सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागी समुदायलाई उनीहरूका प्राथमिकतालाई स्थानीय तहले गम्भीरतापूर्वक विचार गर्ने कुरामा विश्वास दिलाउन सक्नुपर्दछ। यसका साथै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न तथा विभिन्न मागहरूबीच सन्तुलन गर्नुपर्नेबारे समेत समुदायलाई जानकारी गराउनुपर्दछ।

प्रत्येक स्थानीय तहले सहभागितात्मक प्रक्रिया अपनाई विषयगत, नतिजामूलक, तथा यथार्थपरक आवधिक योजना तर्जुमा गरी दिगो विकास लक्ष्य निर्धारण गर्नुपर्दछ। अबको विकासमा सबै पक्षको पहुँचको सुनिश्चितताका साथसाथै गुणस्तर कायम गर्नु नै दिगो विकास लक्ष्य मैत्री योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्नु हो। दिगो विकास लक्ष्यमैत्री योजना तर्जुमामा देहायका सिद्धान्तहरूको अवलम्बन गर्नुपर्दछ।

(क) स्थानीय आवधिक योजना विषयगत क्षेत्रका आधारमा तयार गर्नुपर्दछ

योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा स्थानीय तहमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले विभिन्न प्रकारका हित तथा स्वार्थ समूहहरूको सामना गर्नुपर्दछ। स्थानीय तहले खासगरी स-साना धेरै संख्याका सामुदायिक योजना, सडक, भवन आदि जस्ता देख्न सकिने विकास कार्य र पहुँचवाला सीमित समुदायलाई लाभ पुग्ने आयोजनामा लगानीका लागि चर्को दबावको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले एकातिर स-साना आयोजनामा स्रोतसाधनको ठूलो हिस्सा विनियोजन हुन पुग्दछ भने अर्कोतर्फ शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, कृषि सेवाजस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरूका लागि गाउँपालिका/नगरपालिकाले स्रोत परिचालन गर्न बाधा उत्पन्न गर्दछ। स्थानीय आयोजना तर्जुमा गर्दा विकासको अव्यवस्थित पूर्वाधार निर्माण र अति साना तथा इच्छा सूचीका आयोजनामा लगानी केन्द्रित नगरी विषयगत महत्त्व र प्राथमिकताका आधारमा हरेक क्षेत्रलाई समेटेी तयार पार्नुपर्दछ। नेपालको संविधानको

अनुसूची-८ ले निर्धारण गरेका स्थानीय तहको अधिकारको सूची र अनुसूची-९ ले निर्धारण गरेको साभा अधिकारका कार्यक्षेत्र समेटिने गरी आवधिक योजना तयार गर्नुपर्दछ। साथै अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा ध्यान दिई कार्यक्रम र आयोजनाको वर्गीकरण गरी योजना बनाउनुपर्ने हुन्छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११ मा निर्धारित विषय-क्षेत्रभित्र रहेर योजना कार्यक्रम तयार गर्नुपर्दछ।

(ख) स्थानीय आवधिक योजना नतिजामुखी हुनुपर्दछ

विकासमा गरिने लगानीलाई परिणाम तथा उपलब्धिसँग जोड्न सकेमात्र नतिजा प्राप्त गर्न सकिन्छ। दिगो विकास कार्यसूची २०३० बमोजिम स्थानीय तहले विषयगत उपलब्धि हासिल गर्न नतिजामा आधारित लक्ष्य तथा उद्देश्य निर्धारण गर्नुपर्दछ। यस्ता विषयगत उपलब्धि भन्नाले गरिएको लगानीले कति वटा विद्यालय भवन वा कक्षाकोठा निर्माण भयो भन्नुभन्दा परिणाम के प्राप्त भयो, स्थानीय जनताको शिक्षा हासिल गर्ने अभिलाषामा के के नतिजा प्राप्त भयो, स्थानीय विद्यालयमा भर्ना हुने उमेरका विद्यार्थीमध्ये कति जनाले गुणस्तरीय शिक्षा हासिल गरे जस्ता असर वा प्रभावका विषयलाई जनाउँदछ। समग्रमा संख्यात्मक सूचकका साथै गुणात्मक प्रगति देखिने सूचकहरूमा पनि ध्यान दिनुपर्दछ।

(ग) स्थानीय आवधिक योजना यथार्थपरक हुनुपर्दछ

आमरूपमा सबै स्थानीय तहको चाहना सन् २०३० सम्ममा शतप्रतिशत स्थानीय बासिन्दालाई उच्चस्तरीय निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा पुर्याउने, मातृमृत्यु दर उल्लेख्य रूपमा घटाउने, प्राथमिक तथा माध्यमिक विद्यालय भर्नादर शत प्रतिशत पुर्याउने, सबै बालबालिकाका लागि आधा घण्टाको पैदल दूरीमा विद्यालयको पहुँच पुर्याउने, सबै घरधुरीमा शुद्ध खानेपानी तथा ढल निकासको सेवा उपलब्ध गराउने आदि हुने गर्छ। तर यी विकासका लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त उपलब्ध स्रोतमा निर्भर गर्दछ। स्थानीय तहमा विकासका महत्वाकांक्षी उद्देश्य लिएर योजना तर्जुमा गर्न लालायित हुने प्रवृत्ति रहे तापनि यस्ता उद्देश्यलाई योजना अवधिमा उपलब्ध हुन सक्ने स्रोत साधनले थग्न सक्छ सक्दैन भन्ने लेखाजोखा गरी आफ्ना विकासका उद्देश्यलाई प्राथमिकीकरण गरी यथार्थपरक तथा वस्तुगत बनाउनुपर्दछ।

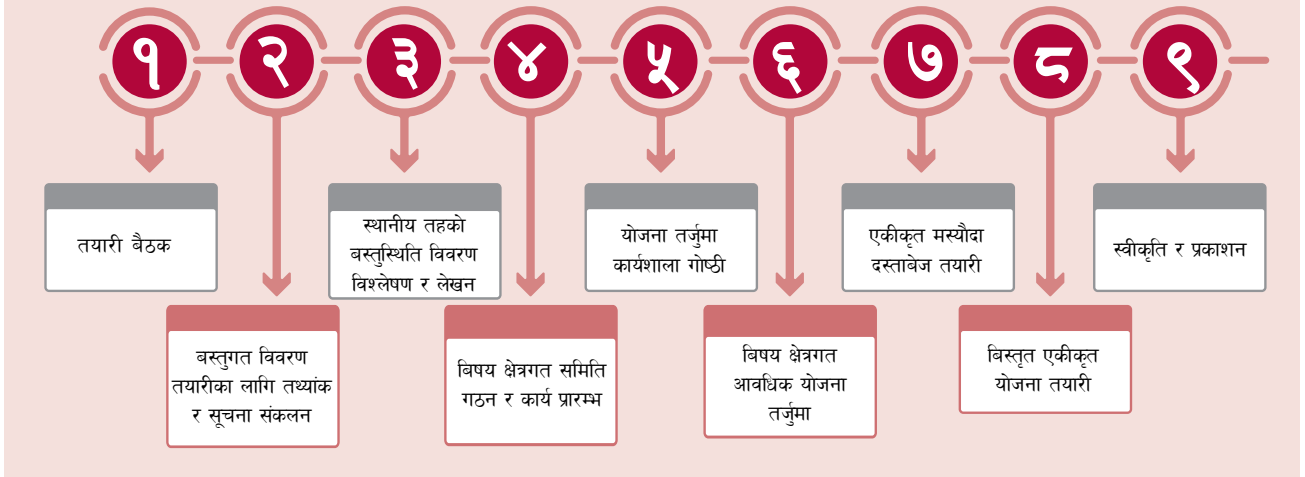
२.४ आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा ध्यान दिनुपर्ने पक्ष

स्थानीय तहको विकासका आकांक्षा व्यवस्थित र योजनाबद्ध खाकामा तयार गरी विकास प्रयासहरूलाई दिशाबोध गर्न आवधिक योजना तर्जुमा गर्नु एउटा महत्वपूर्ण कदम हो। यसको उपयुक्त प्रक्रिया र संरचनागत व्यवस्थाका लागि योजना तर्जुमा दिग्दर्शन (नमूना) मा आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको समन्वय गर्न प्रत्येक स्थानीय तहमा एक निर्देशक समिति र पाँच वटा विषयगत समितिहरू (आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार, वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन र सुशासन तथा संस्थागत विकास) खडा गरी यी पाँचै विषयगत क्षेत्रले आ-आफ्ना विषयगत लक्ष्य हासिल गर्ने गरी विषयगत योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ।

दिगो विकास लक्ष्य अनुरूप स्थानीय तहका योजना तथा कार्यक्रम समेटी एउटा राम्रो स्थानीय आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विषयमा विशेष ध्यान पुर्याउनुपर्दछ।

चित्र २.२: स्थानीय तहको आवधिक विकास योजना तर्जुमाका चरणहरू

(क) सहभागितामूलक तवरले विकासका प्राथमिकताको पहिचान

आवधिक योजना निर्माणमा स्थानीय तहको स्वामित्व हुने गरी सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्दछ। यसक्रममा विकासका प्राथमिकताहरू वडा तहदेखि (टोल बस्ती हुँदै) सहभागितात्मक प्रक्रिया अपनाई पहिचान गर्नुपर्दछ। स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग विस्तृत छलफलबाट तर्जुमा भएको आवधिक योजनामा मात्रै स्थानीय तहको स्वामित्व रहने हुन्छ (चित्र २.२)। यसरी सम्पन्न छलफलबाट प्राप्त प्राथमिकतालाई उपलब्ध स्रोत साधनसमेतको विश्लेषणका आधारमा गरिने योजना तर्जुमामा स्थानीय जनप्रतिनिधि र विषयगत शाखाहरूबाट प्राप्त हुने जानकारी महत्वपूर्ण रहन्छ।

(ख) कार्यान्वयन शाखा/एकाईगत विकासका लक्ष्य तथा उद्देश्यको निर्धारण

आवधिक योजना तर्जुमाको क्रममा प्रत्येक कार्यक्रममा उपलब्ध प्रक्षेपित स्रोतका आधारमा स्थानीय तहका विभिन्न कार्यक्रम तथा शाखाहरूका लागि यथार्थपरक विकासका लक्ष्य तथा उद्देश्य निर्धारण गर्नुपर्दछ।

आवधिक योजना तयारीको क्रममा प्रारम्भिक बजेट प्रक्षेपण तयार गरेपछि पाँचवटा विषयगत समितिहरूलाई (आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार विकास, वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन र सुशासन तथा संस्थागत विकास) हरेक समितिसँग सम्बन्धित उपक्षेत्रअनुसार विषयगत उद्देश्य तथा लक्ष्य तोक्ने कार्य गर्नुपर्दछ। यसको अलावा दीर्घकालीन विषयगत लक्ष्य, उद्देश्य तथा सूचक पनि तोक्नुपर्दछ। यसका लागि स्थानीय विषयगत समितिहरूले सम्भव भएसम्म दिगो विकास लक्ष्यसमेतलाई मध्यनजर गरी लक्ष्य तथा सूचकहरू निर्धारण गर्नुपर्दछ। दिगो विकास लक्ष्यका स्थानीय तहका लक्ष्य र सूचकहरू अनुसूची २ मा दिइएको छ।

आवधिक योजनामा प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको प्रमुख लक्ष्य, उद्देश्य तथा सूचक छनौट गर्दा स्थानीय तहले आफ्ना क्षेत्रका महत्वपूर्ण मुद्दाहरू सम्बोधन हुने गरी गर्नुपर्दछ। यसका अलावा स्थानीय तहले

आफूले सञ्चालन गर्ने प्राथमिकता क्षेत्रका विकासका कार्यसंग सम्बन्धित सूचकहरू छनौट गर्नु जरुरी हुन्छ। यस्ता सूचकहरू सम्बन्धित कार्यक्षेत्र अनुकूल हुनुपर्दछ। प्रमुख लक्ष्य, उद्देश्य तथा सूचकहरू छनौट गर्दा स्थानीयस्तरमा उपलब्ध हुनसक्ने खण्डीकृत तथ्यांकलाई विचार पुऱ्याउनुपर्छ, जसले सम्भाव्य लक्ष्य निर्धारणमा सहयोग पुऱ्याउँदछ।

आवधिक योजनाको अन्तिम लक्ष्य तय गर्ने सिलसिलामा विषयगत समितिले प्रक्षेपित वार्षिक बजेटमा क्षेत्रगत हिसाबले सापेक्षित रूपमा खर्चहरू बढ्ने सम्भावनालाई ध्यानमा राख्नुपर्दछ। अन्ततः खर्च स्थिर अथवा कम हुँदै गएका विषय क्षेत्रहरूमा अपेक्षाअनुसार दिगो सुधारको कल्पना गर्न गाह्रो हुन्छ। त्यसैले प्रत्येक कार्य क्षेत्रको सम्भाव्य प्रगति अनुमान गर्दा समितिहरूले विषयगत उपलब्धि सूचक, कार्यरत कर्मचारीको आकार र संख्या, चालु पारिश्रमिक ज्याला खर्च तथा विषयगत क्षेत्रमा उपलब्ध हुने पुँजीगत खर्च अनुपातको उचित ख्याल राख्नु आवश्यक हुन्छ।

सहकारितामा आधारित संघीय प्रणालीमा वित्तीय संघीयताका पक्ष ज्यादै महत्वपूर्ण रहने गर्दछ। राष्ट्रिय प्राथमिकताले वित्तीय हस्तान्तरणलाई निर्देशित गर्ने भएकाले स्थानीय तहले योजना तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक आकांक्षा, लक्ष्य, उद्देश्यसँग सामान्जस्यता कायम गर्नेतर्फ समेत ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ।

(ग) स्रोतको पूर्वानुमान

योजना तर्जुमा गर्दाको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष वित्तीय स्रोतको सुनिश्चितता हो। वित्तीय स्रोतको सुनिश्चितता नभई तर्जुमा गरिएको योजनाको कुनै औचित्य हुँदैन। तसर्थ, योजनाको वित्तीय स्रोत साधनको विश्लेषण यथार्थपरक र भरपर्दो हुनुपर्छ। स्थानीय तहले योजनाको वित्तीय विश्लेषण गर्दा योजना अवधिमा संविधानतः आफुलाई प्राप्त हुने आन्तरिक आय, राजश्व बाँडफाँटमा प्राप्त हुने रकम, विभिन्न अनुदानहरू, ऋण र अन्य आयको प्रक्षेपण र समग्र स्रोतको आंकलन गरी गर्नुपर्दछ। यसका अलावा स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक राजस्व संकलनको समेत अनुमान गरी स्रोतको प्रक्षेपण गर्नुपर्दछ। यस्तो पूर्वानुमान प्राप्त हुन नसकेमा राष्ट्रिय राजस्वको वृद्धि दरको अनुपातमा स्रोतको वृद्धि अनुमान गर्नु उपयुक्त हुन्छ। स्थानीय तहलाई उपलब्ध हुने स्रोत साधनको बारेमा नेपालको संविधान र अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ।

यथार्थ मूल्यमा प्रक्षेपण गर्नका लागि राष्ट्रिय रूपमा उपलब्ध मूल्य वृद्धिदर (मुद्रास्फीति) को तथ्याङ्कलाई उपयोग गर्नुपर्दछ। यस्तो अवस्थामा योजना कार्यान्वयन अवधिभर गरिने खर्च अपेक्षित स्रोत उपलब्धताको सीमाभित्र रहेको हुनुपर्दछ।

(घ) आयोजनाको खर्चलाई चालु र पुँजीगत खर्चमा विभाजन

योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा हाल उपलब्ध वार्षिक बजेटको स्रोतलाई दीर्घकालीन योजनाको प्राथमिकता र लक्ष्यअनुरूप धान्न सकिने र प्राप्त गर्न सकिने मुख्य मुख्य कामहरूमा विभाजन गरी तयार गर्नुपर्दछ। आवधिक विकास योजनाको अंगको रूपमा नतिजामुखी खर्च प्रक्षेपण गर्दा शुरुमा चालु खर्चको विश्लेषण गरी अनुमान गर्नुपर्दछ। चालु खर्च छुट्टयाएपछि उपलब्ध बाँकी रकमलाई विकासका

प्रतिफल सबैभन्दा धेरै प्राप्त गर्न सकिने भनी पहिचान भएका प्राथमिकताका आयोजना/कार्यक्रमका आधारमा आवश्यक रकमको अनुमान गरी प्रक्षेपित स्रोतसँग मिलान गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसका अलावा नयाँ पुँजीगत पूर्वाधार आयोजनाहरूमा रकम लगानी गर्ने वा विद्यमान पुँजीगत पूर्वाधारहरूको स्तरोन्नति वा मर्मतसम्भार गर्ने भन्नेबारेमा पनि ध्यान दिनुपर्दछ । यसैगरी जनसंख्याको उच्च चाप तथा बसाईसराइबाट परिवर्तित अवस्थाको विश्लेषण गरी सेवा र विकासको लागत घटाई प्रतिफलपूर्ण लगानीमा जोड दिनुपर्दछ । उदाहरणका लागि विद्यालय गाभ्ने, नपुग स्थानमा शिक्षक र भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था गर्ने आदि कार्यमा ध्यान दिनुपर्दछ । प्रस्तावित योजना कार्यान्वयन गर्ने शाखा/एकाईसमेत पहिचान गर्नुपर्दछ । चालु र पुँजीगत खर्च कसरी निर्धारण गर्ने भन्नेबारेमा सम्बन्धित विषयगत समितिबाट सुझाव लिनु उपयुक्त हुन्छ । प्राप्त तथा धान्न सकिने स्थानीय विकासका लक्ष्यहरू तय गर्ने क्रममा वर्तमानमा उपलब्ध स्रोतलाई स्थानीय तहको विभिन्न मुख्य मुख्य विषयगत शीर्षक अन्तर्गत विभाजन गरेर स्थानीय तहको बजेट प्रक्षेपण गर्न सकिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनमा मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा

३.१ परिचय

आवधिक रुपमा तथा प्रत्येक वर्ष तर्जुमा गरिने योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा बजेट नै स्थानीय तहको प्रतिबद्धता कार्यान्वयनको सर्वाधिक महत्वपूर्ण दस्तावेज हो। स्थानीयतहको के गर्ने योजना छ र तोकिएको कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक स्रोत कसरी परिचालन हुन्छ भन्ने सूची तयार पारेर हासिल गर्नुपर्ने उपलब्धि तथा आवश्यक स्रोतबीच तादात्म्यता ल्याउने काम मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेटले गर्दछ। मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेटले स्रोत र नतिजाको बीचमा सम्बन्ध कायम गर्दछ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट स्थानीय आवधिक योजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्ने साधन हो। त्यसैले, स्थानीय तहले मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेटमा विकासका लक्ष्यहरू किटान गर्दा आ-आफ्ना आवधिक योजनामा तोकिएका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरूमा नै केन्द्रित हुनु आवश्यक पर्दछ।

३.२ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको एक औजारका रुपमा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा सरकारसँग उपलब्ध सीमित साधन स्रोतको आँकलन गर्ने र त्यसलाई योजनाको प्राथमिकताको क्षेत्रमा मध्यम अवधिको लागि बाँडफाँट गरिन्छ। यसअन्तर्गत सरकारी स्रोत, राजस्व, आन्तरिक ऋण, वैदेशिक अनुदान तथा ऋणको आँकलन गरी समष्टिगत आर्थिक खाका निर्धारण गरिन्छ। यसैको आधारमा खर्च क्षेत्रगत प्राथमिकता अनुरूप विषयगत मन्त्रालय र सरकारका अन्य निकायहरूको नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न आवश्यक मध्यम अवधिको बजेट विनियोजन र संघीय संरचनामा संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने अनुदान र राजस्व बाँडफाँट सहितको मध्यमकालीन खर्च अनुमानको खाका तयार गरिन्छ। यसरी निर्धारण भएको

स्रोतभित्र रहेर मन्त्रालय एवम् स्थानीय तहले नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको क्रममा लाग्ने खर्च रकमको अनुमान गर्दछन्। यसमा सम्बन्धित स्थानीय तहले व्यापक छलफल गरेपछि तीन वर्ष अवधिको बजेटको खाका तयार गरिन्छ।

यो खाका तयार गर्दा बजेटको कार्यान्वयनबाट तीन वर्षमा प्राप्त हुने प्रतिफलको पनि अनुमान गरिन्छ। यसमा पहिलो वर्ष बजेट अनुमान हुन्छ जुन वार्षिक बजेटसँग तादात्म्यता रहन्छ र बाँकी दुई वर्षको प्रक्षेपण गरिन्छ। पहिलो वर्ष बजेट कार्यान्वयन भएपछि नयाँ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरिन्छ। जसमा पहिलो वर्षको प्रगति समीक्षा गरिन्छ भने बाँकी दुई वर्षको विगतमा प्रक्षेपण गरेको अनुमानलाई परिमार्जन गरी एक वर्षको बजेट प्रक्षेपण थप गरिन्छ। यसरी मध्यमकालीन खर्च संरचनामा चक्रीय हिसाबले प्रत्येक वर्ष तीन वर्षको बजेटको आँकलन गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले यसलाई विकासको आवश्यकता, आयोजना कार्यान्वयनको अवस्था, राजस्व र वैदेशिक सहायताको अनुमान समेतका आधारमा प्रत्येक वर्ष परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ। यसबाट मध्यमकालीन खर्च संरचनाले बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई बढी यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ।

स्थानीय तहले तीन वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा हुने सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गर्नुपर्छ। यस्तो अनुमान आगामी आर्थिक वर्ष पछिको थप दुई वर्षको समेत गर्नुपर्ने हुन्छ। यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार गरिएको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ (नमूना) मा हेर्न सकिने छ।

उद्देश्य

मध्यमकालीन खर्च संरचनाका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन्।

१. सार्वजनिक खर्च प्रणालीमा वित्तीय अनुशासन कायम गरी अर्थतन्त्रमा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व प्राप्त गर्नका लागि स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने मध्यम अवधिको आन्तरिक र वाह्य स्रोतको वास्तविक अनुमान गरी बजेट खाका तर्जुमा गर्ने।
२. गाउँपालिका/नगरपालिकाको विकास योजनाको प्राथमिकताका क्षेत्रमा लगानीको सुनिश्चितता प्रदान गर्न साधन स्रोतको विनियोजन प्रक्रियाको पुनर्संरचना गरी प्राथमिकताप्राप्त विषयगत क्षेत्रमा बजेटको बाँडफाँट गर्ने।
३. सार्वजनिक खर्चलाई बढी प्रभावकारी र कुशल बनाई लक्षित प्रतिफल सुनिश्चित गर्ने।
४. सम्बन्धित निकाय/कार्यालयहरूको बजेट अनुमान वास्तविक वा अनुमानयोग्य बनाउने र आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने।

आवश्यकता तथा औचित्यता

नेपालको संविधानको कार्यान्वयन, वर्तमान सरकारको लक्ष्य “समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली” एवम् सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्नुपर्ने दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्नका लागि सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुनु पर्दछ। सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने औजारको रूपमा रहेको मध्यमकालीन खर्च संरचनाले उपर्युक्त लक्ष्यहरू पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ। यसलाई मुर्तरूप दिन अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले नेपाल

सरकार तथा प्रदेश र स्थानीय तहले अनिवार्य रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यस ऐन अनुसार मध्यमकालीन खर्च संरचनामा प्रस्तावित योजनाको उद्देश्य तथा सो योजनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्न वा खर्च छुट्याउन आवश्यकताको पुष्ट्याईलाई समेटिनु पर्ने, प्रस्तावित योजना कार्यान्वयन हुने आर्थिक वर्ष र त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षमा प्राप्त हुनसक्ने प्रतिफल र उपलब्धि समेत राखिनुपर्ने व्यवस्था छ। यसका अलावा योजना लागू गर्न आवश्यक पर्ने खर्चको विवरण र सो रकम कुन कुन स्रोतबाट के कति ब्यहोर्ने र खर्च गरिएको रकमबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धिको प्रक्षेपण गरिएको हुनुपर्ने प्रावधान छ। यसै प्रावधानलाई ध्यानमा राखी स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नुपर्दछ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्राथमिकीकरण गर्ने आधारहरु परिमार्जन गरी वस्तुगत रूपमा चालु योजना तथा दिगो विकास लक्ष्य, स्थानीय तहको मध्यमकालीन योजना हासिल गर्ने दिशामा कार्यक्रम/आयोजना उन्मुख छ, छैन भन्ने मुख्य आधारमा प्राथमिकीकरणको एउटा निश्चित मापदण्ड बनाइनु पर्दछ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रकृया तथा संस्थागत ब्यवस्था

१. कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाको लागि सर्वप्रथम यस खर्च संरचनाको लागि गरिनुपर्ने विभिन्न क्रियाकलापहरूको कार्यतालिका र सो काम सम्पन्न गर्न क-कसले र कुन संस्थाले जिम्मेवारी लिने हो सो स्पष्ट हुने गरी आर्थिक वर्षको शुरुदेखि सम्बन्धित स्थानीय तहको सभामा मध्यमकालीन खर्च संरचना पेश गर्नेसम्मको कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण गर्नु पर्दछ।

२. संस्थागत संयन्त्र गठन

मध्यमकालीन खर्च संरचना, आवधिक योजना र वार्षिक बजेटबीच तादात्म्यता अपनाउने साधन भएकोले वार्षिक बजेट निर्माणमा यसको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। यसको लागि संस्थागत ब्यवस्थाका रूपमा देहाय बमोजिमका विभिन्न स्तरका समितिहरूको व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुन्छ।

(क) निर्देशक समिति

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यको समग्र निर्देशनका लागि सम्बन्धित गाउँपालिकाको अध्यक्ष/नगरपालिकाको प्रमुखको संयोजकत्वमा एक निर्देशक समिति रहनु पर्दछ। सो समितिमा निम्नलिखित सदस्यहरू तथा सदस्य सचिव रहने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।

(१) अध्यक्ष वा प्रमुख	संयोजक
(२) उपाध्यक्ष वा उपप्रमुख	सदस्य
(३) कार्यपालिकाका सदस्यहरू सबै	सदस्य
(४) स्थानीय तहका विषय क्षेत्रका कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(५) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य सचिव

(ख) स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति

गाउँपालिका/नगरपालिकामा प्राप्त हुने आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम, अनुदान, ऋण र अन्य आयको प्रक्षेपण र सोको सन्तुलित वितरणको खाका तथा आगामी तीन वर्षको बजेट सीमा निर्धारण गर्न देहाय बमोजिमको स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति रहनु पर्दछ।

(१) अध्यक्ष वा प्रमुख	संयोजक
(२) उपाध्यक्ष वा उपप्रमुख	सदस्य
(३) कार्यपालिकाका सदस्यहरू मध्ये महिला, दलित वा अल्पसंख्यक समेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी अध्यक्ष वा प्रमुखले तोकेको चार जना	सदस्य
(४) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य-सचिव

समितिले आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित कर्मचारी र विषय विज्ञलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

माथिको ३ नं. बुँदा बमोजिम सदस्य तोक्दा अध्यक्ष वा प्रमुखले आफू सम्बद्ध राजनीतिक दल बाहेकको राजनीतिक दलको सदस्य समेतलाई तोक्नु सान्दर्भिक हुनेछ। तर कार्यपालिकामा अन्य राजनीतिक दलको प्रतिनिधित्व नभएको हकमा यो व्यवस्था लागु हुने छैन।

(ग) मध्यमकालीन खर्च संरचना सम्बन्धी विषय क्षेत्रगत समिति

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नको लागि देहाय बमोजिमको विभिन्न विषय क्षेत्रहरू पहिचान गरी विषयगत समितिहरू गठन गर्नु पर्दछ।

विषय क्षेत्रगत समिति	सम्बन्धित उपक्षेत्र
आर्थिक विकास	कृषि, उद्योग तथा वाणिज्य, पर्यटन, सहकारी, वित्तीय क्षेत्र
सामाजिक विकास	शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाइ, संस्कृति, लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
पूर्वाधार विकास	सडक तथा पुल, भोलुंगे पुल, सिंचाइ, भवन तथा शहरी विकास, ऊर्जा, लघु तथा साना जलविद्युत, वैकल्पिक ऊर्जा र संचार
वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	वन तथा भू-संरक्षण, जलाधार संरक्षण, वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन, फोहरमैला व्यवस्थापन, जल उपन्न प्रकोप नियन्त्रण र विपद् व्यवस्थापन
संस्थागत विकास, सेवा प्रवाह तथा सुशासन	मानव संसाधन विकास, संस्थागत क्षमता विकास, सेवा प्रवाहका मापदण्ड निर्धारण, सेवा प्रवाहमा विद्युतीय सूचना प्रविधिको प्रयोग, लेखा व्यवस्थापन, राजस्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन, आन्तरिक लेखापरीक्षण तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, अन्तिम लेखापरीक्षण तथा वेरुजु फर्छ्यौट

यस समितिले मध्यमकालीन खर्च संरचना सम्बन्धी निम्न लिखित कार्यहरू गर्नु पर्दछ।

१. निर्देशिका, मार्गदर्शन र संरचना बनाउने, आधार तथ्यांक व्यवस्थापन गर्ने, नेटवर्किंग गर्ने।
२. विषयगत निकायसंग समन्वय गर्ने।
३. आवश्यक तालिम, गोष्ठी, अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने।
४. खर्च संरचना तयारी सम्बन्धी अन्य आवश्यक सबै कार्यहरू गर्ने।

(घ) एकीकृत बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति

वडाहरूबाट प्राप्त योजनाहरूलाई बजेट सीमा, दिगो विकास लक्ष्य, मार्गदर्शन तथा आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका आधारमा एकीकृत बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले आवश्यक परिमार्जन सहित कार्यपालिकामा पठाउनुपर्छ। यस प्रयोजनका लागि देहाय अनुसारको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति रहनु पर्दछ।

क) उपाध्यक्ष/उपप्रमुख	संयोजक
ख) विषयगत क्षेत्र हेर्ने कार्यपालिकाका सदस्यहरू	सदस्य
ग) प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत	सदस्य
घ) योजना महाशाखा, विभाग वा शाखा प्रमुख	सदस्य सचिव

३. त्रि-वर्षिय प्रक्षेपण सहित कुल बजेटको आकार निर्धारण र बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन तयारी

गत आर्थिक वर्षको यथार्थ स्थिति, चालु आर्थिक वर्षको प्रक्षेपित अवस्था र मध्यमकालीन खर्च संरचनाको आधारमा आगामी ३ वर्षको बजेट तथा कार्यक्रम बारेमा वडा कार्यालय, सम्बन्धित विषयगत कार्यालय, योजना तथा प्राविधिक महाशाखा (आर्थिक प्रशासन शाखा) र गाउँपालिका/नगरपालिकाको कार्यपालिकाले नीतिगत छलफल गरी आगामी आर्थिक वर्ष र थप २ आर्थिक वर्षको बजेट तथा कार्यक्रमको प्रक्षेपण गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ। यो कार्य गर्दा सम्बन्धित निकायहरूको संलग्नतामा योजना तथा प्राविधिक महाशाखा (आर्थिक प्रशासन शाखा) ले समग्रमा पुनरावलोकन गरी अवधारणापत्र तयार गर्नुपर्दछ। स्रोत समितिले गाउँपालिका/नगरपालिकाको अर्थतन्त्रको वर्तमान स्थिति, चालु आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रक्षेपण, वित्तीय स्थिति, बाह्य एवम् आन्तरिक वित्तीय साधनको सम्भावना, करको लचकता, राजस्व प्रक्षेपण तथा कार्यगत नीति र प्राथमिकताको आधारमा आगामी आर्थिक वर्ष र थप २ आर्थिक वर्षको कुल बजेटको आकार निर्धारण गर्नुपर्दछ।

स्रोत समितिले तयार गरेको आगामी ३ वर्षको बजेटको सीमाभित्र योजना तथा प्राविधिक महाशाखाले निकायगत र विषयगत रूपमा चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्थासहितको बजेटको सीमा र मार्गदर्शन तयार गर्नुपर्दछ। बजेट सीमा ३ वर्षको लागि तयार गर्नु पर्दछ र यो बजेट सीमा स्रोतको आंकलन र क्षेत्रगत विषयको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी तयार गर्नु पर्दछ। माथि उल्लेख भएअनुसार तयार भएको निकायगत/विषयगत बजेट सीमा र मार्गदर्शन सम्बन्धित निकाय/कार्यालयहरूमा पठाउनुपर्दछ।

४. आयोजना बैंक, आयोजनाको छनोट र खर्च प्रक्षेपण

सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकाको आवश्यकता, समस्या र सम्भाव्यता अनुसार कार्यान्वयनयोग्य र बढी प्रतिफल प्राप्त हुने आयोजनाहरू छनोट गरी उक्त गाउँपालिका/नगरपालिकामा सञ्चालन गर्ने विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूको आयोजनाहरूको पहिचान, विश्लेषण तथा प्राथमिकीकरण र तत्पश्चात छनोट गरी प्राथमिकताको आधारमा प्राथमिकता क्रममा आयोजनाहरू समावेश गरी आयोजना बैंक बनाउनु पर्दछ। आयोजना बैंक तयार गर्नको लागि आयोजनाको विश्लेषण तथा प्राथमिकताको आधारहरू राष्ट्रिय योजना आयोगले प्रकाशन गरेको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ (नमूना) को क्रमशः अनुसूची ९ र ११ मा समावेश गरिएको छ। आयोजना

बैंकमा समावेश भएका आयोजनाहरूको प्राथमिकताक्रमको आधारमा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा आयोजना छनौट गरी समावेश गर्नु पर्दछ।

यसरी छनौट भएको आयोजनाको लागि त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहित आगामी आर्थिक वर्ष र थप २ आर्थिक वर्षको लागि बजेट विनियोजन गर्नु पर्दछ।

५. मध्यमकालीन खर्च संरचना, कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव र विषयगत समितिमा छलफल

योजना तथा प्राविधिक महाशाखाले तयार गरी पठाएको सीमा र मार्गदर्शनभित्र रही सम्बन्धित निकाय/कार्यालयले आवश्यकता र प्राथमिकीकरणका आधारमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमहरूको त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तयार गरी सम्बन्धित विषयगत समितिमा प्रस्ताव गर्नु पर्दछ।

विभिन्न निकाय/कार्यालयबाट प्रस्तावित आयोजना/कार्यक्रमहरूको त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र बजेट माथि सम्बन्धित विषयगत समितिमा दफावार छलफल गर्नु पर्दछ। यसरी छलफल गर्दा नेपालको संविधान (मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरू र सम्बन्धित स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र/क्षेत्राधिकार), राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, राष्ट्रिय आवधिक योजना, स्थानीय तहको आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य, सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकाको आवश्यकता, समस्या र सम्भावना र आयोजना बैंकबाट छनौट गरिएका आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरणलाई आधार बनाउनु पर्दछ।

३.३ वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा

आवधिक योजनाको सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्ने माध्यम वार्षिक कार्यक्रम हो। यसकारण वार्षिक कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन अति महत्वपूर्ण छ। वार्षिक कार्यक्रम तयार गर्दा चालू मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई विशेष ध्यान दिनु पर्दछ। कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नेपालको संविधानमा भएका नीतिगत व्यवस्था, मौलिक हक, निर्देशक सिद्धान्त, अनुसूची र अन्य सम्बन्धित प्रावधान, आफ्नो गाउँ/नगरपालिकाको आवधिक योजना, प्रदेश तथा राष्ट्रिय योजनामा उल्लेखित उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकता, गाउँ/नगरपालिकाको आवश्यकता, समस्या तथा सम्भावना साथै नेपाल सरकारको नीति कार्यक्रम तथा प्राथमिकता, दिगो विकास लक्ष्य २०३० को मार्गचित्र र अतिक्रम विकसित मुलुकबाट विकासोन्मुख राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने लगायतका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरू जस्ता पक्षलाई समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ।

संविधानको धारा ६० ले राजस्व स्रोतको बाँडफाँटको व्यवस्था गरेको छ र अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले यससम्बन्धी प्रक्रियागत व्यवस्था गरेको छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले स्थानीय योजना तथा बजेट तर्जुमासम्बन्धी व्यवस्था गरेका छन्।

तालिका ३.१: स्थानीय बजेट चक्र र समय सीमा

क्र.सं	चरण	समय सीमा
१	आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्यांकसहितको विवरण नेपाल सरकारमा पेश गर्ने ।	पुस मसान्तभित्र
२	संघ तथा प्रदेशबाट वित्त हस्तान्तरणको सीमा तथा निर्देशिका प्राप्ति (क) संघबाट (ख) प्रदेशबाट	फागुन मसान्त भित्र चैत्र मसान्तभित्र
३	स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण • स्थानीय राजस्व परामर्श समितिले राजस्व यकिन गर्ने र त्यसलाई सम्बन्धित स्थानीय तहको कार्यपालिकामा राजस्व प्रक्षेपण गरी पेश • स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले स्थानीय तहको स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण	पुस १५ सम्म वैशाख १० सम्म
४	आगामी आर्थिक वर्षको बजेटको सीमा गाउँपालिका/ नगरपालिकाको विषयगत महाशाखा, शाखा तथा वडा समितिलाई पठाउने ।	वैशाख १५ सम्म
५	वडास्तरीय योजना तर्जुमा तथा प्राथमिकता निर्धारण	जेष्ठ १५ सम्म
६	एकीकृत बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा	जेष्ठ मसान्तसम्म
७	कार्यपालिकाबाट स्वीकृत	असार ५ सम्म
८	गाउँ/नगर सभामा पेश	असार १० सम्म
९	सम्बन्धित सभाबाट बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत	असार मसान्तसम्म
१०	सर्वसाधारणको जानकारीको लागि बजेट तथा कार्यक्रम प्रकाशन	साउन १५ सम्म

स्रोत: रा.यो.आ., स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ (नमूना)

नोट: मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमामा पनि यहि कार्यतालिकालाई उपयोग गर्ने ।

संविधानको धारा ६० ले अन्तर तह राजस्व स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । यस धारामा संघीय सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहमा र प्रदेश सरकारले स्थानीय तहमा वित्तीय समानीकरण अनुदान, सःशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान उपलब्ध गराउनुपर्ने र राजस्वको बाँडफाँट गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १४, १५ र १६ ले प्राकृतिक स्रोतको परिचालन राजस्व बाँडफाँट तथा अनुदान निर्धारणका आधार र ढाँचाहरू व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी संघीय सरकारबाट समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान प्राप्त गर्न समपूरक अनुदान कार्यविधि, २०७५ र विशेष अनुदान कार्यविधि, २०७५ समेतका प्रावधानहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रदेश सरकारले समेत स्थानीय तहलाई आ-आफ्नो कानून अनुसार समपूरक र विशेष अनुदान उपलब्ध गराउँदछन् ।

स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ ले स्थानीय तहहरूले आफ्ना वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तयार गर्दा अपनाउनुपर्ने बजेट तर्जुमा चक्र र प्रक्रियाको बारेमा विभिन्न दश चरणको व्यवस्था गरेको छ (तालिका ३.१) । यस दिग्दर्शनले बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई प्रष्ट पार्नुका साथै नतिजामूलक योजना चक्रमा आवद्ध गरेको छ । यसले वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट आवधिक योजनासँग र मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग आवद्ध हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने

Sub-national Treasury Regulatory Arrangement (SuTRA) ले स्थानीय बजेट तथा कार्यक्रमलाई स्रोत अनुमानको सीमाभित्र विषय क्षेत्रगत तथा लाइन आइटमअनुसार बजेट तयार गर्न सहजीकरण गर्दछ ।

योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन बाह्य र आन्तरिक दुवै किसिमका सहयोग, समन्वय र क्रियाशीलता आवश्यक पर्दछ । व्यवस्थित र यथार्थपरक बजेट तर्जुमाका लागि संघ र प्रदेश सरकारबाट बजेट तथा सिलिड, सःशर्त अनुदानतर्फको विषयगत सिलिड र मार्गदर्शन समयमा नै उपलब्ध हुन आवश्यक हुन्छ भने समयमा नै स्रोतको अनुमान गर्ने, कार्यपालिकाले आन्तरिक तयारी गर्ने, सहभागितामूलक प्रणालीबाट योजना तर्जुमा प्रकृयाको अवलम्बन गर्ने, कार्यान्वयन निकाय सुदृढ गर्ने जस्ता आन्तरिक विषयहरू पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छन् ।

वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाको उद्देश्य

वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाको मुख्य उद्देश्य मध्यमकालीन स्थानीय योजनाको उद्देश्य एवम् लक्ष्यको प्राप्तीको लागि स्थानीय तहमा संचालन गरिने विकास आयोजना तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता कायम गर्नु हो । तसर्थ, वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा आवधिक योजना र मध्यमकालीन खर्च संरचनासंग तादात्म्यता कायम गर्नु अनिवार्य हुन्छ । यसका साथै यसको उद्देश्य विकास कार्यक्रममा पारदर्शिता, स्थानीय स्रोत साधनहरूको न्यायोचित वितरण र विनियोजित बजेटबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु पनि हो ।

स्थानीय योजना तथा बजेट दिगो विकास लक्ष्य अनुरूप तयार पार्न स्थानीय तहको वार्षिक योजना तथा बजेटमा निम्न विषयलाई समेट्नु पर्दछ ।

(क) वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट विस्तृत रूपमा तयार गर्नुपर्ने

नेपालमा स्थानीय तहहरूले वार्षिक बजेट निर्माण गर्दा पूर्वाधार विकासले विशेष प्राथमिकता पाउने गरेको छ । बजेटको प्रमुख हिस्सा पूर्वाधार तथा पुँजीगत क्षेत्रमा विनियोजन हुने गर्दछ । दिगो विकासको लक्ष्यले समग्र विकासको अवधारणालाई समेटेकाले यस अनुरूप वार्षिक बजेट तयार गर्दा नागरिक सेवाका सबै पक्षहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्दछ । अर्थात् वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमले आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय पक्षलाई सन्तुलित रूपमा समेट्नुपर्दछ । यसका अलावा चालु तथा पुँजीगत खर्चको उचित संयोजन गर्दै औचित्यता तथा आवश्यकताका आधारमा व्यवस्थापन गरिनुपर्दछ (तालिका ३.२) ।

स्थानीय तहले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा बजेटले समेटेका सबै कार्यक्रमहरू उल्लेख गरी विस्तृत रूपमा तयार गर्नुपर्दछ । वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटमा स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने वा संकलन गरिने सम्पूर्ण वित्तीय स्रोतहरू जस्तै आन्तरिक राजस्व, राजस्व बाँडफाँट, वित्तीय समानीकरण अनुदानका साथै सःशर्त अनुदान समेटी उक्त स्रोतहरूबाट खर्च हुने गरी विनियोजित सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू समेटिएको हुनुपर्दछ । यसरी बजेट तर्जुमा गर्दा बाँडफाँट नगरी अबन्डाका रूपमा विनियोजन गर्नु असल बजेट अभ्यास मानिदैन । जुन कार्य वित्तीय अनुशासनको दृष्टिकोणले उपयुक्त मानिदैन ।

तालिका ३.२: विषयगत वार्षिक बजेट (नमूना)

(रु. हजारमा)

विषयगत कार्य	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्था	कुल
१. आर्थिक				
१.१ स्थानीय आर्थिक विकास				
१.२ कृषि तथा पशु विकास				
१.३				
जम्मा				
२. सामाजिक				
२.१ शिक्षा				
२.२ स्थानीय स्वास्थ्य				
२.३ खानेपानी तथा सरसफाइ				
२.४ महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक				
२.५ अन्य सामाजिक विकास कार्यक्रम				
जम्मा				
३. पूर्वाधार विकास				
३.१ सडक				
३.२ सिंचाई				
३.३ उर्जा				
३.४ शहरी/ग्रामीण विकास				
३.५ अन्य पूर्वाधार				
जम्मा				
४. वन तथा वातावरण संरक्षण				
४.१ विपद् व्यवस्थापन				
४.२ वन तथा वातावरण				
४.३ अन्य				
५. सुशासन र संस्थागत विकास				
५.१ प्रशासनिक खर्च				
५.२ नागरिक सुरक्षा				
जम्मा				
कुल				

(ख) वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट नतिजामूलक हुनुपर्ने

स्थानीय तहले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नतिजामूलक बजेट प्रणालीलाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ। स्थानीय योजना तथा बजेट नतिजामूलक हुन प्रस्तावित बजेटको कुनै खास कार्यमा हुने योजनाबद्ध खर्च (जस्तो स्थानीय स्वास्थ्य सेवा) तथा हासिल गर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्य (जस्तो गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा पहुँच तथा मातृ मृत्युदरमा कमी) बीच बलियो सम्बन्ध भएको हुनुपर्दछ। कार्यगत (Functional) तरिकाबाट खर्च गर्ने गरी बजेटको बनौट भएमा यस्तो सम्बन्ध कायम गर्न सहज हुन्छ। यसको अर्थ स्थानीय योजना तथा बजेट स्थानीय तहको प्राथमिक संगठनात्मक संरचना/विषयगत शाखाहरूअनुसार तयार पारिएको हुनुपर्दछ।

(ग) वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट सहभागितात्मक हुनुपर्ने

सहभागितामूलक वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा समुदायको प्राथमिकता सँगसँगै रहने गरी स्थानीय तहको दीर्घकालीन लक्ष्यहरू सुनिश्चित हुनुपर्दछ। तर यस प्रक्रियामा आवधिक र वार्षिक योजनाबीच सम्बन्ध टुट्नु हुँदैन। नतिजामूलक आवधिक योजनाको आधारमा बजेटको प्राथमिकता र आयोजना थपघट गरेमा मात्र बजेटको स्वेच्छाचारी विनियोजन रोकिन सक्दछ।

(घ) वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग एकीकृत हुनुपर्ने

विकास प्राथमिकताहरूलाई विरलै एकै वर्षमा सम्पन्न गर्न सकिन्छ। वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट र स्थानीय आवधिक योजनाबीच बलियो सम्बन्ध सुनिश्चित गर्न वार्षिक बजेट सँगसँगै मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्दछ। मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग वार्षिक बजेटको दस्तावेजलाई एकीकृत गरेपछि वार्षिक बजेट दस्तावेजले योजना अवधिपछिका दुई वर्षसम्मको अनुमानित रकम (Indicative) र खर्च योजना प्रस्तुत गर्न मद्दत गर्दछ।

(ङ) बजेट समयमै तयारी गर्नुपर्ने र सूत्र (SuTRA) बमोजिम प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्ने

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र अन्य सम्बन्धित निर्देशिकाहरू अनुसार, सबै स्थानीय तहका वार्षिक बजेट समयमै तयारी तथा स्वीकृत भएको हुनुपर्दछ। अन्तर सरकारी समन्वय सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहले आफ्ना कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयनको सूत्र (SuTRA) ढाँचामा प्रतिवेदन गर्नुपर्दछ।

(च) संघीय वित्तीय नीतिको पालना गर्नुपर्ने

स्थानीय तहका सरकारले योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा संघीय वित्तीय नीतिको अनुसरण तथा वित्तीय हस्तान्तरणका साथ प्राप्त शर्त तथा मार्गदर्शनहरूको पालना गरी वार्षिक योजना तथा बजेट तयार गर्नुपर्दछ। सःशर्त अनुदान सम्बन्धमा संघीय तथा प्रादेशिक शर्त तथा मापदण्डको पालना गर्नु पर्दछ।

३.४ स्थानीय तहको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटको तयारी: विशेष मार्गदर्शन**(क) क्षमता र संस्थागत संरचना तथा चालु र पुँजीगत बजेट बीच सन्तुलन**

स्थानीय तहको प्राथमिकताहरू भौगोलिक अवस्थिति, आकार, जनसांख्यिक बनौट, संगठनात्मक संरचना तथा संस्थागत क्षमताअनुसार फरक फरक हुन सक्दछन्।

स्थानीय तहमा प्रभावकारी तथा समतामूलक स्थानीय सार्वजनिक सेवा प्रवाह र दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहको संगठन, बजेट संरचनाका साथसाथै सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको आवश्यकता पर्दछ। यस अभ्यासले वार्षिक बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको प्रक्रियालाई नतिजामूलक बनाउन मद्दत गर्दछ।

कर्मचारीमा (स्थानीय प्रशासन तथा सेवाप्रदायक कर्मचारीहरू) हुने खर्च, सञ्चालन खर्च, मर्मतसम्भार तथा खरिद (जस्तो पाठ्यपुस्तकहरू, औषधिहरू इत्यादि) जस्ता चालु खर्च तथा पुँजी निर्माणका लागि हुने पुँजीगत खर्चबाट आउने नतिजामार्फत दिगो विकास लक्ष्यका नतिजा प्राप्त हुन्छन्। स्थानीय तहबाट सम्पादन गरिने प्रत्येक कार्यहरू नतिजामुखी बनाउन, वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया सँगसँगै चालु तथा पुँजीगत खर्चको प्रभावकारी परीचालन गर्नु पर्दछ। चालु र पुँजीगतका लागि बेग्लामेग्लै दुईवटा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु हुँदैन।

स्थानीय तहमा बजेट तर्जुमा गर्दा वडामा आधारित बजेट तर्जुमा गर्ने परिपाटी रहेको छ। दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहले बजेट तर्जुमा गर्दा वडाका आधारमा भन्दा पनि विषयगत क्षेत्रका आधारमा बजेट विनियोजन गर्नुपर्दछ। कुन वडालाई कति बजेट दिनेभन्दा पनि शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, सिँचाई, खानेपानी आदि कुन विषय क्षेत्रलाई के कति बजेट दिने भनी आधार तय गर्नुपर्दछ। यसरी बजेट तर्जुमा गर्दा हरेक विषय-क्षेत्रको लक्ष्य निर्धारण गरी नतिजामा आधारित बनाउनुपर्दछ।

स्थानीय तहले नतिजामूलक बजेटका लागि आफ्नो संगठन संरचनासमेत विषयगत आधारमा निर्माण गर्नुपर्दछ। यसले कर्मचारीको खटनपटन, बजेटको कार्यान्वयन र नतिजामूलक बजेट तर्जुमालाई सहयोग गर्दछ। स्थानीय तहको बजेटलाई नतिजामुखी तुल्याउन, बजेटमा संलग्न पूर्वाधार खर्च सम्बन्धित कार्यक्रम शाखा/उपशाखागत रूपमा उल्लेख गरिनुपर्दछ। वडा तहको प्रशासनिक खर्च स्थानीय बजेट वडा स्तर एकाईको रूपमा वा योजना, आर्थिक तथा प्रशासनिक शाखाको खर्चभित्र वा वडालाई एकाईको रूपमा मानेर राख्नु पर्छ।

(ख) वार्षिक योजना तथा बजेटलाई मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग तादात्म्यता कायम

स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आवधिक विकास योजनाका क्षेत्रगत नीति तथा रणनीतिलाई बजेटमा ढाल्दै उपलब्ध स्रोतसाधनलाई सेवा प्रवाह र विकासका विभिन्न क्षेत्रहरूमा बाँडफाँट गरी त्रि-वर्षीय चक्रीय योजनाको रूपमा कार्य गर्दछ। यो एक प्रकारले आवधिक योजना र वार्षिक योजना बीचको पुल पनि हो। कानूनतः हरेक स्थानीय तहले मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रत्येक वर्ष तयार गर्नुपर्दछ। स्थानीय तहहरूले यसलाई वार्षिक बजेट तर्जुमाको समयमा तयार गर्नुपर्दछ। यसरी मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा आगामी आर्थिक वर्षको लागि मात्र नभई त्यसपछिको आगामी दुई आर्थिक वर्षको लागि समेत खर्च अनुमान (प्रक्षेपण) गरी एकीकृत गर्नुपर्दछ। स्थानीय सभाले आगामी आर्थिक वर्षका लागि मात्र बजेट स्वीकृत गर्ने भए तापनि यसरी बहुवर्षहरूका लागि गरिने अनुमानले मध्यमकालीन अवधिको वित्तीय योजनालाई सहजीकरण गर्दछ र आगामी वर्षहरूमा निरन्तरताका लागि प्रोत्साहन गर्दछ। उदाहरणका लागि आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ का लागि मध्यकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा देहायको ढाँचामा तयार गर्नुपर्दछ (तालिका ३.३)।

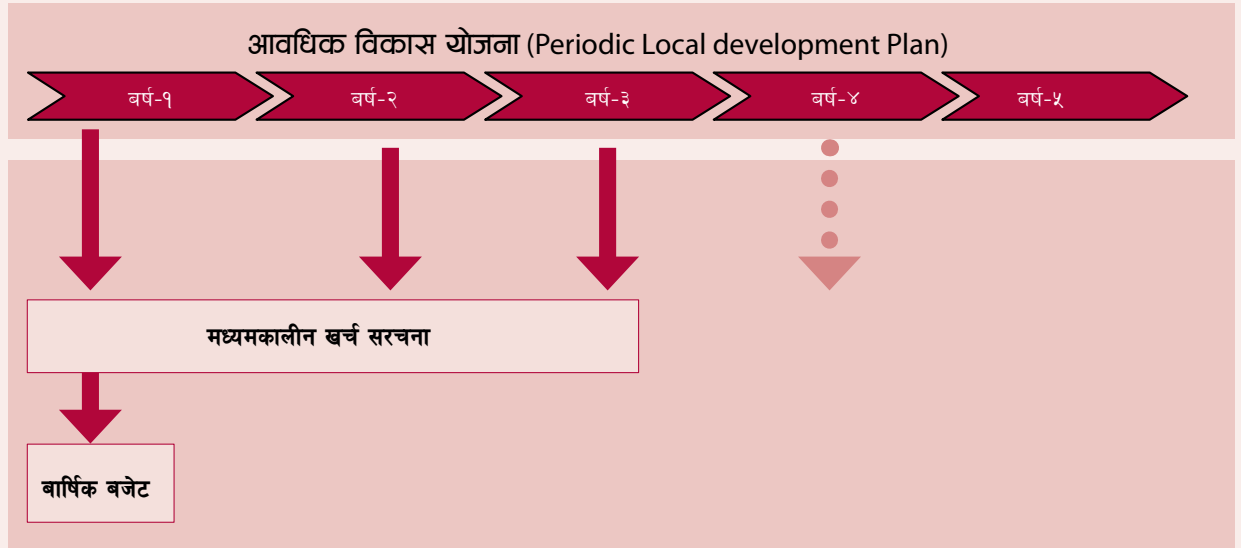

तालिका ३.३: स्थानीय तहको बजेट अनुमान तथा मध्यमकालीन स्वर्च संरचना (नमूना)

(रु. हजारमा)

स्वीकृत बजेट/स्थानीय शाखा	यथार्थ	संशोधित	बजेट	आगामी वर्ष (अनुमान)	आगामी वर्ष (अनुमान)
	आ.व २०७६/७७	आ.व २०७७/७८	आ.व २०७८/७९	आ.व २०७९/८०	आ.व २०८०/८१
१. आर्थिक					
१.१ स्थानीय आर्थिक विकास					
१.२ कृषि तथा पशु विकास					
१.३					
जम्मा					
२. सामाजिक					
२.१ शिक्षा					
२.२ स्थानीय स्वास्थ्य					
२.३ खानेपानी तथा सरसफाइ					
२.४ महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक					
२.५ अन्य सामाजिक विकास कार्यक्रम					
जम्मा					
३. पूर्वाधार विकास					
३.१ सडक					
३.२ सिंचाई					
३.३ उर्जा					
३.४ शहरी/ग्रामीण विकास					
३.५ अन्य पूर्वाधार					
जम्मा					
४. वन तथा वातावरण संरक्षण					
४.१ विपद् व्यवस्थापन					
४.२ वन तथा वातावरण					
४.३ अन्य					
५. सुशासन र संस्थागत विकास					
५.१ प्रशासनिक खर्च					
५.२ नागरिक सुरक्षा					
जम्मा					
कुल					

चित्र ३.१: आवधिक विकास योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र बजेटबीचको अन्तरसम्बन्ध

वार्षिक बजेटलाई चक्रीय योजनाको (Rolling Plan) बहुवर्षीय बजेट दस्तावेजको रूपमा परिवर्तन गर्न आवधिक योजनाअनुसार आगामी वर्षको खर्च अनुमान गरिन्छ (चित्र ३.१)। यसक्रममा राजस्व तथा अनुदान प्रक्षेपणमा आएको परिवर्तनका आधारमा आगामी वर्षको बजेटको परिमार्जन गर्न सकिन्छ। मध्यमकालीन खर्च संरचनाले प्रत्येक कार्यको वा शाखाको आगामी वर्षहरूको कुल लागत अनुमानका अलावा प्रत्येक विषयको आगामी वर्षहरूमा हुने खर्च (चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्था) को अनुमान पनि तयार गर्नुपर्दछ।

(ग) स्थानीय संगठनहरूको क्षमता सुदृढीकरण तथा वार्षिक बजेट तर्जुमा सम्बन्धी प्रक्रियाको अवलम्बन स्थानीय तह जनताका नजिकको सरकार भएकाले यिनीहरूले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण गर्दा स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई सम्बोधन गर्न सक्नुपर्दछ। यसको निमित्त आवधिक विकास योजनाको प्राथमिकताअनुसार सहभागितामूलक योजना प्रणालीबाट पारदर्शी र समावेशी तवरले आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट गर्नुपर्दछ। सहभागितामूलक प्रक्रिया अपनाउँदा नै स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूलाई आवधिक योजनाका लक्ष्यहरू र प्राथमिकता तथा दिगो विकास लक्ष्यका बारेमा जानकारी प्रवाह हुनु आवश्यक हुन्छ।

विकासका महत्वाकाङ्क्षी लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्थानीय तहसँग सक्षम प्रशासनिक संरचना, काम गर्ने कार्य पद्धति, आवश्यक कानूनहरू, पर्याप्त जनशक्ति तथा संस्थागत क्षमतासमेत हुनुपर्दछ। नतिजामूलक वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्दा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले निर्धारण गरेका प्रक्रियाहरूका साथै अन्य सबै मौजुदा ऐनहरूको पालना गर्नुपर्दछ।

वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा स्थानीय तहले, संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय पदाधिकारीहरुबाट समयमै वित्तीय हस्तान्तरण, बजेट सम्बन्धी मार्गदर्शन, आ-आफ्ना स्थानीय तहभित्र सञ्चालन हुने केन्द्रीय तथा प्रादेशिक योजना तथा कार्यक्रमको बारेमा आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्नुपर्दछ।

दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि चालु तथा पुँजीगत खर्चको व्यवस्थापन

४.१ परिचय

दिगो विकासको अवधारणाले विकासका सामाजिक, आर्थिक, पूर्वाधार, वातावरणीय तथा संस्थागत विकास जस्ता क्षेत्रलाई महत्व प्रदान गरेको छ। दिगो विकासका सुशासन तथा साभेदारी र सामाजिक क्षेत्रसम्बन्धी अधिकांश लक्ष्य तथा परिमाणात्मक सूचकहरू चालु बजेटसँग नै सम्बन्धित रहेका छन्। नेपालको संविधानको धारा २३० मा स्थानीय तहहरूले संविधानको अधीनमा रही हरेक वर्ष स्थानीय कानूनबमोजिम आफ्नो आय व्ययको अनुमान सभामा पेश गरी पास गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ ले स्थानीय तहले प्रत्येक वर्षको आषाढ १० गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षका लागि राजस्व र व्ययको अनुमान आ-आफ्नो सभामा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

स्थानीय तहले आगामी आर्थिक वर्षको व्ययको अनुमान पेश गर्दा आफ्नो आवधिक विकास योजनाले तोकेको लक्ष्य तथा नतिजाका लागि मध्यमकालीन खर्च संरचनामा आधारित रही आगामी २ वर्षको आय र व्ययको अनुमानसमेत पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यसरी व्यय अनुमान पेश गर्दा महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत एकीकृत आर्थिक संकेत वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४ ले निर्धारण गरेको खर्च संकेत अनुसार बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने हुन्छ। यस वर्गीकरणले चालु तथा पुँजीगत खर्चका लागि विभिन्न खर्च संकेतहरू निर्धारण गरेको छ।

४.२ बजेटमा चालु तथा पुँजीगत खर्चको महत्व

बजेटलाई चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्था गरी तीन शीर्षकमा वर्गीकरण गरिएको हुन्छ। चालु खर्च भन्नाले पुँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थाबाहेक सालबसाली रूपमा हुने खर्चहरू पर्दछन्। यसअन्तर्गत सालबसाली रूपमा गरिने उपभोग खर्च जस्तै पारिश्रमिक तथा भत्ता, दैनिक रूपमा कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक खर्च, सरकारी निकायले सार्वजनिक हितका लागि प्रदान गर्ने सेवा तथा त्यस्तो सेवा प्रदान गर्ने निकायलाई दिइने सञ्चालन अनुदान, पुँजीगत अनुदान, ऋणको व्याज भुक्तानी जस्ता खर्चहरू पर्दछन्।

सार्वजनिक वित्तको क्षेत्रमा कतिपय मानिसहरूले चालु खर्चलाई अनुत्पादक खर्चको रूपमा लिने गरेका छन्। वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्ने क्रममा पुँजीगत खर्चमा बढी ध्यान केन्द्रित गर्ने आम

प्रवृत्ति रहेको छ । दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि चालु तथा पुँजीगत दुवैतर्फको खर्चको उचित महत्व रहने गर्दछ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा स्थानीय तहमा संलग्न जनशक्तिहरूको ठूलो भूमिका हुने गर्दछ । जनशक्तिको अभावमा दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिँदैन । यसैले सबै प्रकारका प्रशासनिक खर्चहरू अनुत्पादक हुँदैनन् । तालिम, क्षमता विकास, सशक्तिकरण, शिक्षा तथा स्वास्थ्यका जनशक्तिको व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाह जस्ता महत्वपूर्ण विषयहरू चालु खर्चमा नै समेटिएका हुन्छन् । सार्वजनिक सेवा प्रवाह र विकास आयोजनाहरूसँग प्रत्यक्षरूपमा जोडिएका खर्चहरू अनुत्पादक मानिँदैनन् ।

स्थानीय सेवा प्रवाह स्थानीय तहको जिम्मेवारीमा पर्दछ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले गाउँपालिका र नगरपालिकालाई थुप्रै किसिमका कामहरू तोकेको छ । वडा समितिलाई ४१ प्रकारका विकाससम्बन्धी सेवा, ६ प्रकारका नियमनकारी कार्य र ३६ प्रकारका सिफारिस तथा प्रमाणीकरण सम्बन्धी सेवा प्रवाहको जिम्मेवारी रहेको छ । यिनै सेवाहरू विश्वसनीय रूपमा प्रवाह गरेर स्थानीय तहले जनताप्रतिको उत्तरदायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय तहले अग्रपङ्क्तिमा रही प्रवाह गर्ने यी कार्यका निमित्त आवश्यक स्रोत चालु शीर्षकमा नै विनियोजन हुन्छन् । यसैगरी मर्मत सम्भार तथा सम्पत्ति व्यवस्थापनमा समेत चालु खर्चको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ जसमा ध्यान नदिँदा बर्सेनी बजेटमा यसको दबाव पर्ने गर्दछ ।

यसैगरी पुँजीगत कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक कर्मचारीको तलब, सुविधा तथा व्यवस्थापन खर्चसमेत चालु शीर्षकमा नै रहन्छ । नयाँ स्थापित स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता निकै कमजोर रहेको छ । यसले इच्छाशक्ति र आवश्यक रकम हुँदाहुँदै पनि गुणस्तरीय सेवा प्रवाहमा असर पारिरहेको छ । स्थानीय तहबाट हुने सार्वजनिक सेवालाई प्रभावकारी बनाउन यसको राजनीतिक, प्रशासनिक र कानूनी संरचनासमेत सक्षम र सुदृढ हुनुपर्दछ । स्थानीय तहका पदाधिकारीको क्षमतामा विभिन्न विषयगत समितिको क्रियाशीलता, कार्यपालिका तथा सभाको सक्रियता तथा कार्यव्यवहार जस्ता विषयले ठूलो भूमिका खेल्ने गर्दछ । यस सम्बन्धी बजेट समेत चालु शीर्षकमा नै पर्दछन् । चालु बजेट शीर्षकमा आवश्यक रकम विनियोजन हुन नसक्दा पुँजीगत खर्च र पुँजीगत लगानीका कार्यसमेत प्रभावित हुने हुन्छ । यसैले चालु खर्चलाई विकास व्यवस्थापनका दृष्टिले समेत हेर्नु आवश्यक हुन्छ ।

चालु खर्चमा मानव पुँजी निर्माण र पुँजीगत खर्चलाई सहयोग पुग्ने (near to capital) प्रकृतिका खर्चहरू पनि पर्ने भएकाले बजेट प्रस्ताव गर्दा यसको नतिजाको सुनिश्चतता पनि हेर्नुपर्दछ । चालु खर्चलाई जति नतिजामुखी बनाउन सक्यो उति यसको प्रभावकारिता बढ्ने गर्दछ ।

यसैले बजेट तयारीका चरणमा पुँजीगत बजेट निर्माण सँगसँगै चालु खर्चतर्फको बजेट पनि निर्माण गर्नुपर्दछ । बजेट निर्माणका क्रममा योजनाले लिएका लक्ष्यअनुरूपका कार्यसम्पादन तथा नियमित सेवा प्रवाहसमेतलाई ध्यानमा राखी चालु खर्चतर्फको बजेट निर्माण गर्नुपर्दछ । तर यसलाई वाञ्छित सीमाभित्र राख्न भने पर्याप्त ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक हुन्छ ।

चालु खर्चका सन्दर्भमा वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गत प्राप्त हुने अनुदानमध्ये वित्तीय समानीकरण अनुदान संविधानतः स्थानीय तहको खर्च आवश्यकता पूरा गर्न प्रदान गरिएको हुन्छ भने राष्ट्रिय नीति,

मानक, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू र साभा अधिकार क्षेत्रभिन्नका कार्यहरू सम्पादन गर्न सःशर्त अनुदान उपलब्ध गराईन्छ । स्थानीय तहका सरकारले आफैले पहिचान गरी सञ्चालन गर्न खोजेका कार्यक्रम वा आयोजनाहरूको लागि अपुग स्रोत समपूरक अनुदानबाट उपलब्ध हुने गर्दछ । यसैगरी कुनै स्थानीय तहको विशेष आवश्यकता पूरा गर्नका लागि त्यस्ता तहलाई विशेष अनुदान उपलब्ध हुन सक्दछ । संघ र प्रदेश सरकारले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचामा आधारित रही राजस्व बाँडफाँटको रकमसमेत स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउँदछन । यस्तो रकम स्थानीय तहले प्रशासनिक खर्च, साँवाव्याज भुक्तानी र विकास वित्तमा खर्च गर्न सक्दछन् । वित्तीय हस्तान्तरणको आगामी आर्थिक वर्षको सीमा संघले चालु आ.व.को फागुन मसान्त सम्म र प्रदेश सरकारले चैत्र मसान्त सम्म पठाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था समेत रहेको छ ।

जनताको विकासको चाहना सम्बोधन गर्न बजेटको सफल कार्यान्वयन आवश्यक पर्छ । बजेट अन्तर्गत पुँजीगत खर्च देशको आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने महत्वपूर्ण माध्यम हो । यसर्थ पुँजीगत खर्च गर्नसक्ने क्षमता वृद्धि गर्नु विकास प्राप्तिको आधारशिला हो । पुँजीगत खर्च सार्वजनिक खरिद प्रक्रियासँग सम्बन्धित छ, यसैले सार्वजनिक खरिदको प्रतिस्पर्धी, प्रभावकारी, पारदर्शी र परिणाममुखी कार्यान्वयनको लागि विभिन्न नीतिगत, कानुनी र प्रक्रियागत पक्षहरूको आवश्यकता पर्दछ । स्थिर सम्पत्तिहरू जस्तै, फर्निचर तथा फिक्चर्स, सवारी साधन, मेसिनरी औजार उपकरण आदि प्राप्त गर्न भएको खर्च, रणनीतिक महत्व वा आपतकालीन समयका लागि व्यवस्था गरिएको मौज्जात, जग्गा खरिद, भवन खरिद, सार्वजनिक उपभोगको सम्पत्तिहरू जस्तै: सडक, नहर, पुल, विद्युतगृह आदिको निर्माण, पुँजीगत कार्यको लागि गरिने अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्राविधिक परामर्श सेवा, आयोजना निर्माण चरणमा गरिने ब्याज, बीमा, भाडा, भरौट, भन्सार कर आदि खर्च, पुँजीगत खर्चको क्षति बापत दिइने मुआब्जा जस्ता खर्चहरू पुँजीगत खर्च अन्तर्गत पर्दछन् । पुँजीगत खर्चले सरकारलाई थप पूँजी निर्माण गरी आर्थिक वृद्धि गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

पुँजीगत खर्चले विकासलाई सोभै मद्दत पुऱ्याउँदछ । जस्तो सडक र सोसँग सम्बन्धित पूर्वाधारका लगानीले पहुँचमा सुधार भई घर बस्ती तथा बन्द व्यापारको विकास हुन मद्दत गर्दछ । विद्यालय, स्वास्थ्य चौकीमा हुने पुँजीगत खर्चले राम्रो सेवा प्रवाह गर्न मद्दत गर्दछ । खासगरी स्थानीय तहमा गरिने विकास कार्य र सेवा प्रवाहमा गरिने लगानीले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ । स्थानीयस्तरका दिगो विकासका नतिजाहरू हासिल गर्न सीमित स्रोत साधनहरूलाई स्थानीय तहले कुशल पुँजीगत खर्च योजनाका साथै यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सक्नुपर्दछ । स्थानीय तहका आवधिक योजनाले विकासका मुख्य लक्ष्य र परिमाणात्मक लक्ष्यको पहिचान र प्राथमिकीकरण पश्चात् योजना कार्यान्वयनको लागि नीतिगत सुधार, पुँजीगत खर्च र जनशक्ति आवश्यक हुन्छ ।

त्यसैले स्थानीय तहको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा पुँजीगत खर्च (विकास पूर्वाधार) तथा चालु खर्चका बीच बलियो सम्बन्ध कायम हुनुपर्दछ । खासगरी पुँजीगत खर्चलाई कार्यान्वयन गर्ने कार्यमूलक संरचना अनुसार (शाखा एकाई) तयार गर्नुपर्दछ । उदाहरणका लागि वडागत बजेटबाट विद्यालय भवनको निर्माण गरिन्छ, तर विद्यालय व्यवस्थापन योजना तर्जुमा र सो अनुसार शिक्षकको आवश्यकता पहिचान र प्रबन्ध नहुँदा उक्त पूर्वाधारले अपेक्षित लाभ दिने अवस्था

रहदैन । त्यसैगरी सडक बनाउँदा उक्त सडक स्थानीय तहको सम्पत्तिको रूपमा दर्ता नगरिने, भविष्यमा नयाँ सडकको मर्मत सम्भारको बजेट नछुट्याउने आदि कारणले सिर्जित पूर्वाधारबाट अपेक्षित प्रतिफल हासिल हुन सक्दैन ।

४.३ चालु खर्चको विनियोजनका प्रमुख आधार

स्थानीय तहले चालु खर्चको बजेट बाँडफाँट र विनियोजन गर्दा सावधानीपूर्वक गर्नुपर्ने हुन्छ । सबै प्रकारका चालु खर्चहरूले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउँदैन । उदाहरणका लागि निजी तथा गैरसरकारी संस्थाबाट दक्षतापूर्वक सम्पादन हुने कामका लागि स्थानीय तहले अनावश्यक दरबन्दी बनाई कर्मचारी भर्ना गरेमा सार्वजनिक बजेट अनुत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च भई दिगो विकासका क्षेत्रमा सीमित बजेट रहन्छ । यसैले चालु खर्चको विनियोजन गर्दा सो खर्चले नतिजा ल्याउन सक्छ वा सक्दैन भनी सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ । सामान्यतया चालु खर्चको बजेट बाँडफाँट गर्दा देहायका विषयलाई आत्मसात् गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

(क) नतिजासँग आवद्धता

चालु खर्चको विनियोजन गर्दा नतिजामूलक तवरले विषयगत क्षेत्रलाई समेटी विनियोजन गर्नुपर्दछ । संविधानको अनुसूची ८ ले स्थानीय तहलाई थुप्रै अधिकार प्रदान गरेको छ । उदाहरणका लागि प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षा, स्थानीय स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ जस्ता महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवाको जिम्मेवारी स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा राखिएको छ । यी सेवाप्रवाहको व्यवस्थापनको मूल जिम्मेवारी स्थानीय तहका निर्वाचित प्रतिनिधिमा रहने गर्दछ । निर्वाचित प्रतिनिधिले निर्धारित (आफै तयार गरेको वा संघीय/प्रदेश विषयगत मन्त्रालयबाट प्राप्त) सेवा सम्बन्धी मापदण्ड बमोजिम सेवा प्रवाह गर्नु/गराउनु पर्दछ । संघीय तथा प्रदेश सरकारले सःशर्त अनुदान पठाउँदा सर्त र मापदण्ड तोकेर पठाउने गर्दछन् । यसलाई बढी प्रतिफलदायी बनाउने गरी स्थानीय परिवेश समेतलाई विचार गरी चालु र पुँजीगत बजेट सहितको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय तहले चालु खर्चमा बजेट विनियोजन गर्दा नतिजामूलक खाकाको आधारमा हरेक चालु खर्चले ल्याउने प्रतिफल र तत्कालीन लाभ र दीर्घकालीन प्रतिफललाई दृष्टिगत गर्नुपर्दछ । कुन क्रियाकलापले के कस्तो नतिजा दिन्छ, सोको समेत लेखाजोखा गर्नुपर्दछ । बजेटले स्थानीय सेवा प्रवाहको प्राविधिक मापदण्ड विकास र स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ ।

(ख) कार्यात्मक (Functional) संरचनागत रूपमा बजेट तर्जुमा

स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारी अन्तर्गत पर्ने अधिकांश सेवा वडा समिति, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, कृषि एकाई लगायतका अग्रपङ्क्ति सेवा प्रदायक संरचनामार्फत उपलब्ध गराइन्छ । यी खर्चहरू चालु शीर्षकमा पर्दछन् । यसैले चालु खर्चको बजेट बाँडफाँट गर्दा आफू मातहतका हरेक निकायले आधारभूत कार्य गर्न सक्ने गरी बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यस्तो चालु बजेटलाई सम्बन्धित क्षेत्रको संरचनागत रूपमा राख्न सकिएमा कुन सेवा वा उपलब्धिमा के कस्तो विनियोजन भयो र प्रतिफल कस्तो रह्यो आँकलन गर्न सहज हुन्छ । यसरी विस्तृत रूपमा तयार गरेको बजेटले पारदर्शिता तथा आर्थिक स्रोतलाई प्रभावकारी एवम् समतामूलक ढंगले प्रयोग गर्न सुनिश्चितता समेत प्रदान गर्दछ । चालु बजेट तर्जुमाका क्रममा विषय क्षेत्रगत कर्मचारीको संलग्नताबाट सम्बन्धित क्षेत्रको वास्तविक

अवस्थाबारेको ज्ञान, योजना र बजेटको लक्ष्य तथा उद्देश्य निर्धारणमा उपयोगी हुन सक्दछ। यसरी संस्थागत संरचना अनुसार बजेट विनियोजन गर्दा नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४ ले निर्धारण गरे बमोजिम चालु खर्च संकेत वर्गीकरण र व्याख्याअनुसार गर्नुपर्दछ।

(ग) वडागत बजेट तर्जुमा

वडाहरू मूलतः सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने स्थानीय तहका विस्तारित एकाईहरू हुन्। वडामा सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्न कर्मचारीको व्यवस्था गरिने हुँदा यसका लागि आवश्यक पर्ने चालु खर्चसमेत विनियोजन गर्नुपर्दछ। यस्तो चालु खर्च विनियोजन गर्दा क्षेत्रफल, सेवाग्राही र कार्यबोभ समेतलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। वडामा हुने चालु खर्च विनियोजन जस्तै शिक्षकको तलब भत्ता, स्वास्थ्यकर्मीको पारिश्रमिक जस्ता वडागत विवरण सम्बन्धित वडा कार्यालयले तयार गर्नुपर्दछ।

(घ) दीर्घकालीन दायित्व

चालु खर्चमा बजेट विनियोजन गर्दा सम्भव भएसम्म दीर्घकालीन दायित्व सृजना गर्नु हुँदैन। चालु आर्थिक वर्षमा गरिएको विनियोजनले आगामी आर्थिक वर्षमा स्वतः दायित्व सृजना हुने अवस्था आउन दिनु हुँदैन। यस प्रकारको दीर्घकालीन दायित्वले भविष्यमा आउने नयाँ जनप्रतिनिधिलाई नीतिगत छनौट र निर्णयको दायरा सीमित बनाइदिन्छ।

४.४ पुँजीगत खर्च विनियोजनका प्रमुख आधार

दिगो विकास लक्ष्यका कतिपय क्षेत्रहरूले पुँजीगत खर्चको माग गर्ने गर्दछ। उदाहरणका लागि गरिवीको अन्त्यका लागि आर्थिक वृद्धि आवश्यक पर्दछ भने आर्थिक वृद्धिका लागि सार्वजनिक लगानी आवश्यक पर्दछ। मूलतः स्थानीय तहको वार्षिक पुँजीगत खर्च योजनालाई दिगो विकास लक्ष्य अनुकूल तयार गर्दा निम्न सिद्धान्त अपनाउनु पर्दछ।

(क) नतिजामूलक तरिकाबाट लगानी प्राथमिकताको छनौट

विकासका प्रतिफलप्रति स्पष्ट रूपमा केन्द्रित नभई सहभागितामूलक योजना तर्जुमाको अभ्यास गर्दा स्थानीय तहको स्रोत छरिएर खर्च हुने जोखिम रहन्छ। फलतः स्थानीय तहले समुदायको मागअनुसार धेरै संख्यामा स-साना पूर्वाधार विकास आयोजना पहिचान र सञ्चालन गरे तापनि त्यसले दिगो विकासमा न्यून प्रभाव पार्ने हुन्छ। कतिपय अवस्थामा नकारात्मक असर समेत पर्न जाने हुन्छ। अतः वार्षिक कार्यक्रममा अति साना विकास आयोजना समावेश गर्नुभन्दा विषयक्षेत्रगत रूपमा रणनीतिक लगानीको पहिचान गरी प्रत्येक कार्यान्वयन सम्बद्ध शाखा/एकाईले स्थानीय आवधिक योजना तथा स्थानीय तहको विकासका लक्ष्यअनुसार विषय क्षेत्रगत नतिजामा आधारित वार्षिक पुँजीगत खर्च योजना तयार गर्नुपर्दछ। यस्तो पुँजीगत खर्चलाई आवधिक योजना तथा समुदायले पहिचान गरेका प्राथमिकताका आयोजनाहरूले निर्देशित गरेको हुनुपर्दछ। सहभागितामूलक योजना र नतिजामूलक योजनाबीच तालमेल कायम गरिनु पर्दछ।

(ख) लागत-प्रतिफल विश्लेषण

दिगो विकासका प्रतिफल प्राप्त गर्न र लगानीबाट उच्च प्रतिफल हासिल हुने गरी स्थानीय लगानीका प्राथमिकता सुनिश्चित हुनुपर्दछ। पुँजीगत खर्च खासगरी आर्थिक पूर्वाधार विकासका आयोजना लगानी-प्रतिफल विश्लेषण (Return-on-Investment, ROI) का आधारमा तय हुनुपर्दछ। यसो गर्दा लगानीमार्फत प्राप्त हुने वित्तीय प्रतिफल मात्र नहेरी स्थानीय जनतालाई प्राप्त हुने अन्य आर्थिक प्रतिफल पनि विचार गर्नुपर्दछ। सामाजिक क्षेत्रमा लगानी गर्दा यथासम्भव सामाजिक विकासमा सर्वाधिक प्रतिफल प्राप्त हुने गरी योजना/कार्यक्रमहरू छनौट गर्नुपर्दछ।

लगानीको निर्णय गर्दा स्थानीय तहले आर्थिक तथा लगानी प्रतिफलको हिसाब गर्नुको अलावा निर्मित आयोजनाबाट हुने अन्य सामाजिक लाभ जस्तै स्थानीय बासिन्दाको हिँड्ने समयको बचत, सवारी साधन टिकाउपन, सडक सुरक्षा र वातावरण प्रदूषणमा कमी लगायतका पक्षबाट समेत विश्लेषण गर्नुपर्दछ।

(ग) सम्पत्ति व्यवस्थापन योजना

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ९७ ले स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रको सम्पत्तिको संरक्षण गर्नुपर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। तर अधिकांश स्थानीय तहले जिन्सी शाखामा आम्दानी बाँधिने गरेका बाहेकका बसेनी गरिने भौतिक पूर्वाधार निर्माण, भवन निर्माण, मर्मतसम्भारमा ठूलो लगानी गरे तापनि यस्ता चल, अचल लगायतका सम्पत्तिको लगत एवम् अभिलेख अद्यावधिक राख्ने अभ्यास गरेको पाइँदैन।

स्थानीय तहको सबै सम्पत्तिहरूको (सडक, भवन, खानेपानी आयोजना लगायतका सबै पुँजीगत लगानीबाट सृजित सम्पत्ति) अभिलेखीकरण गर्नुका साथै सम्पत्ति व्यवस्थापन योजनासमेत बनाउनुपर्दछ। सम्पत्ति अभिलेख व्यवस्थित हुँदा स्थानीय तहको लगानीले सिर्जित पुँजीगत सम्पत्तिको हिसाब निस्कनका साथै समयमा मर्मतसम्भार लगायत सम्पत्ति व्यवस्थापनमा लगानी गरी सार्वजनिक ढुकुटीको उचित प्रयोग र सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण गर्न सहयोग पुग्दछ। यस्ता सम्पत्तिको संरक्षण, स्तरोन्नति र मर्मत सम्भारका लागि गर्नुपर्ने पुँजीगत खर्च आवधिक योजना तथा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समावेश गर्नुपर्दछ। यस्तो लगानीबाट सिर्जित संरचनाको सञ्चालन एवम् मर्मतसम्भार तथा अनुगमन योजना समेत तयार गर्नुपर्दछ।

४.५ बजेट विनियोजन र खर्चमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने पक्षहरू

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्रोत अनुमान तथा योजना तथा बजेट तर्जुमा सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। स्थानीय तहमा अति साना तथा पटके आयोजनाको बाहुल्यता रहने अवस्थालाई सुधार गरी नतिजामूलक प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न निम्न विषयमा ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक छ।

(क) विषयगत मार्गदर्शनको पालना एवम् नतिजामूलक तवरले कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा

स्थानीय तहको प्रमुख संगठन तथा आय व्यय एकाई भनेको स्थानीय तहका शाखाहरू नै हुन्। दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहका यिनै संगठनात्मक अंगहरू क्रियाशील हुनुपर्दछ। स्थानीय तहले बजेट निर्माण गर्दा प्रभावकारी र नतिजामूलक बनाउन स्थानीय स्रोत अनुमान तथा बजेट

सीमा निर्धारण समितिले सीमा उपलब्ध गराउँदा आवधिक विकास योजनामा तोकिएको प्राथमिकताका आधारमा स्थानीय तहका विभिन्न कार्यगत संगठन/शाखा/एकाईहरूमा बजेट सीमा तथा स्रोतहरू निर्धारण गर्नुपर्दछ। बजेट तर्जुमा गर्दा समष्टिगत स्रोतलाई आगामी आर्थिक वर्षका लागि मात्र अनुमान नगरी आवधिक विकास योजनाका लक्ष्य अनुरूप त्रिवर्षीय प्रक्षेपण गर्नु आवश्यक हुन्छ।

(ख) सेवा प्रदायक तहसम्मको क्रमागत आयोजना तथा बजेटमा समावेश

स्थानीय तहले उपलब्ध गराएको बजेट सीमामा आधारित रही यी विषयगत शाखा एकाईहरूले नतिजामूलक योजना र बजेटको खाका तर्जुमा गर्नुपर्दछ। स्थानीय तहको संगठन संरचना जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार, वातावरण, प्रशासन र न्यायिक समिति आदि संरचना अनुसार समग्र बजेटको विषयगत विभाजन गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्नु पर्दछ। यसले ती संरचनाहरूलाई नतिजाका लागि जिम्मेवार बनाउन सहज हुन्छ। कार्यगत बजेट अन्ततः वडामा कार्यान्वयनमा आउने र वडागत बजेट विवरणबाट आफ्नो वडामा के कति विनियोजन छ थाहा हुने भएकाले वडालाई सुपरिवेक्षण र कार्यान्वयनमा समेत सहयोग पुग्दछ।

खर्च विनियोजन गर्दा आफ्नो आवधिक विकास योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र यसको नतिजा खाकासँग तालमेल हुनु आवश्यक हुन्छ। यसको विनियोजन गर्दा अग्रस्थानमा रही सार्वजनिक सेवामा संलग्न अग्रपङ्क्तिका इकाई (Front Desk) को कार्य व्यवस्थापन हुन सक्ने गरी पारदर्शी तथा नतिजामूलक तवरले विनियोजन गर्नु पर्दछ। चालु खर्च र स्थानीय सेवा प्रवाहबीच तालमेल हुने गरी यसको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ। संगठनात्मक रूपमा विभाजन गरी तयार पारिएको विषयगत योजना, वार्षिक कार्यक्रम र वार्षिक बजेटले निर्दिष्ट लक्ष्य हासिल हुने गरी स्रोत परिचालन गरी नतिजा सुनिश्चित गर्नु जरुरी हुन्छ। चालु खर्चतर्फको विनियोजन र खर्च गर्दा विनियोजन दक्षता र प्राविधिक दक्षता प्राप्त हुने गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ग) संघीय कानून र मार्गदर्शनको अवलम्बन

चालुखर्चको विनियोजन र खर्च गर्दा सःशर्त अनुदानको हकमा माथिल्लो तहका सरकारबाट प्राप्त बजेट तथा मार्गदर्शनलाई अवलम्बन गर्नुपर्दछ। अन्य क्षेत्रको आयको हकमा अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा अन्य कानूनको पालना गर्नुपर्दछ। संघ वा प्रदेश तहबाट प्राप्त हुने अनुदान र राजस्व बाँडफाँटको सन्दर्भमा संघ वा प्रदेशका मार्गदर्शनका साथै राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सुझावलाई समेत पालना गर्नुपर्ने हुन्छ।

(घ) आन्तरिक राजस्वका स्रोतमा बृद्धि

संविधान र कानूनले स्थानीय तहलाई निश्चित राजस्व अधिकार प्रदान गरेको छ। यसमा कर, शुल्क, बिक्रीबाट प्राप्त आमदानी, दण्ड जरिवाना, रोयल्टी आदि पर्दछन्। स्थानीयस्तरमा उठ्ने राजस्वले स्थानीय सेवा प्रवाह तथा पूर्वाधार विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदछ। स्थानीय विकासका लागि आन्तरिक राजस्वका स्रोत अभिवृद्धिमा जनप्रतिनिधि सक्रियताका साथ लाग्नुपर्दछ। स्थानीय कर तथा शुल्क प्रभावकारी तथा समानताका आधारमा संकलन गरिनुपर्दछ। यसरी राजस्व संकलन गर्दा स्थानीय करदाताहरूलाई प्रशासनिक भन्झटबाट मुक्त गर्नुपर्दछ। यसैगरी करलाई स्थानीय सेवासँग आवद्ध गर्दै आफूले तिरेको कर सदुपयोग भएकोमा समेत आश्वस्त बनाउन सकेमा थप कर प्राप्त गर्ने वातावरणको निर्माण हुन सक्दछ।

दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.१ परिचय

विकास योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा अनुगमन र मूल्याङ्कनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। विकासमा गरिएको लगानीको प्रतिफल मापन गर्ने र सेवाग्राहीको जीवनस्तरमा त्यसले पारेको प्रभाव आँकलन गरी उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्न यसको थप महत्व रहेको छ। स्थानीय तहको योजनाको नतिजा खाका अनुरूप विकास तथा सेवा प्रवाहका कार्यबाट अपेक्षित नतिजा प्राप्त भए नभएको सुनिश्चितताको लागि प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली स्थापना गर्नुपर्दछ। यसैगरी संविधान प्रदत्त कार्य जिम्मेवारीको व्यवस्थापन हुन सके नसकेको सम्बन्धमा समेत ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक हुन्छ। यसका लागि नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली र क्षमता विकास गर्नुपर्दछ।

अनुगमन क्षमताका दृष्टिले स्थानीय तहहरूबीचमा पनि ठूलो अन्तर रहेको पाइन्छ। केही स्थानीय तह, व्यवसायिक संगठन तथा नतिजामूलक संगठनहरू जस्तै सूचना तथा प्रमाणका आधारमा कार्य सम्पादन गरिरहेका छन् भने अर्कोतर्फ केही स्थानीय तह संस्थागत कार्यप्रणाली स्थापना कै प्रयासमा छन्।

५.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

“अनुगमन” भन्नाले नीति, योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा साधनको प्रवाह उचित ढंगले भए, नभएको वा अपेक्षित नतिजा हासिल भए, नभएको सम्बन्धमा कार्यान्वयन गर्ने निकाय वा कानून बमोजिम अख्तियार प्राप्त निकायले तोकेको व्यक्ति वा संस्थाबाट निरन्तर वा आवधिक रूपमा गरिने निगरानी, सूचना संकलन, विश्लेषण तथा सुधारात्मक कार्यलाई बुझिन्छ।

अनुगमनमा देहायका विषयमा सूचना संकलन तथा विश्लेषण गरिन्छ: (क) आयोजनाको दस्तावेज तथा स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम वा समयतालिकाबमोजिम स्रोतसाधनको प्राप्ति तथा प्रयोग र क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन भएको छ/छैन? कार्यान्वयन क्षमता के-कस्तो छ? (ख) कार्यान्वयनमा के-कस्ता समस्या र बाधा व्यवधानहरू देखिएका छन् र तिनको समाधानका निम्ति के-कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ? (ग) अपेक्षित प्रतिफलहरू समयमै र लागत- प्रभावकारी रूपमा हासिल भएका छन्/छैनन्? आदि।

“मूल्याङ्कन” भन्नाले कार्यान्वयन चरणमा रहेका वा सम्पन्न भएका नीति, योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको सान्दर्भिकता, प्रभावकारिता, कार्यदक्षता, दिगोपना तथा प्रभावहरूका सम्बन्धमा आन्तरिक वा बाह्य मूल्याङ्कनकर्ताबाट उद्देश्यपूर्ण र व्यवस्थित तरिकाले गरिएको कार्यलाई जनाउँछ।

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजना कार्यान्वयनका क्रममा भएका सबल तथा दुर्बल पक्षहरूबाट पाठ सिक्ने भावी योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा आवश्यक सुधार गर्नु तथा सम्बन्धित निकाय/पदाधिकारीलाई त्यस्ता योजना, नीति, कार्यक्रम/आयोजनाहरूको कार्यान्वयन र नतिजाप्रति जवाफदेही बनाउनु मूल्याङ्कनको उद्देश्य हो ।

नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित नतिजा के -कति हासिल भएको छ भनी तुलना गर्नका लागि निरन्तर रूपमा सूचनाको संकलन र विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया नतिजामूलक अनुगमन हो । साथै यसले आयोजनाको नतिजा खाकामा निर्धारित उद्देश्य र लक्ष्यअनुरूप नतिजा प्राप्त हुने गरी लगानी भए नभएको र प्रतिफल हासिल भए नभएको लेखाजोखा गर्दछ । योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल भएको उपलब्धिलाई अपेक्षित नतिजासँग तुलना गरी तिनको सान्दर्भिकता, दक्षता, प्रभावकारिता, प्रभाव र दिगोपनाको लेखाजोखा गर्ने कार्य नतिजामूलक मूल्याङ्कन हो ।

नतिजामूलक अनुगमनलाई प्रभावकारी गराउन नतिजामूलक व्यवस्थापनलाई संस्थागत गरिनुपर्दछ । यस्तो व्यवस्थापनले प्रतिफल र असरलाई लगानी र क्रियाकलापसँग आबद्ध गरी लगानीको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न जोड दिन्छ । यसले विकास नतिजालाई केन्द्रबिन्दुमा राखी रणनीतिक योजना, जोखिम व्यवस्थापन तथा उपलब्धिको मापन गर्दछ र व्यवस्थापकीय निर्णय प्रक्रियालाई वस्तुगत र सबल बनाउन सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

यसअन्तर्गत विकास प्रक्रियाका सबै चरणमा नतिजा सुनिश्चित गर्ने, कार्यक्रम तर्जुमा र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई नतिजासँग आबद्ध गर्ने, नतिजा मापनका लागि सरल सूचकहरू एवम् फारामको प्रयोग गर्ने, लगानी तथा क्रियाकलापलाई नतिजासँग आबद्ध गर्ने र हासिल भएका नतिजाबाट शिक्षा लिई निर्णय गर्ने विषय पर्दछन् ।

परम्परागत संगठनमा परिवर्तन गर्नुपरेमा नतिजा शृङ्खलाको विकास, व्यवस्थापकीय क्षमता, संगठनको उद्देश्यसँग सबै कार्यहरूको अन्तरसम्बन्ध स्थापना र जनशक्तिलाई उत्प्रेरित गर्ने गरी व्यावसायिक योजनाको विकास तथा कार्यान्वयन एवम् सोको मूल्याङ्कन गर्ने विषय समेट्नु पर्दछ ।

दिगो विकासको लक्ष्यको नतिजामूलक अनुगमन र तथ्यमा आधारित निर्णयका लागि हरेक तहमा खण्डीकृत तथ्यांकको आवश्यकता पर्दछ । तथ्यांक उत्पादन र विश्लेषणका क्षेत्रमा विश्वव्यापीरूपमा धेरै परिवर्तन भएतापनि नेपालमा भने स्थानीय खण्डीकृत तथ्यांकको अभाव रहने गरेको छ ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन बीच भिन्नता

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन एक अर्कासँग अन्योन्याश्रित छन् । व्यवस्थापकीय पद्धति तथा औजारका रूपमा रहने अनुगमन तथा मूल्याङ्कनले योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछ । तर, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका आफ्नै विशेषता हुने भएकाले यिनीहरू बीचको फरक निम्नानुसार छुट्ट्याउन सकिन्छ ।

अनुगमन	मूल्याङ्कन
कार्यान्वयन अवधिभर निरन्तर गरिने योजनाको एक प्रक्रिया हो, जसलाई आयोजनाको एउटा आन्तरिक कार्यको रूपमा पनि लिइन्छ।	विभिन्न चरणमा गरिने योजना प्रक्रिया हो जस्तै : पूर्वमूल्याङ्कन (Ex-ante Evaluation), चालू मूल्याङ्कन (On-going Evaluation), अन्तिम वा सम्पन्न मूल्याङ्कन (Terminal Evaluation) र कार्यक्रम पछिको मूल्याङ्कन (Ex-post Evaluation) र प्रभाव मूल्याङ्कन (Impact Evaluation)।
निर्माण चरण र सञ्चालन चरणको अवस्थामा मात्र गरिन्छ।	छनौट चरण देखि सञ्चालन चरणपछिका अवस्थामा पनि गरिन्छ।
निर्माण चरण र सञ्चालन चरणका अवस्थामा देखिएका कमी कमजोरीहरूलाई सुधार गर्ने संस्थागत प्रक्रिया हो।	निर्माण चरण र सञ्चालन चरणमा आवश्यक सुधार गर्ने तथा कार्यान्वयनका क्रममा भएका कमीकमजोरीबाट पाठ सिक्ने भविष्यमा त्यस्तै योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा सुधार गर्ने साधन हो।
लगानी, प्रक्रिया र प्रतिफलसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुन्छ।	पूर्वनिर्धारित लक्ष्य र उपलब्धिको स्थिति तथा सरोकारवालामा परेको असर र प्रभावको अध्ययनसँग सम्बन्धित छ।
विकास व्यवस्थापन प्रणालीको एउटा अङ्ग पनि हो।	कार्यान्वयन गरिएका योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाबाट पाठ सिक्ने कार्यमुखी विकास व्यवस्थापकीय औजार हो।
सामान्यतः कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट गरिन्छ।	सामान्यतः कार्यान्वयन गर्ने निकायभन्दा बाहिरका स्वतन्त्र व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट गराइन्छ।

५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको विद्यमान व्यवस्था

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले आफ्नो कार्यालयबाट सम्पादन भएका विकास आयोजना तथा परियोजनाको अनुगमन मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। ऐनको दफा १६(४-ख) ले उपाध्यक्ष वा उपप्रमुखलाई योजना तथा कार्यक्रमको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गरी बैठकमा प्रतिवेदन पेश गर्ने कार्य जिम्मेवारी तोकेको छ।

संविधानको धारा २२० ले जिल्लाभित्रका गाउँपालिका र नगरपालिकाबीच समन्वय गर्न एवम् विकास निर्माणसम्बन्धी कार्यमा सन्तुलन कायम गर्न अनुगमनको जिम्मेवारी जिल्ला समन्वय समितिलाई प्रदान गरेको छ। यसैगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले गाउँपालिका र नगरपालिकाको क्षमता विकासमा समेत जिल्ला समन्वय समितिलाई जिम्मेवारी दिएको छ। यसका अलावा गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ, नेपाल नगरपालिका संघ र जिल्ला समन्वय समिति महासंघ समेत स्थानीय तहको क्षमता विकास, राम्रा सिकाइ र अनुभव आदानप्रदानमा संलग्न रहेका छन्।

यसैगरी स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था अनुसार स्थानीय तहबाट सञ्चालित योजनाको लागत, परिमाण, समयसीमा र गुणस्तरीयताको आधारमा अनुगमन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण दिन उपाध्यक्ष वा उपप्रमुखको नेतृत्वमा ५ सदस्यीय अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिको प्रावधान राखेको छ। सो दिग्दर्शनले वडाभित्र सञ्चालित योजनाको अनुगमन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण दिन वडा अध्यक्षको संयोजकत्वमा वडास्तरीय अनुगमन समिति रहने व्यवस्था समेत गरेको छ। दिग्दर्शनमा कार्य प्रकृतिअनुसार नियमित, मासिक, चौमासिक र आवधिक रूपमा अनुगमनको प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था समेत गरिएको छ।

दिगो विकास लक्ष्यको नियमित अनुगमन पनि उपप्रमुख वा उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा रहेको अनुगमन समितिबाट गर्नु उपयुक्त हुन्छ। दिगो विकास लक्ष्यको प्रगति समिक्षा चौमासिक तथा वार्षिक रूपमा गर्नुपर्दछ। राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रदेश योजना/नीति आयोगमा निर्धारित ढाँचामा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको नियमित प्रगति प्रतिवेदन पठाउनुपर्दछ।

राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकास लक्ष्य अनुगमनका लागि संस्थागत व्यवस्था गरेको छ। यसअनुसार सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय निर्देशक समिति र आयोगको उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्यका उपलब्धि अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्यहरूको नेतृत्वमा विषयगत समितिहरू पनि रहेका छन्। स्थानीय तहमा समेत दिगो विकास लक्ष्यको प्रभावकारी कार्यान्वयन अवस्थाको समग्र प्रगति अनुगमनका लागि देहायबमोजिम दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन समितिको संरचना निर्माण गर्नु आवश्यक हुन्छ।

क्र.सं.	पद	जिम्मेवारी	कैफियत
१	प्रमुख/अध्यक्ष	संयोजक	
२	उपप्रमुख/उपाध्यक्ष	उप संयोजक	
३	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य	
४	प्रमुख/अध्यक्षले मनोनीत गरेको निजी क्षेत्र र नागरिक समाजका ३ जना प्रतिनिधि (कम्तिमा १ जना महिला अनिवार्य)	सदस्य	
५	योजना हेर्ने महाशाखा/शाखा प्रमुख	सदस्य सचिव	

स्थानीय विकास निर्माणका योजना, कार्यक्रम र आयोजनाको प्रगति समीक्षा तथा समस्याको समाधानको लागि स्थानीय तहमा निम्न बमोजिम स्थानीय विकास समस्या समाधान समिति गठन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

क्र.सं.	पद	जिम्मेवारी	कैफियत
१	प्रमुख/अध्यक्ष	अध्यक्ष	
२	उपप्रमुख/उपाध्यक्ष	उपाध्यक्ष	
३	कार्यपालिका सदस्यहरू	सदस्य	
४	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य	
५	विषय क्षेत्रगत महाशाखा/शाखा प्रमुख	सदस्य	
६	योजना हेर्ने महाशाखा/शाखा प्रमुख	सदस्य सचिव	

सो समितिले योजना, कार्यक्रम र आयोजनाहरूको प्रगतिको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा गरी समस्याको समाधान गर्ने, अन्तर तह समन्वय गर्ने र आफ्नो पहलमा समाधान हुन नसक्ने विषयलाई प्रदेशस्तरीय विकास समस्या समाधान समितिमा पठाउने कार्य गर्नुपर्दछ।

५.४ दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

स्थानीय संगठनको नतिजामुखी व्यवस्थापन र कार्य सम्पादन नतिजाको अनुगमन गर्न देहाय बमोजिमका विषयमा ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक हुन्छ ।

स्थानीय विकासमा सक्रिय, सक्षम र जवाफदेही संगठन

दिगो विकास लक्ष्य स्थानीयकरण गर्न प्रभावकारी तथा उत्तरदायी स्थानीय सरकारी संगठनको आवश्यकता पर्दछ । यसका लागि आर्थिक तथा मानवीय स्रोत भएर मात्र हुँदैन, व्यवस्थित कार्यप्रणाली र उत्तरदायित्व सुनिश्चित हुनुपर्दछ । अर्को शब्दमा, नतिजामूलक अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन नतिजामूलक व्यवस्थापनलाई संस्थागत गर्नुपर्दछ । यस्तो व्यवस्थापनले प्रतिफल र असरलाई लगानी र क्रियाकलापसँग आबद्ध गरी लगानीको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ ।

स्थानीय तहले विकासको आफ्नो समष्टिगत दूरदृष्टि हासिल गर्न र निर्धारित लक्ष्य प्राप्तिका लागि स्थानीय तहका प्रत्येक शाखा वा उपशाखाको कार्यसम्पादन नतिजामुखी हुनुपर्दछ । दिगो विकास लक्ष्यलाई स्थानीयकरण गर्न स्थानीय तहले आधुनिक सार्वजनिक क्षेत्र व्यवस्थापन प्रविधि अपनाउनुका साथै विकास लक्ष्य हासिल भएका छन् छैनन् भन्ने विषय नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीबाट सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । दिगो विकास लक्ष्यको प्रगति अनुगमन गर्नका लागि पनि स्थानीय तहले गुणस्तरीय खण्डीकृत तथ्याङ्कको उत्पादन र व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

विकासमा सबै सरोकारवालाको संलग्नता

विकासका उद्देश्य हासिल गर्न सबैको संलग्नता आवश्यक हुन्छ । निजी क्षेत्र, सहकारी संस्था तथा सामुदायिक संस्था स्थानीय विकासका उद्देश्य हासिल गर्ने साभेदार हुन् । स्थानीय तहले सहकार्य तथा समन्वयका अलावा विकासका उद्देश्य हासिल गर्न सबैलाई समेट्नुपर्दछ र निजी क्षेत्र र सामुदायिक संगठन सबैलाई प्रमुख साभेदारका रूपमा संलग्न गराउनुपर्दछ । स्थानीय तहका सरकारको एकल प्रयासबाट मात्र विकास सम्भव नभई सहकारी र निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था लगायत सम्पूर्ण विकास साभेदारबीचमा साभेदारी आवश्यक हुन्छ । स्थानीय तहले, स्थानीय लगानीका लागि स्थानीय बासिन्दा र व्यापारिक क्षेत्रलाई परिचालन गर्न उत्प्रेरकको भूमिका खेल्नुपर्दछ ।

दिगो विकासका अधिकांश लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहले रकम नै खर्च गर्नुपर्छ भन्ने छैन । दिगो विकासका लक्ष्य नीति निर्देशन वा सार्वजनिक निजी व्यवस्थापन मार्फत पनि हासिल गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहको योजना तथा निर्णय प्रक्रीया प्रायः लगानी वृद्धिमा केन्द्रित हुने गर्दछ । स्थानीय तहले आफ्नो नीति, योजना र बजेटबाट संघीय तथा प्रादेशिक स्रोत परिचालन गर्न अथवा निजी र सामुदायिक क्षेत्रको योगदान वृद्धि गर्ने अभ्यास अबलम्बन गरी आंशिक वा आर्थिक दायित्व सिर्जना नहुने गरी पनि कतिपय लक्ष्यमा काम गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न सक्दछ ।

पारदर्शिता

सहभागिता तथा उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न पारदर्शिताको अत्यन्तै आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय तहको कार्यको प्रत्येक पाइला चाहे त्यो योजना तर्जुमा होस्, कार्यान्वयन वा अनुगमन वा आर्थिक लगानीका विषय हुन् समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्न पारदर्शिता तथा उत्तरदायित्व अति महत्वपूर्ण हुन्छन् । व्यवहारिक रूपमा कतिपय अवस्थामा पारदर्शिताले अप्ठ्यारो पनि पार्न सक्दछ । तर पनि स्थानीय तहले आफ्नो सेवा प्रवाहको उद्देश्य हासिल गर्न अग्रपङ्क्ति सेवा प्रदायक संस्थाहरूले पुर्याएका सेवाहरू लगायत आफूले गरेको प्रगति पारदर्शी बनाउन प्रयत्न गर्नुपर्दछ ।

तथ्यमा आधारित निर्णयका लागि नतिजाको अनुगमन

स्थानीय तहमा उपयुक्त निर्णय गर्न तथा संघ एवम् प्रदेशसँग समन्वय गर्न अनुगमनका नतिजाहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त सुचनाहरू नीति तथा निर्णयलाई तथ्यमा आधारित गराउनको लागि उपयुक्त आधार हुन् । अनुगमनका क्रममा प्राप्त तथ्यांकलाई विश्लेषण गरेर मात्र आगामी कार्यदिशाको बारे निर्णय गर्न सकिन्छ । त्यसैले नतिजाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । स्थानीय तहका कतिपय कार्य साभा अधिकार क्षेत्रमा पर्दछन् जहाँ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको पनि नीतिगत चासो रहेको हुन्छ त्यस्ता क्षेत्रमा संघ तथा प्रदेश तहलाई समेत संयुक्त अनुगमनमा सहभागी गराई स्थानीय तहले गरेका कामहरूका बारेमा विश्वस्त गराउन तथा स्थानीय तहमा भएका कामलाई सहयोग पुऱ्याउन समेत प्रगतिको अनुगमन आवश्यक पर्दछ ।

स्थानीय सेवा प्रवाह तथा विकासका लागि सक्षम एवम् पारदर्शी र उत्तरदायी संयन्त्र निर्माण

स्थानीय तहहरू प्रशासनिक निकायमात्र नभएर संविधानद्वारा अधिकार निःसृत राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने तहगत सरकार पनि हुन् । स्थानीय तहले प्रशासनिक तथा राजनैतिक एकाईको रूपमा तोकिएका विकासका जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपले निर्वाह गर्न सहकार्य, सुशासन र स्थानीय असल नागरिक प्रशासन विधिको अनुसरण गर्नुपर्दछ । त्यसैले स्थानीय तहले समष्टिगत रूपमा उद्देश्यमुखी, नतिजामूलक, उत्तरदायी संगठनको हैसियतले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय कार्यपालिका (अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष अथवा प्रमुख वा उपप्रमुखको नेतृत्वमा) र स्थानीय सभाबीच साभा दृष्टिकोण तथा प्रभावकारी समन्वय र सहयोग कायम गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी स्थानीय प्रशासनिक एकाई टोली (प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा शाखा/महाशाखा प्रमुखहरू) तथा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूबीच प्रभावकारी समन्वय, सम्पर्क तथा निरन्तर सञ्चार कायम राख्नुपर्दछ । स्थानीय तहको संगठन संरचना अनुसारका विभिन्न शाखाहरू बीच प्रभावकारी समन्वय, सम्पर्क तथा निरन्तर सञ्चार सुनिश्चित गर्दै आफ्नो विकासको उद्देश्य हासिल गर्न निजी क्षेत्र एवम् समुदायसँगको सहकार्य अभिवृद्धि गर्न पालिकाका विषयगत शाखा/एकाईहरू, निजी क्षेत्र तथा समुदायसँग नियमित रूपमा अन्तरक्रिया गरी सहकार्यमूलक शासन व्यवस्थाको प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । यसका अतिरिक्त स्थानीय कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि र सोको उच्चतम उपयोग गर्न ध्यान दिनुपर्दछ । कार्यस्थलमा कसरी काम भइरहेको छ भन्नेबारे निर्वाचित प्रतिनिधि र नेतृत्वले कर्मचारीबाट बुझेर, उनीहरूले आफ्नो कामलाई नियमित कामभन्दा विशेष रूपले ठानेका छन् छैनन् भन्ने समीक्षा गरी कार्यक्रम कार्यान्वयनको स्तर वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

स्थानीय तहको कार्य गतिशील हुनुपर्दछ। नियमित रूपमा आफ्नो कामको मूल्याङ्कन गर्न नसक्ने स्थानीय तह लामो अवधिसम्म प्रभावकारी हुन सक्दैनन्। स्थानीय तह आफूलाई नयाँ वातावरण अनुकूल बनाउन सक्षम हुनुपर्दछ। आफ्नो कार्य तथा नतिजाको अनुगमन गर्ने संयन्त्रका साथै कार्य गर्ने वातावरण र यसको परिवर्तनका लागि नयाँ योजना तथा रणनीति अवलम्बन गर्ने प्रणाली विकास गर्नुपर्दछ। स्थानीय तहले आफ्नो संगठनलाई परिवर्तनको व्यवस्थापन गर्दै समय र वातावरण अनुकूल नवीकरण गर्ने, निरन्तर सुधार गर्ने “सिक्ने संगठन” को रूपमा विकास गर्नुपर्दछ।

नतिजामूलक स्थानीय व्यवस्थापन

दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी नेपालको राष्ट्रिय मार्गचित्रले मुलुकले हासिल गर्न सक्ने सम्भाव्य लक्ष्य, गन्तव्य तथा सूचकहरूको विस्तृत सूची प्रस्तुत गर्दछ (स्थानीय तहले दिगो विकास लक्ष्य अनुगमनका लागि तयार गर्नु पर्ने सूचकको सूची अनुसूची-२ मा दिइएको छ)। दिगो विकासका सम्पूर्ण राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य वा सूचक स्थानीय तहमा सान्दर्भिक नहुन पनि सक्छ, त्यसैले यस भित्रका खास खास लक्ष्य, गन्तव्य वा सूचकलाई स्थानीय तहले आन्तरिकीकरण गर्नुपर्दछ। स्थानीय तहले तय गरेको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न स्थानीय तहमा वस्तुगत रूपले अनुगमन गर्न सकिने सूचक छनौट गर्नु उपयुक्त हुन्छ। राष्ट्रियस्तरमा दिगो विकास लक्ष्यको प्रगति अनुगमन गर्न प्रयोग हुने केही सूचकलाई स्थानीय तहमा खण्डीकृत (Disaggregated) रूपमा प्रयोग गर्नुपर्दछ।

उदाहरणको लागि, शिक्षाको हकमा, स्थानीय शिक्षा शाखा (वा सामाजिक विकास शाखा अन्तर्गतको शिक्षा एकाई) ले निम्न कार्यको लागि लक्ष्य निर्धारण गर्ने र सूचक अनुगमन गर्ने गर्न सक्दछ:

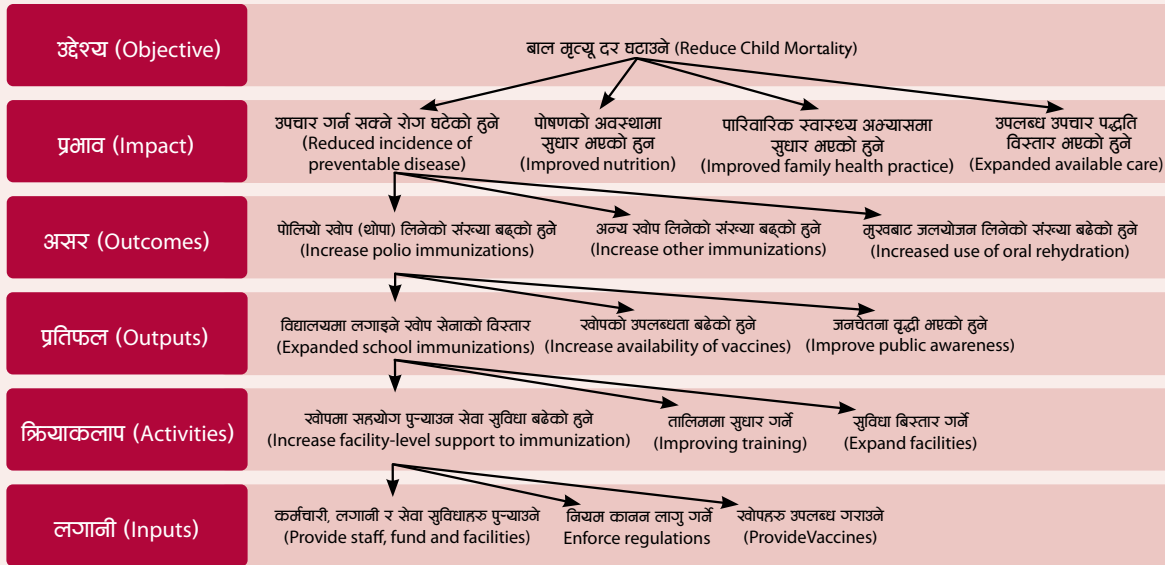
- खुद भर्ना दर, प्राथमिक शिक्षा (जम्मा बालबालिका र छात्रा तथा छात्र)
- खुद भर्ना दर, माध्यमिक शिक्षा (जम्मा बालबालिका र छात्रा तथा छात्र)
- प्राथमिक शिक्षा पूरा गर्ने दर (जम्मा बालबालिका र छात्रा तथा छात्र)
- माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने दर (जम्मा बालबालिका र छात्रा तथा छात्र)

सम्भव भएसम्म यी सूचकलाई खण्डीकृत रूपमा उल्लेख गर्नुपर्दछ। यसो गर्दा स्थानीय तहले स्थानीय शिक्षा सेवाको समष्टिगत प्रगतिको अलावा कुन वडा वा कुन विद्यालयले राम्रो गरेका छन् भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ।

नतिजा सूचकको लागि माथि उल्लेख गरे जस्तै, नियमित रूपमा तथ्याङ्क संकलन गर्नुको अलावा (जुन प्रायः प्रतिफल सूचक वा प्रभाव सूचक हुने गर्दछन्) स्थानीय तहले यस्ता प्रतिफल सूचकलाई नाप्नु तथा लगानी, कार्यक्रम तथा उपलब्धिका सूचकहरूसँग मिलान गर्नुपर्दछ (कोष्ठक ५.१)। जस्तो सार्वजनिक विद्यालयका प्रत्येक कर्मचारीको हाजिरी तथा तिनका शैक्षिक गतिविधि दाँजेर हेरेमा तिनको शैक्षिक उपलब्धि, विद्यालयमा आवश्यक स्रोत तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सहयोग पुग्दछ।

विकास योजनाको तर्जुमा, प्रगति मापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि भरपर्दो तथ्याङ्क जरुरी हुन्छ। यस्तो तथ्याङ्क खण्डीकृत (लिङ्ग, उमेर, जातजाति, अपाङ्गता, आय र सम्पत्ति तथा स्थान विशेष

कोष्ठक: ५.१ नतिजामूलक अनुगमन सोच तालिका (Logical Framework)

लगानी सूचक (Input Indicators): आयोजनाको प्रतिफल प्राप्त गर्न सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरूका लागि चाहिने आवश्यक साधन स्रोतहरू यसका लगानी हुन् । यसले सरकार वा आयोजनाका लागि उपलब्ध गराइएको स्रोतको परिमाण (कहिलेकाहीँ गुण पनि) मापन गर्दछ । स्थानीय सेवा, आयोजनाका गतिविधिको आधारमा लगानी सूचकमा जनशक्ति (कर्मचारी संख्या), औजार, मालसामान तथा खरिद (पाठ्यपुस्तक, सिरिन्ज, खोप इत्यादि) र उपलब्ध सुविधा वा लगानीको हिस्सा आदि समावेश हुन्छन् ।

क्रियाकलाप सूचक (Activity Indicators): आयोजनाले निर्दिष्ट गरेका प्रतिफलहरू प्राप्त गर्न सञ्चालन गरिने विभिन्न गतिविधिहरू यसमा पर्दछन् । यसले स्थानीय तहका कर्मचारी (तथा तिनका साभेदार) ले उपलब्धि, प्रतिफल तथा उद्देश्य हासिल गर्ने क्रममा गरिने कामको परिमाण (कहिलेकाहीँ गुण पनि) को मापन गर्दछ । यसको उदाहरणमा खोप अभियानको संख्या, (स्वास्थ्य शाखा वा चौकीले), प्रदान गरिएको कृषि प्रसार तालिम संख्या (कृषि शाखा वा एकाई) वा पूर्वाधार आयोजनाको डिजाइन वा निरीक्षण गरिएको संख्या (निर्माण शाखा) आदि लिन सकिन्छ ।

प्रतिफल सूचक (Output Indicators): आयोजनाको विभिन्न क्रियाकलापहरू तथा लगानीको व्यवस्थापनबाट हासिल गर्न खोजिएका खास खास प्रारम्भिक परिणामहरू नै आयोजनाको प्रतिफल हुन् । यसले लगानी गरेर सृजना गरेको वा प्राप्त गरेको वस्तु तथा सेवाको परिमाण (कहिलेकाहीँ गुण पनि) मापन गर्दछ । यसको उदाहरणमा खोप लगाएका व्यक्ति संख्या, (स्वास्थ्य शाखा), सेवा लिन आउने कृषकको संख्या (कृषि शाखा) वा सडक निर्माण कि.मि. (पूर्वाधार विकास शाखा) आदिलाई लिन सकिन्छ ।

असर तथा प्रभाव सूचक (Outcome and Impact Indicators): यसले विषयगत क्षेत्रका लक्ष्य प्राप्तिका लागि कार्यान्वयन गरिएका कार्यक्रमबाट हासिल भएका लक्षित वर्ग वा समुदायको जीवनयापनमा परेको प्रभाव वा आयोजनाको प्रावधानअनुसार प्राप्त वस्तु तथा सेवाबाट उपलब्ध नतिजाको परिमाण तथा गुण मापन गर्दछ । स्थानीय सेवा वा गतिविधि अनुसार प्रभाव तथा असर सूचकमा खोपका कारण रोगमा देखिएको कमी, कृषि प्रसारका कारण सुधारिएको खेती, सडक बन्नाले वा सुधार हुनाले गुड्ने सवारी साधन संख्यामा वृद्धि, पारिवारिक स्वास्थ्यमा सुधार वा पोषणमा सुधार वा सफा हावा वा पानीका कारण मृत्युदरमा वा स्वास्थ्य खर्चमा आएको कमी देखाउँदछ ।

स्रोत: विश्व बैंकको कार्य अनुगमन सूचक पुस्तिका: १९९६ को अंशमा आधारित

आदि) रूपमा उपलब्ध हुन सकेमा तथ्यमा आधारित योजना तर्जुमा गर्न सहज हुन्छ। स्थानीयस्तरमा दिगो विकासका लक्ष्यको परिमाणात्मक सूचकसम्बन्धी आधारभूत तथ्याङ्कको अभाव छ। सार्वजनिक सेवा, भ्रष्टाचार जस्ता विषयमा नागरिकका धारणा सम्बन्धी गुणात्मक प्रकृतिका तथ्याङ्क पनि संकलन गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहहरू एक आपसमा गाभँदा पनि कतिपय वस्तुगत विवरण तथा तथ्याङ्क एकीकृत र अद्यावधिक हुन सकेका छैनन्। स्थानीयस्तरमा कार्यरत गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग रहेका कतिपय सूचना तथा तथ्याङ्क पनि स्थानीय तहको जानकारीमा आइनसकेको अवस्था पनि रहेको छ। अतः तथ्याङ्कको सिमित उपलब्धता हटाउन स्थानीय तहले विशेष ध्यान दिनुपर्दछ। शुरुमा स्थानीय अनुगमन ढाँचा लगायत प्रयोग गरिने प्रस्तावित तथ्याङ्क, तथ्याङ्कको स्रोत, तथ्याङ्क संकलन भएको वर्ष, खण्डीकृत तथ्याङ्कको उपलब्धता, आवृत्ति (frequency), तथ्याङ्क संकलन तथा तयार पार्ने निकाय आदिवारे जानकारी गर्नुपर्दछ। सम्भव भएसम्म स्थानीय तहले प्रदेशका सम्बद्ध निकायका पदाधिकारीहरूसँग समन्वयात्मक रूपमा काम गर्नुपर्दछ र सूचक मापनका लागि उनीहरूले प्रयोग गर्ने राष्ट्रिय सूचकलाई अङ्गाल्नु पर्दछ।

नेपाल सरकारले देशको समग्र विकासको सूचना संकलन गर्न केन्द्रीय तथ्यांक विभागमा अनलाइन डाटा पोर्टल तयार गरेको छ। यसले नेपाल सरकारका तीनै तहको भूगोल, जनसंख्या, वातावरण, प्राकृतिक स्रोत, सामाजिक आर्थिक अवस्था तथा सुशासन क्षेत्रका सूचना तथा तथ्यांकहरू यथासमय संकलन गरी प्रसारण गर्ने लक्ष्य लिएको छ। यो सरकारको विकास प्रयासहरूको समग्र प्रमाण एकीकृत रूपमा प्रवाहित गर्ने पोर्टल हो। यसमा सबै तहका सरकारी निकायले आ-आफ्नो गतिविधिहरूका सूचना तथा प्रमाण प्रविष्ट गर्नुपर्दछ। यसमा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तीका लागि तीनै तहका सरकारहरूले गरेका प्रयासहरू पनि उपलब्ध हुनेगरी बनाइएको छ।

परिच्छेद - ६

समन्वय, सहकार्य र साभेदारी

६.१ परिचय

संघीय प्रणालीमा तहगत सरकारबीच आपसी सहयोग र असल सम्बन्धको आवश्यकता पर्दछ। नेपालको संविधानको भाग २० को धारा २३१ देखि २३६ सम्म संघीय एकाईहरूबीचको सम्बन्धका विषयलाई व्यवस्थित गरिएको छ। धारा २३२ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ भनी स्पष्ट गरेको छ।

संविधानले सरकारका तहहरूबीचको अधिकार क्षेत्र र त्यसको प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। विकाससँग सम्बन्धित विषय, सार्वजनिक सेवा प्रवाह तथा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकारका विषयमा समन्वयको भन्ने बढी महत्व रहन्छ। “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन सोंचसहित दिगो विकास लक्ष्यलाई नेपालका सन्दर्भमा आन्तरिकीकरण गरिएको पन्ध्रौं योजनाको सफल कार्यान्वयन गर्न समेत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारबीचको सम्बन्धलाई सुदृढ, सबल र सक्षम बनाउनु आवश्यक छ।

दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तमा राष्ट्रिय र विश्व समुदायको प्रतिबद्धताको विषयसमेत रहेकाले यी लक्ष्यको प्राप्तमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र सहकार्य अपरिहार्य छ। त्यसैले १७ वटा लक्ष्यमार्फत् दिगो विकास हासिल गर्न विश्वव्यापी सहकार्यका साथसाथै तीनै तहका सरकार बीचमा र बृहद् रूपमा सार्वजनिक क्षेत्र, निजी क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी क्षेत्र, नागरिक समाज र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँग सहकार्य र समन्वय आवश्यक पर्दछ।

यस परिच्छेदमा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि स्थानीय तहले गर्नुपर्ने सहकार्य र साभेदारीका क्षेत्रहरू समेटिएका छन्।

६.२ समन्वय, सहकार्य र साभेदारीको आवश्यकता

कार्य जिम्मेवारीको व्यवस्थित सम्पादन

मुलुकले अंगीकार गरेको सङ्घीय प्रणालीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्ध परस्पर सहयोगमा आधारित रहेको छ (संविधानको धारा ५०)। संविधानका अनुसूचीहरूले तहगत सरकारका एकल अधिकारका सूची (अनुसूची ८) का साथै साभ्ना अधिकारको सूचीसमेत (अनुसूची ९) निर्धारण गरेको छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले साभ्ना सूचीबाट केही अधिकार स्थानीय तहलाई निक्षेपण समेत गरेको छ।

साभा सूची र विषयमा समन्वय

संविधानका कार्यसूचीलाई नेपाल सरकारले कार्य विस्तृतीकरण गरेको छ, तथापि साभा विषय र साभा सूचीका विषयमा संघीय एकाईहरूबीच समन्वय, सहयोग र सहकार्य जरुरी हुन्छ।

वित्तीय अन्तरसम्बन्ध र समन्वय

संघीय एकाईबीचको वित्तीय अन्तरसम्बन्ध तहगत सरकारको सञ्चालन र आर्थिक कार्यसँग सम्बन्धित छ। यसमा मूलतः राजस्व संकलन, संघीय एकाईहरूबीच राजस्वको न्यायोचित वितरण तथा समतामूलक वित्तीय हस्तान्तरणका पक्ष पर्दछन्। संविधानमा वित्तीय हस्तान्तरण, राजस्व बाँडफाँट, राष्ट्रिय मापदण्ड, वैदेशिक सहकार्यताको प्रयोग, आन्तरिक ऋणको परिचालन आदि विविध पक्षमा स्थानीय तहले संघ तथा प्रदेश सरकार र ती सरकारहरूले स्थानीय तहसँग सहकार्य र समन्वय गर्नुपर्ने संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधान रहेका छन्। यसैगरी स्थानीय तहमा उठाउने कर तथा शुल्कका विषयमा समेत तहगत सरकारबीच समन्वय गरी संकलन गर्न सकेमा लागत र प्रभावकारिताका दृष्टिले समेत सहज हुन्छ।

कार्यक्रममा दोहोरोपनाको अन्त्य

स्थानीय तह सञ्चालनमा आएको तीन वर्ष व्यतीत भएको भए तापनि कतिपय विषय क्षेत्रमा कसले के काम गर्ने हो भन्नेबारेमा अन्यौलता बाँकी नै छ, भने कतिपय विषयमा दोहोरोपना कायमै छ। साभा अधिकारका विषयमा माथिल्लो तहबाट कानून नबनेसम्म तल्लो तहले के गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट हुन सक्ने अवस्था छैन। तीनै तहका सरकारको खर्च विश्लेषण गर्दा कतिपय कार्यहरूमा आउने दोहोरोपना हटाउनसमेत सहयोग, समन्वय, साभेदारी र सहकार्य आवश्यक पर्दछ।

विकास र समृद्धिका लागि सहकार्य

संघीय एकाईहरू बीच आर्थिक उन्नति र प्रगतिमा सहकार्य आवश्यक पर्दछ। संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकार र निजी क्षेत्रबीच विकास निर्माण तथा साभा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि समेत विकासात्मक अन्तरसम्बन्ध, साभेदारी, सहकार्य र समन्वय आवश्यक हुन्छ।

आर्थिक बिकास तथा वाणिज्य

संविधान अनुसार अन्तर प्रदेश तथा अन्तर स्थानीय तह पारवहन वा कर, शुल्क, दस्तुर वा महसुल लगाउन वा त्यस्तो सेवा वा वस्तुको ढुवानीमा वा विस्तारमा कुनै भेदभाव गर्न नपाउने गरी मुलुकको आर्थिक, औद्योगिक तथा वाणिज्य क्षेत्र प्रवर्द्धनका लागि समेत अन्तर तह र निजी क्षेत्रसँग सहयोग, समन्वय, सहकार्य र साभेदारी आवश्यक पर्दछ।

प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग र संरक्षण

संविधानको मौलिक हकमा वातावरण र विकासबीच सन्तुलन कायम गर्ने विषय समाहित भएका छन्। यसैगरी प्राकृतिक साधनको परिचालनमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा संघीय एकाईबीच प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट तथा हिस्सेदारी प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। सबै प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समान रूपमा प्राकृतिक स्रोत साधन हुन नसक्ने भएकोले एक आपसमा सहयोग र अन्तरसम्बन्ध आवश्यक हुन्छ। यसैले प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, परिचालन र उपयोगमा समेत संघीय एकाईबीच गहन अन्तरसम्बन्ध रहने गर्दछ।

दिगो विकास लक्ष्य प्राप्ति

दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिको निमित्त सरकारका तीन तहबीचको स्पष्ट लक्ष्य, सूचकको बाँडफाँट, यी लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहलाई वित्तीय स्रोतको व्यवस्था, तदनुरूप संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि र प्रगति प्रतिवेदनका विभिन्न क्षेत्रमा तहगत सहयोग, समन्वय, साभेदारी र सहकार्य आवश्यक पर्ने हुन्छ।

सरकार बाहिरका विकास साभेदारसँगको समन्वय र सहकार्य

दिगो विकास लक्ष्य सरकारको मात्र जिम्मेवारीका विषय होइनन्। यी लक्ष्य प्राप्ति निमित्त सरकारी, निजी क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी संस्था र सामुदायिक क्षेत्रबीचको रणनीतिक साभेदारी जरुरी हुन्छ। सरकार बाहिरका विकास अभियन्ता स्थानीयस्तरमा स्थानीय तहसँग निकट रहेर काम गर्ने भएकाले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहले नै यी क्षेत्रसँग सहकार्य र साभेदारी गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीयस्तरको विकास अभियन्तालाई परिचालन गर्ने उपयुक्त संरचना नै स्थानीय तहका सरकार रहेकाले दिगो विकासको स्थानीयकरण गर्दै विकासका सरोकारवालाका योजना र कार्यक्रमलाई स्थानीय योजना तथा बजेट तर्जुमामा आबद्ध गर्नुपर्दछ।

६.३ समन्वय, सहकार्य तथा साभेदारी सम्बन्धी मार्गदर्शन

समन्वय, सहकार्य र साभेदारीको माध्यमबाट स्थानीय जनताको हितको प्रवर्द्धन र समुन्नति तथा दिगो विकास हासिल गर्न ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू निम्न छन्।

स्थानीय, प्रादेशिक र राष्ट्रिय विकासका उद्देश्यबीच तादात्म्यता कायम

दिगो स्थानीय विकास हासिल गर्न राष्ट्रिय विकासका लक्ष्यहरूको अनुसरण गर्दै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूबीच अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नुपर्दछ। संविधानले स्थानीय तहलाई पर्याप्त अधिकारसहित स्वायत्तताको सुनिश्चितता गरे तापनि उनीहरू एकलैले सम्पूर्ण जिम्मेवारी सम्पादन गर्न सम्भव देखिँदैन। कतिपय कार्यका लागि एक तहले अन्य तहसँग निरन्तर सहकार्य र साभेदारी गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहले आफ्नो विकासका उद्देश्य तथा लक्ष्य निर्धारण गर्दा वास्तविकता र प्राथमिकतामा आधारित रहेर गर्नुपर्दछ। यसरी स्थानीय तहको लक्ष्य निर्धारण गर्दा सहकारी संघीयताको मर्मअनुसार राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक प्राथमिकता र लक्ष्यसँग तालमेल हुने गरी यथार्थपरक र वस्तुगत ढंगले गर्नुपर्दछ।

संघ तथा प्रदेशको मार्गदर्शनको परिपालन

स्थानीय तहले दिगो विकास हासिल गर्न राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति र मार्गनिर्देशनको ग्रहण एवम् अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहको कार्यसूचीभित्र परेका कतिपय सार्वजनिक सेवा स्थानीय तहमा मात्र नभई सम्पूर्ण मुलुकका लागि नै महत्वपूर्ण हुन्छन्। कतिपय क्षेत्रमा मुलुकले अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता समेत गरेको हुन्छ। संविधानको धारा ६०(६) ले समानीकरण, सःशर्त, समपूरक र विशेष अनुदान संघीय कानूनले निर्देशित गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ।

दिगो विकास लक्ष्यका लागि आवश्यक लगानीका निमित्त स्थानीय तहको आन्तरिक आयमात्र पर्याप्त हुँदैन । यसको निमित्त माथिल्ला तहका सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र अनुदान अत्यावश्यक हुने गर्दछ । यस परिवेशमा राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले प्रतिपादन गरेका मापदण्ड, जारी गरेका मार्गदर्शन र नीति नियमलाई समेत स्थानीय तहले अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय सेवाका लागि स्थानीय तहबाट तर्जुमा गरिएका सेवा तथा खर्चका मापदण्ड ती निकायबाट जारी गरिएका मापदण्डसँग तालमेल हुन आवश्यक पर्दछ ।

संघ र प्रदेशका विषयगत मन्त्रालय/विभागहरूसँग समन्वय

स्थानीय विकासका लक्ष्य प्राप्तिका निमित्त सबै सरकारी तहमा विषयगत समन्वयको आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय तह अग्रपंक्तिका धेरै सेवा प्रदान गर्न तुलनात्मक लाभका अवस्थामा रहेका हुन्छन् । तर यस्ता सार्वजनिक सेवा पुऱ्याउन स्थानीय तहसँग प्रायः प्राविधिक विज्ञताको भने कमी हुने गर्दछ ।

सरकारका विभिन्न तहमा रहेका विषयगत निकायहरूमा समेत स्थानीय तहले आपसी सहकार्य, समन्वय र साभेदारी गर्नुपर्ने हुन्छ । उदाहरणका लागि शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको प्रवाहका निमित्त स्वास्थ्य चौकीमा आवश्यक कर्मचारी रहे नरहेको, समयमा स्वास्थ्य चौकी खुल्ने गरे नगरेको तथा स्थानीय बासिन्दाले नियमित रूपमा सेवा पाए नपाएको बारे स्थानीय तहले नियमित सुपरिवेक्षण गर्न सक्दछ । तथापि, स्वास्थ्य चौकीलाई विस्तृत रूपमा प्राविधिक मार्गदर्शन गर्न अथवा स्वास्थ्य कर्मीलाई दक्षतापूर्वक स्वास्थ्य तालिम प्रदान गर्ने अवस्थामा भने स्थानीय तहको क्षमता नपुग्न सक्दछ । यस्तो अवस्थामा स्थानीय तहले विभिन्न संघीय तथा प्रदेश मन्त्रालयद्वारा तयार पारिएका स्थानीय सेवा प्रवाहसम्बन्धी प्राविधिक मार्गदर्शन तथा मापदण्ड र सहयोगमा निर्भर हुनुपर्दछ । यस्तो व्यवस्था सबैजसो विषयगत क्षेत्रहरूमा लागू हुन्छ ।

निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र र नागरिक समाजसँग सहकार्य

स्थानीय विकासका लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय समुदाय तथा निजी क्षेत्रलाई सक्रियताका साथ संलग्न गराउनुपर्दछ । स्थानीय तहको योजना तथा निर्णय प्रक्रियामा सधैं लगानी बढाउनेतिर मात्रै ध्यान दिने गरिन्छ । स्थानीय योजना तथा बजेट भनेको नवीनतम योजना शुरु गर्ने तथा संघीय एवम् प्रादेशिक कोष वृद्धि गर्ने वा निजी क्षेत्र वा समुदायबाट हुने योगदानलाई न्यूनतम अथवा उनीहरूलाई आर्थिक भार नपारिकन सञ्चालन गर्नेतर्फ कम ध्यान पुगेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा स्थानीय तहहरूले गर्ने कार्यहरू यी निकायमार्फत सञ्चालन गर्दा बढी मितव्ययी र प्रभावकारी समेत हुने गर्दछन् । उदाहरणका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम आफैले सम्पादन गर्नुभन्दा गै.स.स.मार्फत सम्पादन गराउँदा बढी प्रभावकारी हुन सक्दछन् । यस्ता कार्यमा सरकार बाहिर रही काम गर्ने निजी क्षेत्र तथा सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य र साभेदारी बढाउन सकिन्छ ।

स्थानीय सामर्थ्यको उच्चतम उपयोग गर्न स्थानीय तहले “सहकार्यमूलक शासन व्यवस्था” (Collaborative governance) मार्फत सार्वजनिक क्षेत्र व्यवस्थापनको काम गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहले आफ्नो लक्ष्य हासिल गर्न एकै लक्ष्य भएका विभिन्न निजी क्षेत्रका सरोकारवाला तथा समुदायसँग सहकार्य गर्नुपर्दछ । वास्तवमा दिगो विकासका धेरैजसो लक्ष्यमा स्थानीय तहले धेरै

खर्च गर्नु आवश्यकता पनि पर्दैन । तिनीहरू आंशिक वा पूर्णरूपमा नीतिगत घोषणा गरेर वा नवीन सार्वजनिक निजी व्यवस्थापन मार्फत पनि हासिल गर्न सकिन्छ ।

उदाहरणको लागि विद्यालयमा भर्ना दर वृद्धि गर्न आफैले नागरिक अभियान सञ्चालन गर्नुभन्दा शिक्षा शाखाले, स्थानीय सामुदायिक विद्यालयद्वारा अभिभावक तथा समुदायलाई शैक्षिक गतिविधि प्रवर्द्धन वा विद्यालयमा आधारित रमाइलो कार्यक्रममा संलग्न गराएर अभिभावकलाई सचेत गराएर भर्ना दर बढाउन सकिन्छ । यसैगरी सार्वजनिक स्रोत खर्च गर्नु नपर्ने कार्यक्रम जस्तै युवा खेलकुद कार्यक्रम वा वातावरणीय कार्यक्रम विद्यालयमा आयोजना गरेर लक्षित समुदायलाई पनि उत्प्रेरित गर्न सकिन्छ ।

प्रतिवेदनका लागि राष्ट्रिय प्रणालीको अवलम्बन

सबै तहमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न राष्ट्रिय प्रणालीमा प्रतिवेदन (Report) गर्नु आवश्यक हुन्छ । स्थानीय तहमा सहकार्य मार्फत् दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्रणाली लागू गर्नुपर्दछ । उदाहरणको लागि, स्थानीय तहले आफ्नो आम्दानी तथा खर्चको सम्बन्धमा बजेट योजना र बजेट कार्यान्वयन SuTRA अनुरूप प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ । केही स्थानीय शाखाहरूलाई उनीहरूको विषयगत सूचना प्रणाली जस्तै स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (HMIS) वा शिक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (EMIS) अनुरूप प्रतिवेदन पेश गर्न भनिएको हुन्छ । माथिबाट तल निर्देशन दिने प्रणालीको सट्टा यस्तो प्रतिवेदन पारदर्शिता कायम गर्न र विभिन्न तहका सरकारबीच समन्वय तथा सहयोग सुनिश्चित गर्न प्रयोग गर्नुपर्दछ । यस्ता कार्यले प्रादेशिक तथा संघीय तहका विभिन्न सरोकारवालाहले स्थानीय तहको विकासका आकांक्षाहरू पूरा गर्न स्थानीय तहलाई मद्दत गर्न सक्दछन् र स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने वित्तीय तथा अन्य सहयोग प्रमाणमा आधारित हुन सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरणको औचित्य र आवश्यकता

यस अनुसूचीमा दिगो विकासका प्रत्येक लक्ष्य स्थानीय तहलाई केका लागि अर्थपूर्ण हुन्छ, नेपालमा यसको नीतिगत सन्दर्भ तथा आफ्नो क्षेत्रमा प्रगति वा प्रत्येक लक्ष्य प्राप्तिका लागि स्थानीय तहले खेल्न सक्ने सम्भाव्य भूमिका वा गर्न सक्ने कार्यबारे छोटकरीमा प्रस्तुत गरिएको छ। यस अनुसूचीमा प्रत्येक लक्ष्य प्राप्तिका लागि उल्लेख गरिएका कार्यहरू स्थानीय तहले आफ्नो संवैधानिक वा कानूनी दायित्वभित्र रहेर गर्ने पने समग्र कामहरूका अलावा गर्नुपने अन्य कार्य उदाहरण स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ।

१. सबै ठाउँबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने

सान्दर्भिकता

दिगो विकास लक्ष्य १ ले गरिबीलाई बहुआयामिक रूपमा हेर्ने हुनाले यसका लागि समन्वयात्मक तथा विविध कार्यको आवश्यक पर्दछ। स्थानीय तह गरिबीको अवस्थामा जीवनयापन गरिरहेका मानिसहरूको पहिचान गर्न तथा यिनीहरू लक्षित आवश्यक स्रोत तथा सेवा पुऱ्याउन उपयुक्त स्थानमा रहेका हुन्छन्। यसका अलावा स्थानीय तह स्थानीय आधारभूत सेवाहरू जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा एवम् खानेपानी तथा सरसफाईप्रति पनि उत्तरदायी हुने भएकाले दिगो विकास लक्ष्य १ हासिल गर्ने प्रमुख सहयोगी हुन्। स्थानीय तहले रोजगारीको सृजना तथा आय वृद्धि सम्बन्धमा स्थानीय आर्थिक विकासको रणनीति तयार पार्ने एवम् स्थानीय समुदायलाई विपद्बाट पुनर्स्थापन गर्ने भूमिका पनि निर्वाह गर्दछन्।

चालुपने विशेष कदम

राष्ट्रिय आर्थिक प्रगति तथा सामाजिक सुरक्षाको प्रवर्द्धन गरेर स्थानीय तहले गरिबी निवारण गर्न संघीय तथा प्रादेशिक सरकारका प्रयासमा सहयोगी भूमिका खेल्न सक्दछ। नेपालमा दिगो विकासको लक्ष्य-१ अधि बढाउन स्थानीय तहले गर्ने विशेष काम निम्नअनुसार छन्:

१. सन् २०३० सम्ममा गरिबी न्यूनीकरण वा निवारण गर्न आ-आफ्नो स्थानीय तहको लागि लक्ष्य तथा उद्देश्य तोक्ने।
२. सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सूचना संकलन गर्ने, बेरोजगार तथा गरिब घरधुरीको सर्वेक्षण गर्न सहयोग पुऱ्याउने।
३. शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि प्रसार सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइलगायतका गरिबी निवारणसम्बन्धी सार्वजनिक सेवाहरूमा समावेशी पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

४. रोजगारीका अवसरहरू तथा बजारहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्न शहरी तथा ग्रामीण विकास प्रवर्द्धन गर्ने ।
५. साना तथा मझौला उद्योग (SME) र पर्यटन क्षेत्रको प्रवर्द्धन गर्ने, सीप विकास तालिममार्फत आयआर्जनका गतिविधि सहजीकरण गर्ने, उद्यमशीलताको विकास, स्वावलम्बी समूह गठन गर्ने र लघु वित्तलगायतका वित्तीय सेवाहरूमा तिनको पहुँच पुऱ्याउने ।
६. वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका कामदारका लागि आर्थिक तथा सामाजिक संयोजन (integration) कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१) मा संलग्न रहेका छन् ।

२. भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण उपलब्ध गर्ने र दिगो कृषि प्रवर्द्धन गर्ने

सान्दर्भिकता

कृषि क्षेत्र आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने प्रमुख आधार हो । उच्च र समावेशी आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने क्षेत्र भएकोले यसको बैज्ञानिका ढंगले सुधार तथा रुपान्तरण गर्ने विगतका प्रयासलाई सघन बनाई उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु जरुरी छ । कृषि जमीन तथा सार्वजनिक पर्ती जग्गाको उचित व्यवस्थापन, साना सिँचाई आयोजनाको निर्माण तथा सुधार, यातायात पूर्वाधारको सुदृढीकरण तथा स्थानीय खाद्य सञ्जालको प्रवर्द्धन र कृषकहरूलाई कृषि प्रसार सेवा उपलब्ध गराएर स्थानीय तहले कृषि उत्पादन र स्थानीय आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन सक्दछन् । बाल कुपोषणको पहिचान र निराकरण गर्न स्थानीय तहले स्वास्थ्य संस्था तथा विद्यालयको उपयोग गर्न सक्दछन् । कृषिको लक्ष्य हासिल हुँदा चरम गरिबी, शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरण तथा असमानतासँग सम्बन्धित अन्य लक्ष्य प्राप्त गर्न पनि सहयोग पुग्दछ ।

चालुपर्ने विशेष कदम

कृषि प्रसार तथा ग्रामीण विकासका साथै जनस्वास्थ्यका क्षेत्रमा समेत स्थानीय तहलाई महत्वपूर्ण अधिकार रहेको छ । त्यसैले खाद्य सुरक्षा हासिल गर्ने, पोषण सुधार गर्ने र दिगो कृषि प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य २ अधि बढाउन स्थानीय तहले प्रमुख रूपमा निम्न कार्य गर्न सक्दछन् :

१. स्थानीय तहमा कृषि तथा पशुपालन सम्बन्धि नीति, ऐन तथा नियमावली तर्जुमा तथा कार्यान्वयन ।
२. कृषि तथा पशुपालनको बजार विकास, कृषि सडकको विकास र साना सिँचाई आयोजनाको निर्माण तथा सुधार ।
३. कृषि जमिन, स्थानीय चरन तथा सार्वजनिक पर्ती जग्गाको नियमन तथा व्यवस्थापन ।
४. कृषि प्रसार कार्यक्रम (उच्च मूल्यका कृषि उत्पादनसम्बन्धी प्रविधि तथा वस्तुको वितरण तथा बजारीकरण) ।
५. पशुपालन विकास कार्यक्रम (पशु नश्ल सुधार तथा व्यवस्थापन, पशु विमा तथा ऋणको सहजीकरण, पशुपन्छीजन्य सेवा, पशुस्वास्थ्य सेवाको व्यवस्थापन) ।
६. पशु हाटबजार, पशु बधशाला तथा चिस्यान घरको नियमन तथा व्यवस्थापन ।

७. स्थानीय तहमा खाद्य असुरक्षा तथा कुपोषण पहिचान गर्न यससम्बन्धी सूचना तथा तथ्यांक प्रणालीको उपयोग ।
  ८. सम्भव भएसम्म विद्यालय तथा स्वास्थ्य चौकीमार्फत पोषण कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय ।
- यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (२) मा संलग्न रहेका छन् ।

३. सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने

सान्दर्भिकता

दिगो विकास लक्ष्य ३ आधारभूत स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित रहेको छ जुन स्थानीय तहको अधिकार सूचीमा समेत पर्दछ । यससम्बन्धी दिगो विकास लक्ष्यमा मातृ मृत्युदर, नवजात शिशु तथा अन्य सर्ने र नसर्ने रोगहरूको नियन्त्रण लगायतका विषयहरू पर्दछन् ।

स्वस्थ रूपमा बाँच्ने वातावरणका साथै प्रतिरोधात्मक तथा उपचारात्मक जन स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन स्थानीय तहको भूमिका महत्वपूर्ण छ । सबैका लागि स्वस्थ जीवनको वातावरण सुनिश्चित गर्न फोहरमैला व्यवस्थापनको साथसाथै स्वच्छ खानेपानी एवम् सरसफाइ आवश्यक पर्दछ । वायु प्रदूषण कम गर्न, स्वस्थ जीवनशैली प्रवर्द्धन गर्न, सडक यातायात दुर्घटना रोक्न स्थानीय तहले शहरी यातायात योजना, सडक सुरक्षालगायतका दुर्घटना न्यूनीकरणको व्यवस्थासहित यातायात गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न सक्दछ । सबैलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँचले (निजी स्वास्थ्य सेवाको नियमनसमेतबाट) जनस्वास्थ्यको अवस्थामा सुधार भई नवजात शिशु, बालबालिका तथा मातृ मृत्युमा कम हुन पुग्दछ ।

चाल्नुपर्ने विशेष कदम

जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा स्थानीय तहलाई महत्वपूर्ण अधिकार तथा उत्तरदायित्व सुम्पिएको छ । यसैले स्वस्थ तथा समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय तहको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य ३ अधि बढाउन स्थानीय तहले खास रूपमा निम्न कार्य गर्न सक्दछन् :

१. आधारभूत स्वास्थ्य तथा सरसफाइसँग सम्बन्धित नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमावली तर्जुमा तथा लागू गर्ने ।
२. स्थानीय तहको सार्वजनिक सुविधाहरू (स्वास्थ्य चौकी तथा स्थानीय तहका अस्पतालहरू) को स्थापना निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने, आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा र त्यसका यातायातका सुविधाहरू उपलब्ध गराउने, आवश्यकताअनुसार विरामीहरूलाई प्रादेशिक स्वास्थ्य सुविधा भएका ठाउँहरूमा सिफारिस गर्ने ।
३. औषधि तथा स्वास्थ्य सामग्रीहरू स्थानीय तहमा खरिद, भण्डारण तथा वितरण गर्ने ।
४. निरोधात्मक स्वास्थ्य सेवा अभियान सञ्चालन गर्ने र स्थानीय तहका अन्य विस्तृत स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यहरू तथा चुरोट रक्सी एवम् लागू पदार्थविरुद्ध जनचेतना प्रवर्द्धन गर्ने ।

५. निजी स्वास्थ्य सुविधाहरूको सञ्चालन सम्बन्धमा (साधारण अस्पतालहरू नर्सिङ होम, डाइग्नोसिस सेन्टर तथा अन्य स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरू) दर्ता, नियमन तथा अनुगमन गर्ने ।
६. परम्परागत स्वास्थ्य उपचार सेवाहरू जस्तै आयुर्वेदिक, युनानी, आम्ची, होमियोप्याथी तथा प्राकृतिक उपचार सुविधाहरू उपलब्ध गराउने र रेखदेख गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (३) मा संलग्न रहेका छन् ।

४. समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने

सान्दर्भिकता

अन्य मुलुकमा जस्तै नेपालमा पनि शिक्षा, खासगरी प्राथमिक तथा माध्यमिक तहका शिक्षा प्रत्यक्ष रूपले स्थानीय तहको जिम्मेवारीभित्र पर्ने भएकाले दिगो विकास लक्ष्य ४ हासिल गर्न स्थानीय तहले धेरै महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् । किनकि आफ्नो क्षेत्र र समुदायमा विद्यालय जान विद्यमान बाधा अड्चन तथा समाधानका उपाय स्थानीय प्रतिनिधिले बुझेका हुन्छन् । सन् २०३० सम्ममा भण्डै शत प्रतिशतले प्राथमिक शिक्षामा भर्ना भई प्राथमिक शिक्षा पूरा गरेका हुने, ९५ प्रतिशत विद्यार्थी कक्षा आठसम्म पुग्ने ध्येयले कक्षा एकमा भर्ना भएका हुने र ९० प्रतिशत केटाकटीहरू पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा अध्ययनरत हुने दिगो विकास लक्ष्य रहेको छ । स्थानीय तहलाई आफ्नो क्षेत्रका शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित सीमान्तकृत व्यक्ति एवम् समुदायसम्म पुग्न सहज हुनाले उनीहरूको आवश्यकताअनुसार तालिम तथा शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न सक्दछन् ।

चालुपर्ने विशेष कदम

संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ ले प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाका क्षेत्रमा स्थानीय तहलाई महत्वपूर्ण अधिकार तथा जवाफदेहिता प्रदान गरेको छ । समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । दिगो विकासको लक्ष्य- ४ अघि बढाउन स्थानीय तहले निम्न कार्य गर्न सक्दछन्:

१. पूर्वप्राथमिक, प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाका साथै अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा, लामो/निरन्तर सिकाइ (Prolonged learning) तथा विशेष शिक्षाको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तथा नियमन तयार गर्ने तथा लागू गर्ने ।
२. राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक लक्ष्य तथा स्थानीय अवस्था सुहाउँदो गरी शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक प्रतिफल प्राप्त गर्नेसम्बन्धी उद्देश्य तथा लक्ष्य तय गर्ने ।
३. सार्वजनिक विद्यालयहरूको (आधारभूत तथा माध्यमिक) स्थापना, निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने । यस अन्तर्गत शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्री तथा पाठ्यक्रमको खरिद तथा वितरण एवम् शैक्षिक पूर्वाधारहरूको निर्माण एवम् सम्भार कार्यहरू गर्ने ।
४. प्राविधिक शिक्षा व्यावसायिक तालिम तथा उच्च शिक्षाका सम्भावनाहरूमा स्थानीय पहुँच प्रवर्द्धन गर्ने ।

५. निजी विद्यालयहरू तथा शैक्षिक सुविधाहरू, शैक्षिक परामर्श सेवाका स्वीकृति तथा नियमन सम्बन्धमा दर्ता तथा नियमन एवम् अनुगमन गर्ने ।
६. विद्यार्थीहरूको प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन गर्ने ।
७. स्थानीय पुस्तकालय तथा अध्ययन कोठाहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (४) मा संलग्न रहेका छन् ।

५. लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला र बालिकालाई सशक्त बनाउने

सान्दर्भिकता

सन् २०३० को प्रस्तावित लक्ष्यअनुसार शिक्षा, समान कामको ज्यालामा हुने फरक, शारीरिक एवम् मानसिक हिंसा तथा अन्य सबै प्रकारका घातक व्यवहारहरू र लैङ्गिक असमानता हटाउने तथा संसद्दलगायत सार्वजनिक सेवाको निर्णय तहमा महिलाको संख्या बढाउने भन्ने रहेको छ ।

स्थानीय तहले आफ्नो कार्यदायराका सबै क्षेत्रहरूमा महिला सशक्तिकरणका बहुआयामिक बाधा अडचनहरू हटाउँदै लैङ्गिक समानतालाई मूलप्रवाहीकरण गर्न सक्दछ । स्थानीय तहले भेदभावरहित सेवा प्रवाह र निष्पक्ष रोजगारीको अवसर प्रदान गरेर लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणका लागि उदाहरणीय काम गर्न सक्दछ । महिलाविरुद्ध हुने हिंसा तथा अन्य घातक व्यवहारहरू पहिचान तथा सामना गर्न स्थानीय तह अग्रपङ्क्तिमा रहेका छन् । हिंसाबाट पीडित महिलालाई सेवा पुऱ्याउने भूमिका पनि स्थानीय तहले खेल्नुपर्दछ । आफ्नो अधिकार प्राप्तिको लक्ष्य पूरा गर्न तथा स्थानीय राजनीतिबाटै प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय तहको राजनीतिमा प्रवेश गर्न महिला सशक्तिकरण गर्दै बढी महिलालाई स्थानीय तहमा प्रतिनिधित्व गर्ने अवसर दिन जरुरी छ । स्थानीय तहका महिला जनप्रतिनिधिहरूले लैङ्गिक जडवाद्लाई चुनौती दिन सक्दछन् र युवा पुस्ताका लागि उदाहरण बन्न सक्दछन् ।

चाल्नुपर्ने विशेष कदम

संविधानले महिलाको हकलाई मौलिक हकमा राख्नका साथै लैङ्गिक समानतालाई निर्देशक सिद्धान्तको रूपमा स्थापित गरेको छ । त्यसैले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका सबै सरकारहरूमा यो लागू हुन्छ । जनताको नजिकको सरकार भएकोले लैङ्गिक समानताको प्रवर्द्धन तथा महिला एवम् किशोरी सशक्तिकरण गर्न स्थानीय तहको भूमिका अझ महत्वपूर्ण हुन्छ । दिगो विकास लक्ष्य ५ अघि बढाउन स्थानीय तहले निम्न कार्य गर्न सक्दछन्:

१. महिला हकको संरक्षण तथा प्रगतिसम्बन्धी नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमावली तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
२. स्थानीय तहको नेतृत्व तहमा महिलाको राजनीतिक तथा प्रशासनिक भूमिका सक्रियताका साथ प्रवर्द्धन गर्ने । स्थानीय तहमा लैङ्गिकमैत्री कार्य वातावरणको निर्माण गर्ने ।
३. लैंगिक उत्तरदायी बजेट प्रणाली लागू गर्ने । सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

४. स्थानीय तहमा उपलब्ध गराइने सार्वजनिक शिक्षा, सार्वजनिक स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ इत्यादि सबै प्रकारका सेवाहरूमा लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सुनिश्चित गर्ने ।
५. स्थानीय तहमा समावेशी सशक्तिकरण तथा महिलाको क्षमता विकास सुनिश्चित गर्ने ।
६. लैंगिक हिंसा हटाउन निरोधात्मक, प्रवर्द्धनात्मक साथसाथै सुरक्षात्मक उपायहरू अपनाउने र सुधार गृहहरू (सुरक्षित घरहरू) उपलब्ध गराउने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (५) मा संलग्न रहेका छन् ।

६. सबैका लागि स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने

सान्दर्भिकता

सन् २०३० सम्मको प्रस्तावित लक्ष्यअनुसार ९५ प्रतिशत घरधुरीमा पाइपद्वारा वितरित खानेपानी तथा सुधारिएको सरसफाइ सुविधा पुऱ्याउने र सबै समुदाय खुला दिसामुक्त भएका हुने तथा शहरी क्षेत्रका सबै घर ढल निकाससँग जोड्ने लक्ष्य लिएको छ । कम्तीमा १५ प्रतिशत नेपालका घरधुरीमा यस्ता सेवा अबै पुग्न बाँकी छ र सबै खानेपानी वितरणका आयोजनाहरूमध्ये करिब आधाजसोले मात्र पूर्ण रूपमा काम गर्दैछन् । खानेपानीको वितरण, मर्मत तथा अनुगमनलाई व्यापक बनाउन ठूलो प्रयत्नको आवश्यक छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइको सुनिश्चितता प्रायः स्थानीय तहको उत्तरदायित्व भित्र पर्दछ । यो कार्य स्थानीय शासनको प्रभावकारिता, प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन तथा स्थानीय योजनामा निर्भर गर्दछ । खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँच सुनिश्चित गर्न ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रका चुनौतीहरूमा ठूलो भिन्नता पाइन्छ, तापनि प्रायः स्थानीय तहले खानेपानी तथा सरसफाइको पहुँच एवम् सुधार कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएका छन् । स्थानीय तह कतै समुदायले सञ्चालन गरेका खानेपानी तथा सरसफाइ काममा सहयोगीको रूपमा रहेका छन् भने कतै स्थानीय तह आफैँ खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा प्रदायक भएकोपनि पाइन्छ । खानेपानी तथा सरसफाइको सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने स्थानहरूमा स्थानीय तहले बसोबास तथा व्यापार विस्तारलाई सीमित पनि गर्न सक्दछन् । दिगो रूपले फोहरमैला व्यवस्थापन गरेर तथा वातावरण संरक्षणका उपायहरू अपनाएर स्थानीय तहले खानेपानीको गुणस्तरको सुधार गर्न पनि सक्दछन् ।

चालुपर्ने विशेष कदम

खानेपानी तथा सरसफाइ आधारभूत रूपमा स्थानीय तहको जिम्मेवारीमा पर्दछ र खानेपानी तथा सरसफाइ सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । दिगो विकास लक्ष्य ६ अघि बढाउन स्थानीय तहले खास रूपमा निम्न कार्य गर्न सक्दछन्:

१. सफा खानेपानी तथा सरसफाइको पहुँचसँग सम्बन्धित नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमनहरू लागू तथा कार्यान्वयन गर्ने । शुल्कमा आधारित खानेपानी तथा सरसफाइका सेवा शुल्क तथा नियमहरू निर्धारण गर्ने ।

२. स्थानीय सेवा प्रदायक कम्पनीहरूबाट उपयुक्तताअनुसार व्यावसायिक रूपमा पाइपद्वारा वा गैरपाइपद्वारा खानेपानीको प्रावधानसम्बन्धी सेवा (यसमा सम्बन्धित खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी विकासका कामहरू र दस्तुरमा आधारित स्थानीय खानेपानी तथा सरसफाइको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारलगायत) ।
३. ढल व्यवस्थापन तथा प्रशोधन केन्द्रको स्थापना तथा फोहर पानीको प्रशोधन व्यवस्थापन तथा पूर्वाधारको निर्माण एवम् व्यवस्थापन ।
४. भवन मापदण्डमा खानेपानी तथा ढल निकाससम्बन्धी प्रावधानसमेत समावेश गरी लागू गर्ने ।
५. अति गरिब घरधुरीलाई पाइपद्वारा वा गैरपाइपद्वारा खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाहरूको लागि उचित अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।
६. निजी खानेपानी वितरक तथा ढल निकास सञ्चालकहरूका सेवाहरूको नियमन तथा अनुगमन गर्ने ।
७. समुदायमा आधारित, गैरनाफामूलक तथा निजी एवम् घरधुरी तहका खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी प्रावधानहरूलाई सहयोग र नियमन गर्ने ।
८. सरसफाइसम्बन्धी चेतना अभियान तथा कार्यक्रमहरू (खुला दिसामुक्त गाउँ) प्रवर्द्धन गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (६) मा संलग्न रहेका छन् ।

७. सबैका लागि किफायती, विश्वसनीय, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने

सान्दर्भिकता

सन् २०३० सम्म ९९ प्रतिशत घरधुरीमा बिजुली पुऱ्याउने, खाना पकाउन दाउराको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १० प्रतिशत मात्र हुने, दस हजार मेगावाट बिजुली उत्पादन भएको हुने र विद्युतीय चाप प्रतिवर्ष ०.८ प्रतिशतले घटाउने नेपालको लक्ष्य रहेको छ ।

सार्वजनिक भवनहरूको (सरकारी कार्यालय, विद्यालय आदि) निर्माणमा ऊर्जा अनुकूलन (Energy efficient) भवन तथा स्वस्थ ऊर्जा (Green energy) स्रोतहरूमा लगानी गरेर तथा आफ्नो खरिद प्रक्रियामा दिगोपनाको सिद्धान्त अपनाएर स्थानीय तहले ऊर्जा दक्षतामा सोभै योगदान पुऱ्याउन सक्दछन् । यस्ता प्रयासले ऊर्जामा हुने सार्वजनिक खर्च कम हुन गई थप फाइदा हुन सक्दछ । शहरी क्षेत्रमा स्थानीय यातायात तथा शहरी योजनाका नीतिका साथै नयाँ स्मार्ट सिटी (Smart City) प्रविधिले ऊर्जा दक्षता तथा कार्बन उत्सर्जनमा उल्लेखनीय असर पार्न सक्दछ । आफ्नो पालिकाभित्र संवेदनशील (Vulnerable) समूहमध्ये किफायती ऊर्जामा पहुँचको भिन्नताको अवस्था थाहा पाउन स्थानीय तहले नै पहिचान गर्न सक्दछ ।

चालुपर्ने विशेष कदम

सबैका लागि धान्न सकिने, विश्वसनीय, दिगो तथा आधुनिक ऊर्जा आपूर्तिको सुनिश्चित गर्न संघीय तथा प्रादेशिक प्रयासमा स्थानीय तहले सहयोगी भूमिका खेल्न सक्दछ। यसो भए तापनि यस क्षेत्रमा स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्य ७ अघि बढाउन स्थानीय तहले गर्न सक्ने विशेष काम निम्न छन्:

१. स्थानीय तहको लघु जलविद्युत् योजना तथा वैकल्पिक ऊर्जा सम्बन्धमा नीति निर्माण कार्यान्वयन तथा नियमन।
२. स्थानीय विद्युत् वितरण व्यवस्थापन, सेवाहरूको कार्यान्वयन तथा नियमन (जस्तो ३ मेगावाटभन्दा कम लघु जलविद्युत् आयोजनाहरू)।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (७) मा संलग्न रहेका छन्।

८. सबैका लागि समावेशी तथा दिगो आर्थिक वृद्धि, रोजगारी तथा मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने

सान्दर्भिकता

नेपालले २०३० सम्म कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) कम्तीमा वार्षिक ७ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य राखेको छ। यसका निमित्त रोजगारी, सामाजिक सुरक्षा र ज्यालामा लैङ्गिक विभेदको अन्त्य महत्वपूर्ण हुन्छ।

स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र स्थानीय विकास रणनीतिमार्फत स्थान विशेष स्रोत तथा सम्भावनाहरूको उपयोग गरेर समृद्धि र रोजगार सिर्जना गर्न सक्दछन्। स्थानीय तहले जोखिममा परेका केटाकेटीहरूको पहिचान गर्न र तिनलाई निश्चित रूपले स्कुल पठाउने कार्य पनि गर्न सक्दछन्। यसका साथै स्थानीय तहले स्थानीय व्यापारी समुदाय तथा अनौपचारिक क्षेत्रसँग मिलेर काम गर्ने वातावरण तथा कामदारको सामाजिक सुरक्षामा सुधार गर्न एवम् अनौपचारिक क्षेत्रको रूपमा सञ्चालित उद्यम व्यवसायलाई औपचारिकता दिनसमेत सहकार्य गर्न सक्दछन्। स्थानीय तहले सुरक्षित कार्य वातावरण निर्माण गर्न तथा समान कामको लागि समान ज्याला सुनिश्चित गर्न उदाहरणको रूपमा काम गर्न सक्दछन्। स्थानीय तहले समुदायको निकट रही काम गर्ने हुँदा आफ्नो क्षेत्रमा पर्यटनबाट हुने लाभ तथा लगानी मूल्याङ्कन गर्न तथा दिगो रूपमा यस क्षेत्रको गतिविधि सञ्चालनको सुनिश्चित गर्न रणनीतिक योजना तयार पार्न पनि सक्दछन्।

चालुपर्ने विशेष कदम

स्थानीय तहले संघीय तथा प्रादेशिक तहमा सबैका लागि हुने समावेशी तथा दिगो आर्थिक समुन्नति रोजगारी तथा सम्मानित कामको प्रवर्द्धनमा सहयोगी भूमिका निभाउन सक्दछ। स्थानीय तहको यस क्षेत्रमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्य ८ लाई अघि बढाउन स्थानीय तहले गर्नसक्ने विशेष काम निम्नानुसार छन्:

१. सहकारीहरूको गठन, सञ्चालन तथा विघटनसम्बन्धी नीति, कानून तथा योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा नियमन।

२. स्थानीय आर्थिक नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन एवम् स्थानीय आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण गर्ने ।
३. व्यापार व्यवसाय तथा आवतजावतको पहुँच विस्तार हुने गरी स्थानीय सडक तथा पूर्वाधारहरूको योजना तर्जुमा तथा निर्माण गर्ने ।
४. स्थानीय बजारको निर्माण, सञ्चालन तथा नियमन गर्ने, आर्थिक गतिविधिलाई सहयोगका लागि सार्वजनिक निजी साझेदारीको पक्षमा काम गर्ने ।
५. स्थानीय तहमा पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्ने ।
६. शिक्षा तथा सीप विकास एवम् जीविकोपार्जनको प्रवर्द्धन गर्ने । स्कूलदेखि श्रम बजारमा प्रवेशबीचको अन्तरिम अवस्थाको व्यवस्थापन गर्ने ।
७. श्रम बजारमा महिलाहरूको पहुँचलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (८) मा संलग्न रहेका छन् ।

९. उत्थानशील पूर्वाधारको निर्माण, दिगो औद्योगिकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने

सान्दर्भिकता

नेपालले सन् २०३० सम्मको लक्ष्य तथा सूचकअनुसार हाल विद्यमान सडक घनत्व ०.५५ कि.मि. प्रतिवर्ग किमिलाई १.५ कि.मि. प्रति वर्ग कि.मि. मा पुऱ्याउने, दूरसञ्चार (दूरसंचार घनत्व) लाई १०० प्रतिशतमा विकास गर्ने तथा उद्योगको उत्पादन कुल उत्पादनको २५ प्रतिशत पुऱ्याउने लगायतका लक्ष्य राखेको छ ।

शहरी क्षेत्रहरूमा सेवा पुऱ्याउने, आफ्नो वरिपरिका क्षेत्रसँग जोडिन तथा स्थानीय बासिन्दा तथा व्यवसायसँग राम्रो सम्पर्क कायम गर्न आवश्यक पूर्वाधारको विकास तथा मर्मत सम्भार कार्यमा प्रादेशिक सरकार तथा स्थानीय तहले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । स्थानीय स्रोत, माग तथा बजारको विचार गरेर स्थानीय तहले साना उद्योगको प्रवर्द्धन तथा स्थानीय आर्थिक विकास प्रारम्भ गर्न मद्दत गर्नेसम्बन्धी विषय स्थानीय आर्थिक विकास रणनीतिमा समावेश गर्न सक्दछन् । यस अलावा स्थानीय तहले समुदाय स्तरमा सूचना सञ्चार प्रविधि (ICT) तथा इन्टरनेटको पहुँचमा विद्यमान खाँचोको पहिचान गरी त्यसको पूर्ति गर्न खासगरी सार्वजनिक स्थानमा पुस्तकालय स्थापना गर्ने जस्ता आवश्यक कदम चाल्न सक्छन् ।

चालुपर्ने विशेष कदम

स्थानीय सडक (ग्रामीण तथा कृषि सडकसमेत) का साथै बजार तथा स्थानीय विकासका योजनाहरू एवम् कार्यक्रमहरू निर्माण तथा मर्मतसम्बन्धी अधिकार तथा उत्तरदायित्व स्थानीय तहलाई सुम्पिएको छ । औद्योगिकीकरणसम्बन्धी महत्वपूर्ण अधिकार संघीय तथा प्रादेशिक तहमा रहेको छ । यस सन्दर्भमा, स्थानीय तहले संघीय तथा प्रादेशिक सरकारसँग संयुक्त रूपमा औद्योगिक ग्रामको स्थापना, उत्थानशील पूर्वाधारहरूको व्यवस्था, दिगो औद्योगिकीकरण तथा नवीन कार्यहरूको खोजी र प्रवर्द्धन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नुपर्दछ । दिगो विकास लक्ष्य ९ लाई अधि बढाउन स्थानीय तहले गर्नसक्ने विशेष कामहरू निम्नानुसार छन्:

१. भू-उपयोग योजनाअनुरूप जमिनको उपयोग, भवन निर्माण इजाजत पत्र तथा स्वीकृति, भूमि कर तथा स्थिर सम्पत्तिसम्बन्धी नीति कानून तर्जुमा तथा कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।
२. यातायात पहुँच वृद्धि तथा बजार, व्यापार प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय सडक पूर्वाधारहरू (पुलहरू, कल्भर्ट, फुटपाथ, सडक बत्ती इत्यादि) को निर्माण तथा सम्भार गर्ने । यसका साथै खानेपानी, ढल, बिजुली तथा सूचना सञ्चार प्रविधि जसले उत्पादकत्व तथा जमिनको मूल्य वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउँदछ, तिनका निर्माण तथा सम्भार गर्ने ।
३. स्थानीय तहका व्यापारिक संस्थाहरूलाई इजाजत पत्र दिने, दर्ता गर्ने, नवीकरण गर्ने, दर्ता खारेज गर्ने, अनुगमन गर्ने तथा नियमन गर्ने । घरेलु उद्योग, पर्यटन तथा अन्य स्थानीय आर्थिक गतिविधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।
४. एक सय वाट क्षमतासम्मको एफएम रेडियोको लाइसेन्स वितरण गर्ने, नवीकरण गर्ने, नियमन गर्ने एवम् दर्ता खारेज गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (९) मा संलग्न रहेका छन् ।

१०. मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीचको असमानता घटाउने

सान्दर्भिकता

नेपालले सन् २०३० सम्ममा उपभोग/खपतमा सम्पत्तिमा आधारित असमानतालाई ०.३३ प्रतिशतबाट ०.१६ प्रतिशतमा झार्ने र निम्न वर्गका ४० प्रतिशतले पाउँदै आएका १२ प्रतिशत आमदानीको हिस्सालाई बढाएर १८ प्रतिशतमा पुऱ्याउने एवम् सामाजिक तथा आर्थिक सशक्तिकरण सूचकलाई ०.७ मा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ ।

मुलुकभित्रको असमानता हटाउन स्थानीय तहको भूमिका रहन्छ । स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रका अति पिछ्छाइएको क्षेत्रमा स्रोत परिचालन गर्न सक्दछ । गरिबी तथा बहिष्करणको पहिचान गर्न तथा तिनका लागि काम गर्न स्थानीय तहको क्षमता विकास गर्नु जरुरी हुन्छ । असमानता न्यूनीकरण तथा समावेशी विकासको प्रवर्द्धन गर्दा आर्थिक असमानतामा मात्र ध्यान नपुर्याई राजनीतिक तथा सामाजिक समावेशितामा समेत विचार गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहको स्थानीय तहमा राजनीतिक समावेशिता कायम गर्न खेल्नुपर्ने विशेष भूमिका रहेको छ । स्थानीय तहले अल्पसंख्यक तथा परम्परागत रूपमा कम प्रतिनिधित्व भएका समूहलाई सार्वजनिक छलफलका प्रक्रियाहरूमा भागलिने लगाउने कार्यको प्रवर्द्धन गर्न र निर्वाचित पदहरूमा उठ्न प्रोत्साहन गर्न सक्दछन् । स्थानीय तहहरूले आफ्नै संस्थाहरूभित्र तथा आफूले गर्ने कामहरूमा समावेशिता तथा भेदभावरहित उपायहरू अवलम्बन गरी असल अभ्यास प्रदर्शन गर्न सक्दछन्, साथसाथै सेवा तथा सामानहरूको खरिद प्रक्रिया तयार पार्दासमेत यो सिद्धान्त अपनाउन सक्दछन् । स्थानीय तहले भेदभावरहित त्रिकाबाट सार्वजनिक सेवाहरू उपलब्ध गराउने उत्तरदायित्व पनि वहन गर्नुपर्दछ ।

चालुपर्ने विशेष कदम

संविधानले गरेको राजनीतिक, प्रशासनिक तथा वित्तीय अधिकारको विकेन्द्रीकरणले स्थानीय तहलाई असमानता न्यूनीकरण गर्न प्रशस्त अवसर प्रदान गरेको छ। जसअनुसार असमानता न्यूनीकरण गर्न स्थानीय तह, संघीय तथा प्रादेशिक तहका सरकारहरू सँगसँगै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछन्। दिगो विकासको लक्ष्य १० लाई अघि बढाउन स्थानीय तहले गर्नसक्ने विशेष कामहरू निम्नानुसार छन्:

१. महिला, केटाकेटी, गरिब तथा अन्य सुविधाबाट वञ्चित समूहमा विद्यमान असमानता हटाउन तथा सामाजिक सुरक्षाको प्रावधानको ऐन, नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमन तयार तथा कार्यान्वयन गर्ने।
२. स्थानीय तहले सेवा लिने वा खरिद गर्नेलगायत सबै काममा समतामूलक तथा समावेशी तरिका अपनाउनेबारे सुनिश्चित गर्ने।
३. सार्वजनिक शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, पानी तथा सरसफाइमा पहुँच, फोहरमैला, रोजगारीको कार्यक्रमहरू आदि जस्ता सार्वजनिक सेवाहरूमा समान पहुँचको सुनिश्चित गर्ने।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१०) मा संलग्न रहेका छन्।

११. सहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील र दिगो बनाउने

सान्दर्भिकता

नेपालले सन् २०३० सम्ममा शहरी क्षेत्रमा बहुआयामिक गरिवीहरू घटाउने, सुरक्षित घरमा बस्ने घरधुरीको संख्या दोब्बर गर्ने, सडक घनत्व १.५ किमि प्रतिवर्ग किमि गर्ने, ५० प्रतिशत सडकलाई (गाडी हाँक्नका लागि) अन्तर्राष्ट्रियस्तरको सुरक्षित बनाउने तथा ६० नयाँ सहायक सहरहरू (Satellite city) निर्माण गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

नगरपालिकाहरूले भुपड बस्तीमा बस्नेहरूको वृद्धि संख्या रोक्न र उनीहरूको अवस्थामा सुधार गर्ने रणनीतिक शहरी योजना तयार गर्नुपर्दछ र विद्यमान भुपड बस्तीका बासिन्दासँग सहकार्य गरेर उनीहरूको अवस्थामा सुधार गर्दै आधारभूत सेवाहरू पुऱ्याउनुपर्दछ। स्थानीय तहले आफ्ना अति गरिब बासिन्दाहरूका लागि घरको अधिकार सुनिश्चित गर्न जमिन तथा घरबजार सम्बन्धमा नियमन गर्न सक्दछन्। साथै नगरपालिकाहरूले सहरको विभिन्न भागमा पहुँच सुनिश्चित गर्नेलगायत सार्वजनिक यातायातको व्यवस्थापनको उत्तरदायित्व पनि बहन गर्नुपर्दछ। आफ्ना नागरिकलाई सफा प्रदुषणरहित पार्क, चोक तथा बगैँचाजस्ता हरित सार्वजनिक स्थलहरूको सुविधा पुऱ्याउने काम पनि स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूको हो। पुनः प्रयोग तथा पुनः प्रशोधनमा जोड दिएर दिगो फोहरमैला व्यवस्थापनबाट शहरी वातावरणमा पर्ने असर कम गर्न अति आवश्यक पर्दछ। स्थानीय तहले जलवायु परिवर्तन तथा प्राकृतिक प्रकोपको असर कम गर्न तथा अति संवेदनशील समुदायलाई संरक्षण गर्न पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ।

चालुपर्ने विशेष कदम

स्थानीय तहलाई शहरी विकास, सेवाहरूको प्रवाह र सार्वजनिक सुव्यवस्थाका क्षेत्रमा महत्वपूर्ण अधिकार तथा उत्तरदायित्व प्रदान गरिएको छ। त्यसैले स्थानीय तहले सहरलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील तथा दिगो बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ। स्थानीय तहले दिगो विकासका लक्ष्य ११ लाई अघि बढाउन निम्न कार्यहरू गर्न सक्दछन्:

१. स्थानीय सार्वजनिक यातायात व्यवस्थालगायत स्थानीय यातायातसँग सम्बन्धित नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमन तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने (स्थानीय रेल, बस, ट्याक्सी तथा अन्य सार्वजनिक यातायातसमेत)।
२. स्थानीय बासिन्दाको सुरक्षा तथा दिगो बसाइसम्बन्धी वातावरण सुनिश्चित गर्न शहरी पूर्वाधारहरूको योजनाको कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापन गर्ने।
३. शहरी पूर्वाधार, शहरी सुविधा तथा शहरी सेवाहरू जस्तै सार्वजनिक पार्क, हरियाली स्थलहरू, सहर बत्ती, फोहरमैला व्यवस्थापन एवम् यातायातसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको व्यवस्थित विकाससम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (११) मा संलग्न रहेका छन्।

१२. दिगो उपभोग र उत्पादन ढाँचा सुनिश्चित गर्ने**सान्दर्भिकता**

नेपालले सन् २०३० सम्म कुल ऊर्जा खपतको १५ प्रतिशत जैविक ऊर्जामा सीमित गर्ने र माटोको जैविक तत्वहरू २०१५ मा १ प्रतिशत भएकोमा ४ प्रतिशत बनाउने लगायतका लक्ष्य लिएको छ।

जनताको सबभन्दा नजिकको सरकार भएको हैसियतले स्थानीय तह दिगो उत्पादन तथा उपभोगको महत्वबारे नागरिक जागरण गर्ने तथा उनीहरूलाई वातावरणीय पदचिन्ह कम गर्न ज्ञान तथा तरिका सिकाउने उपयुक्त माध्यम हुन्। स्थानीय तहले आफ्ना कार्य क्षेत्रभित्र पर्यटनबाट उत्पन्न प्रभावहरूको अनुगमन गर्न एवम् पर्यटन विकासमा प्रमुख साभेदारको रूपमा काम गर्नुपर्दछ। पर्यटन विकास गर्दा न्यून कार्बन उत्सर्जन तथा फोहरमैलामा कमी हुनाका साथै पर्यटनले रोजगार सिर्जना तथा स्थानीय संस्कृतिको प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ। स्थानीय तहले ऊर्जा, पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको खपत तथा उत्पादनको संरक्षण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ। यस्तो पर्यटन प्रवर्द्धन कार्य गर्दा उनीहरू नगर योजनादेखि मूल्य तोक्ने तरिका जस्ता विभिन्न प्रकारका औजारहरू प्रयोग पनि गर्न सक्दछन्। सामान तथा सेवाको खपतकर्ताको हैसियतले स्थानीय तथा प्रादेशिक सरकारले फोहरमैला तथा सम्भाव्य कार्बन उत्सर्जनकर्तालाई मनन गर्दै मापदण्डहरू तोक्न सक्दछन्।

चालुपर्ने विशेष कदम

स्थानीय तहले दिगो खपत तथा उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्न संघीय तथा प्रादेशिक प्रयासहरूमा महत्वपूर्ण सहयोगी भूमिका खेल्नुपर्ने हुन्छ। दिगो विकास लक्ष्य १२ हासिल गर्न स्थानीय तहले खास रूपमा निम्न कार्यहरू गर्न सक्दछन्:

१. संघीय तथा प्रादेशिक वातावरणका मापदण्डहरूसमेतलाई सहयोग पुग्ने गरी दिगो खपत तथा उत्पादनसम्बन्धी ऐन, नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमन तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
२. दिगो उत्पादन तथा खपतको महत्वबारे जनताको सचेतना वृद्धि गर्ने र उनीहरूले वातावरणमा पारेको प्रभाव कम गर्न ज्ञान तथा तरिकाहरू सिकाउने ।
३. न्यून ऊर्जा खपत पद्धतिहरू अपनाएर स्थानीय तहले गर्ने आफ्ना कार्यहरूमा ऊर्जाको दिगो खपत सुनिश्चित गर्ने ।
४. निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रहरूको समन्वय एवम् सहयोगमा ढल विकास तथा फोहरमैलाको मात्रा कम गर्ने । जस्तो अंग्रेजीका तीन आरका सिद्धान्त (कम उत्पादन गर्ने, पुनः प्रशोधन गर्ने, पुनः प्रयोग गर्ने) अपनाउने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१२) मा संलग्न रहेका छन् ।

१३. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्न तत्काल पहल गर्ने

सान्दर्भिकता

नेपालले सन् २०३० सम्म कार्बन उत्सर्जनलाई आधा गर्ने, ODS (ओजोन कम गर्ने वस्तु) तथा कृषि, यातायात, उद्योग तथा व्यापारिक क्षेत्रहरूबाट उत्सर्जन हुने हरितगृह ग्यासलाई पनि आधा गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

स्थानीय तहले वातावरण परिवर्तनका प्रभावबारे प्रायः अग्रपंक्तिमा रहेर काम गर्दै आएका छन् । स्थानीय नेताहरूले वायुमण्डलमा हुने परिवर्तनसँग जुम्ने तथा स्थानीय तहमा चेतना जागरण गर्ने काममा तल्लो तहबाटै नेतृत्व गर्ने इतिहास रहँदै आएको पनि छ । स्थानीय तहले खासगरी अति संवेदनशील सहरहरूमा वातावरण परिवर्तन अनुकूलन गर्ने तथा यसबाट हुने प्रभाव कम गर्ने, शहरी क्षेत्रमा हुने उत्सर्जन घटाउने र तिनीहरूबाट वातावरणमा पर्ने प्रभाव कम गर्ने कार्यहरू शहरी तथा क्षेत्रगत योजनामा एकीकृत गर्नु आवश्यक पर्दछ । वायुमण्डलसम्बन्धी जोखिम तथा प्राकृतिक विपदसँग सामना गर्दै आफ्ना समुदाय खासगरी अति संवेदनशील समूहलाई सुरक्षा प्रदान गर्नु स्थानीय तहको जिम्मेवारी हो ।

चाल्नुपर्ने विशेष कदम

स्थानीय तहले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कार्यमा संघीय तथा प्रादेशिक प्रयासहरूमा सहयोगी भूमिका खेल्दछन् । दिगो विकास लक्ष्य १३ हासिल गर्न स्थानीय तहले खास रूपमा निम्न कार्यहरू गर्न सक्दछन्:

१. सम्भाव्य प्रकोप र जोखिमका क्षेत्रहरू तथा बस्ती एवम् वैकल्पिक बस्तीका ठाउँहरूको पहिचान गरेर वातावरण परिवर्तन कम गर्ने उपाय अपनाउन तथा प्रकोप व्यवस्थापन गर्न कानून, नीति, सिद्धान्त, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन गर्ने ।
२. वातावरणमैत्री स्थानीय योजनाहरू र सम्भाव्य प्राकृतिक प्रकोपबाट उठ्ने जोखिम सहन सक्ने क्षमताको सुनिश्चित गर्ने ।

३. प्रकोप व्यवस्थापनका लागि संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सामुदायिक एवम् निजी क्षेत्रसंगसहयोग, समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
४. स्थानीय तहमा जोखिमयुक्त वस्तुहरूबाट हुने प्रदुषण नियन्त्रण, नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
५. स्थानीय तहमा प्राकृतिक प्रकोपबाट भएका हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्तिका लागि प्रकोप व्यवस्थापन कोष खडा गर्ने तथा सञ्चालन गर्ने ।
६. स्थानीय तहले आकस्मिक कार्यको तयारी सुनिश्चित गर्ने । यसका अलावा स्थानीय तहमा आकस्मिक कार्य व्यवस्थाहरू एवम् प्रकोपपश्चात् पुनर्वास तथा पुनर्निर्माण योजनाहरूसमेत तयार गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१३) मा संलग्न रहेका छन् ।

१४. दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतको दिगो प्रयोग तथा संरक्षण गर्ने

महासागर तथा तटीय क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्नुमा नेपाल भूपरिवेष्टित मुलुक भएकोले प्रत्यक्ष जिम्मेवार नभए तापनि तटीय क्षेत्र तथा महासागरहरूमा प्रदुषण घटाउन नदीको माथिल्ला भागमा सरसफाइ तथा फोहरमैलाको व्यवस्थापन गर्नु जरुरी पर्दछ । विश्वव्यापी विकास तथा वातावरणीय दिगो विकासका प्रयासहरूबीच ठूलो अन्तरसम्बन्ध भए तापनि भौगोलिक अवस्थितिको कारणले दिगो विकासका चौधौँ लक्ष्य, नेपाल तथा खासगरी नेपालका स्थानीय तहसँग कम सम्बन्धित रहेको मानिन्छ । तैपनि स्थानीय नदीनाला, तालतलैया र हिमतालहरू संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

१५. वनको दिगो व्यवस्थापन, मरुभूमीकरण नियन्त्रण, भूक्षय रोकथाम तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने

सान्दर्भिकता

नेपालमा हाल भन्दा तथा घाँसे मैदानसहित ३९ प्रतिशत जमिन वनले ढाकेको छ । मुलुकको जमिन क्षेत्रको २३.२ प्रतिशत संरक्षित क्षेत्र रहेको छ । सन् २०३० सम्मको प्रस्तावित लक्ष्यअनुसार ४२ प्रतिशत जमिन वन क्षेत्रले ढाकेको हुने र २३.३ प्रतिशत संरक्षित क्षेत्र रहेको हुनेछ ।

स्थानीय तहले शहरी योजना तथा विकासको अभिन्न अंगको रूपमा जैविक विविधता तथा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण कार्यलाई समावेश गर्नुपर्दछ । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन जस्तो जटिल कामदेखि स्थानीय तहमा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको लागि आवश्यक निजी क्षेत्र तथा समुदायबीच हुने सहकार्यको समन्वयको कामसमेत स्थानीय तहले गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय तहको सहजीकरणको साथमा समुदायमा आधारित सहभागिता तथा व्यवस्थापन, जैविक विविधताको क्षय तथा तिनीहरूलाई लोप हुनबाट जोगाउने एउटा शक्तिशाली उपाय हो । सेवा प्रदायकको भूमिका

तथा समुदायको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन प्रोत्साहन गर्न सक्ने क्षमताले स्थानीय तहलाई प्राकृतिक स्रोत तथा बासस्थानको संरक्षण गर्ने विशिष्ट अवस्थामा राख्दछ।

चालुपर्ने विशेष कदम

प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण, जैविक विविधताको व्यवस्थापन, जलाशय, सिमसार तथा वन्यजन्तुको व्यवस्थापनमा स्थानीय तहलाई महत्वपूर्ण अधिकार तथा उत्तरदायित्व प्रदान गरिएको छ। जसअनुसार दिगो वन व्यवस्थापन गर्न, भूक्षयको रोकथाम गर्न तथा जैविक विविधताको हानिनोक्सानी थाप्न स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। दिगो विकासको लक्ष्य १५ लाई अघि बढाउन स्थानीय तहले निम्न कार्यहरू गर्न सक्दछन्:

१. प्रभावकारी वातावरणीय व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा ऐन, नीति, कानून, मानक, योजना तथा नियमावली तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने।
२. भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा गर्ने।
३. स्थानीय तहमा सामुदायिक वन, ग्रामीण तथा शहरी वन, धार्मिक वन तथा कबुलियत वनको संरक्षण, प्रवर्द्धन, प्रयोग, नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने।
४. नदीले छोडेका ठाउँहरू वा नदी कटानहरू, नहरका किनारहरू तथा सडक किनारहरूमा वृक्षारोपण को व्यवस्थापन गर्ने।
५. स्थानीय तहमा निजी तथा व्यावसायिक वनको प्रवर्द्धन तथा नियमन गर्ने।
६. स्थानीय तहमा सार्वजनिक खुला जमिन तथा खाली ठाउँहरूमा वृक्षारोपण, सम्भार, प्रयोग तथा व्यवस्थापन गर्ने।
७. स्थानीय तहमा जडिबुटी तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावरको सर्वेक्षण, उत्पादन, संकलन, प्रवर्द्धन, प्रशोधन तथा बजार व्यवस्थापन गर्ने।
८. बीउबिजनका बेर्ना तयारीका साथै बगैंचाका स्थापना, व्यवस्थापन तथा प्रवर्द्धन गर्ने।
९. नर्सरी बिरुवा उत्पादन, वितरण, वृक्षारोपण तथा प्रवर्द्धन गर्ने।
१०. मानव तथा वन्यजस्तुबीचको द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्ने।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१४) मा संलग्न रहेका छन्।

१६. न्यायमा आधारित, शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने

सान्दर्भिकता

दिगो विकास लक्ष्यको कार्यसूचीमा शान्ति, न्याय तथा उत्तरदायी संस्थाहरूको स्थापनाले समावेशी विकासको महत्व दर्शाउँछ। नेपालले सन् २०३० को राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार यस क्षेत्रमा हिंसात्मक द्वन्द्वबाट मृत्यु, महिलाविरुद्धको हिंसा र बालविरुद्धको हिंसा र पारदर्शिता तथा उत्तरदायित्वको अंक सुधारिएर ५ मा पुऱ्याउने तथा सुशासनको अंक २ मा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ।

यस लक्ष्यले स्थानीय तहलाई आफ्ना नागरिकप्रति बढी प्रभावकारी तथा उत्तरदायी हुन आह्वान गर्दछ। यसका लागि स्थानीय तहले भ्रष्टाचारको रोकना नागरिकको सूचनाप्रतिको पहुँच वृद्धि गर्न

आवश्यकता पर्दछ। दशकौंदेखि स्थानीय तहहरूले सहभागितामूलक बजेट तथा योजना तर्जुमा गर्ने जस्ता नयाँ नयाँ किसिमका सहभागितात्मक निर्णय गर्ने प्रक्रियाहरूको थालनी गर्दै आएका छन्। यस लक्ष्यले स्थानीय तहलाई कुनै पनि समूहलाई बहिष्कृत नगरी आफ्ना समावेशी प्रयासलाई विस्तार गर्न र समुदायप्रति अझ बढी उत्तरदायी हुन आह्वान गर्दछ। खासगरी बढ्दो शहरी संसारमा नागरिक सुरक्षाको सुनिश्चितता तथा हिंसा न्यूनीकरण विश्व शान्ति तथा सुरक्षाको दृष्टिले बढी महत्वपूर्ण देखिँदै छ।

चालुपर्ने विशेष कदम

स्थानीय तहहरू न्याय, शान्तिपूर्ण तथा समावेशी समाज प्रवर्द्धन गर्न भूमिका निर्वाह गर्ने स्थानमा छन्। संविधानले स्थानीय तहमा नगर प्रहरी तथा न्यायिक समितिको व्यवस्था गरी उनीहरूको भूमिकालाई स्थापित गरेको छ। यसका अलावा स्थानीय तह आफैले पनि पारदर्शी तथा समावेशी तरिकाले काम गर्नुपर्ने हुन्छ। दिगो विकास लक्ष्य १६ लाई अघि बढाउन स्थानीय तहले निम्न कार्यहरू गर्न सक्दछन्:

१. नगर प्रहरी सञ्चालन, नियमन तथा व्यवस्थापन प्रभावकारी र कुशल बनाउने।
२. उपप्रमुख वा उपाध्यक्षको नेतृत्वमा न्यायिक समितिबाट न्याय सम्पादन छिटो, छरितो र निष्पक्ष गर्ने।
३. मध्यस्थता तथा मेलमिलापमा जोड दिने।
४. समावेशी तथा सहभागितात्मक योजना तर्जुमा, बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रक्रियाहरू सुनिश्चित गर्ने।
५. स्थानीय विकासका सूचकहरूलाई विद्युतीय माध्यमद्वारा सार्वजनिक गरेर उत्तरदायित्व प्रवर्द्धन गर्ने।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१५) मा संलग्न रहेका छन्।

१७. दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साभेदारी सशक्त बनाउने

सान्दर्भिकता

जनताको निकटतम तहको सरकार भएकोले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहले निर्णायक भूमिका खेल्नुपर्दछ, किनकि स्थानीय तहमा यसले गरिवी निवारण तथा दिगो विकास लक्ष्यका बहुआयामिक चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न उपयुक्त नीतिको विकास गर्दछ। यसकारण स्थानीय तह, सामुदायिक संस्थाहरू, निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजबीच साभेदारी तथा सहजीकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने स्थानमा रहेको छ। सबैलाई समेटेर स्रोत परिचालन गर्न तथा स्थानीय तहमा हुने प्रगतिको भिन्नता अनुगमन गर्न भरपर्दो स्थानीय तथ्यांकको आवश्यकता पर्दछ।

चालुपर्ने विशेष कदम

दिगो विकास लक्ष्य १७ लाई अघि बढाउन स्थानीय तहले गर्नसक्ने विशेष कार्यहरू निम्नानुसार छन्:

१. स्थानीय तहले आफ्नो अनुकूलताको दिगो विकास लक्ष्यका कार्यसूची (एजेण्डा) बनाउने तथा त्यसको अनुगमन गर्ने ।
२. आफ्नो क्षेत्रभित्र राष्ट्रिय विकासका उद्देश्यहरू प्रवर्द्धन हुने किसिमका कार्यक्रमहरू संयुक्त रूपमा सञ्चालन गर्ने र यसमा सहभागितात्मक ढंगले काम गर्ने ।
३. स्थानीय विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्थानीय तहले आफ्नै राजस्व स्रोतबाट आर्थिक स्रोतहरू सृजना गर्ने ।
४. स्थानीयस्तरमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहले सार्वजनिक निजी साभेदारी अवधारणा अपनाउने ।
५. नागरिकको इन्टरनेट पहुँचमा (पुस्तकालयहरू, सामुदायिक केन्द्र आदि) सहयोग गर्न स्थानीय तहले प्रयास गर्ने ।

यस लक्ष्यका स्थानीय तहसम्बन्धी परिमाणात्मक सूचकहरू अनुसूची २ तालिका (१६) मा संलग्न रहेका छन् ।

अनुसूची २: दिगो विकास लक्ष्यका स्थानीय तहका सूचकहरू

दिगो विकास लक्ष्य: स्थानीयकरण स्रोत पुस्तिका

तालिका १: दिगो विकास लक्ष्य १: हरेक क्षेत्रमा रहेको सबै स्वरूपहरूको गरिबीको अन्त्य गर्ने (End poverty in all its forms everywhere)

परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/बाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खाडीकरणको तह	मापनको समय	जन्मेवार निकाय
१.२.१ लिङ्ग र उमेरअनुसार राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनि रहेका जनसङ्ख्याको अनुपात	२१.६	१७.१		१३.८	१०.५		४.९							
१ राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनि रहेका सबै उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत)											ने.जी.स. (लघु क्षेत्र अनुमान)		आवधिक (ने.जी.स. वर्ष)	के.त.वि
१.२.२ राष्ट्रिय परिभाषाहरूमोजिम गरिबीको सबै आयामहरू (in all its dimensions) मा बाँचिरहेका सबै उमेरका पुरुषहरू, महिलाहरू र बालबालिकाहरूको अनुपात														
१ बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसङ्ख्या (प्रतिशत)	२८.६	२२.७		१८.३	१३.९		६				ने.ब.सू.स. र ने.जी.स. र रा.ज.ग.		ने.जी.स. र ने.ब.सू.स. वर्ष	के.त.वि
२ राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनि रहेका बालबालिका (५ वर्षमुनिका, प्रतिशत)	३६	२७.७		२१.५	१५.३		५				ने.जी.स. (लघु क्षेत्र अनुमान)		आवधिक (ने.जी.स. वर्ष)	के.त.वि

परिमाणात्मक लक्ष्य १.३ : राष्ट्रिय रूपमा उपयुक्त सामाजिक सुरक्षा प्रणालीहरू र फ्लोरस (Floors) लगायतका उपायहरू सबैका लागि कार्यान्वयन गर्ने र सन् २०३० सम्ममा गरिब र संकटग्रस्तहरूको अवस्थामा (Vulnerable) रहेका व्यक्तिहरूलाई उल्लेख्य रूपमा समावेश गरिसक्ने

१.३.१ सामाजिक सुरक्षण प्रणालीहरूद्वारा समेटिएका जनसङ्ख्याको अनुपात (लिङ्ग, बालबालिका, बेरोजगार व्यक्तिहरू, ज्येष्ठ नागरिकहरू, अपाङ्गता भएका, गर्भवती महिला, शिशु, कार्यस्थलमा लागेको चोटपटक र गरिब तथा संकटग्रस्त र कमजोर वर्गअनुसार)														
१ कुल बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च (प्रतिशत)	११	१२.१		१२.९	१३.७		१५				प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	लिङ्ग, सामाजिक समूह, उमेर समूह	वार्षिक	म.ले.नि.का./स्थानीय तह

परिमाणात्मक लक्ष्य १.४: सबै महिला तथा पुरुषहरू विशेषगरी गरिब र संकटग्रस्त (Vulnerable) अवस्थामा रहेका महिला र पुरुषहरूको आर्थिक स्रोतसाधनहरूमा समान अधिकार सुनिश्चित गर्ने, यसको साथै आधारभूत सेवासुविधाहरूमा पहुँच, भूमिमाथिको स्वामित्व र नियन्त्रण एवम् अन्य स्वरूपका सम्पत्ति, उत्तराधिकार (inheritance) पैतृक सम्पत्ति, प्राकृतिक स्रोतसाधनहरू, उपयुक्त नयाँ प्रविधि तथा लघुवित्त लगायतका वित्तीय सेवाहरूमा यिनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

१.४.१ आधारभूत सेवाहरूमा पहुँच भएका परिवारहरूमा बस्ने जनसङ्ख्याको अनुपात														
१ ३० मिनेटको पैदलयात्रामा बजारको केन्द्रसम्म पहुँच भएका परिवार (कुल परिवारको प्रतिशत)	४५	५७		६६	७५		९०				ने.जी.स. र ने.ब.सू.स. र रा.ज.ग.	वडा (रा.ज.ग.)	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि
२ औपचारिक वित्तीय सेवामा समेटिएका परिवार (कुल परिवारको प्रतिशत)	४०	५०.७		५८.७	६६.७		८०				ने.जी.स. र ने.ब.सू.स. र रा.ज.ग.	वडा (रा.ज.ग.)	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि

परिमाणुात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	अनुगमन तालिका/बाका						जिम्मेवार निकाय					
	२०१५		२०१९		२०२२			२०२५		२०३०		
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.		राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	
१.४.२ कानूनी रूपमा मान्यताप्राप्त कागजसहितका जमिनमाथि मोहियानी (Tenure) भएका र जमिनमाथिको अधिकार सुरक्षित ठान्ने कुल वयस्क जनसंख्याको अनुपात (लिङ्ग र मोहियानीको किसिमअनुसार)												
१ महिलाहरूको नाममा रहेको सम्पत्ति/ठोस देखिने धनसम्पत्ति (कुल सम्पत्तिको प्रतिशत)	१९.७	२५.१	२९.२	३३.२	४०	ने.जी.स. र ने.ब.सू.स., ने.ज.स्वा.स., रा.ज.ग.	बडा (रा.ज.ग.बाट) र सर्वेक्षण वर्ष	जनगणना के.त.वि				
परिमाणुात्मक लक्ष्य १.५: गरिब र संकटग्रस्त (Vulnerable) अवस्थाहरूमा रहेका मानिसहरूको उत्थानशीलता (Resilience) निर्माण गर्ने र यस्ता मानिसहरूको वातावरणसँग सम्बन्धित विषम घटनाहरूका साथै अन्य आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय नकारात्मक धक्काहरू (Shocks) र विषमहरूका जोखिमहरू तथा कमजोरपनलाई कम गर्ने												
१.५.१ विपद्का कारणले मृत्यु हुने, बेपत्ता भएका व्यक्तिहरू र प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित व्यक्तिहरूको संख्या (प्रति १ लाख जनसंख्यामा)												
१ विपद्का घटनाहरूबाट मृत्यु (संख्या)	८८९१	३३१	२६८	२०५	१००			प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	बडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
२ हराइरहेका र विपद्को कारण प्रभावित भएका व्यक्तिहरू (संख्या, प्रति १ लाख जनसंख्यामा)	४१५	४०२	३९२	३८२	५०			प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	बडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
परिमाणुात्मक लक्ष्य १ क : सबै आयामहरूका गरिबी अन्त्य गर्नको निम्ति कार्यान्वयन गरिने नीति तथा कार्यक्रमहरूका लागि विकासशील राष्ट्रहरूको निम्ति खासगरी अति कम विकसित देशहरूका निम्ति पर्याप्त एवम् अनुमानयोग्य साधनहरू उपलब्ध गराउनका लागि विस्तारित विकास सहयोग लगायत विभिन्न माध्यमहरूबाट स्रोतसाधनहरूको उल्लेखनीय परिचालनको सुनिश्चितता गर्ने												
१.क.१ गरिबी न्यूनीकरणका लागि सरकारद्वारा आन्तरिक रूपमा सिर्जित (Generated) तथा प्रत्यक्ष रूपमा विनियोजित साधनहरूको अनुपात								५५.२				म.ले.नि.का./स्थानीय तह
१.क.२ आवश्यक सेवाहरू (शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा) मा स्थानीय तहले गरेको कुल सरकारी खर्चको अनुपात								२५.२				म.ले.नि.का./स्थानीय तह
परिमाणुात्मक लक्ष्य १ ख : गरिबी निवारण कार्यक्रमहरूमा बढ्दै गएको लगानीलाई सहयोग पुऱ्याउन गरिबमुखी तथा लैङ्गीक संवेदनशील विकास रणनीतिहरूको आधारमा राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बरिलो नीतिगत संरचनाहरू सिर्जना गर्ने												
१.ख.१ महिला, गरिब र संकटग्रस्त (Vulnerable) अवस्थामा रहेका समूहहरूलाई असमानुपातिक रूपमा लाभ पुऱ्याउने क्षेत्रहरूमा सरकारको चालू र पुँजीगत खर्चको अनुपात												
१ लैङ्गीक समानतालाई प्रत्यक्ष रूपमा योगदान पुऱ्याउने स्थानीय तहको बजेटको अनुपात								२२.३				म.ले.नि.का./स्थानीय तह

तालिका २: दिगो विकास लक्ष्य २ : ओठकमरी अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा र उन्नत पोषण प्राप्त गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने
(End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture)

परिमाण्णात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका		
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
परिमाण्णात्मक लक्ष्य २.१ : सन् २०३० सम्ममा भोकमरी अन्त्य गर्ने र खासगरी शिशु लगायत गरिब र संकटग्रस्त (Vulnerable) अवस्थाहरूमा रहेका व्यक्तिहरूसहित सबै जनताको सुरक्षित, पोषणयुक्त र पर्याप्त खानामा वर्षभरि पहुँच सुनिश्चित गर्ने													
२.१.२ खाद्य असुरक्षा अनुभव मापन (FIES) मा आधारित जनसंख्या रहेको मध्यम वा चरम खाद्य असुरक्षाको फैलावट (prevalence)													
१ प्रतिव्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन (के.जी.)	३२०	३७६	४१८	४६०	५३०						प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्णात्मक लक्ष्य २.२ : सबै प्रकारका कुपोषण अन्त्य गर्ने, सन् २०३० सम्ममा ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको वृद्धि रोक्ने र उचाइअनुसार कम तौल हुने (Wasting) सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमै सहमति भएका लक्ष्यहरू सन् २०२५ सम्ममा हासिल गर्ने लगायतका परिमाण्णात्मक लक्ष्यहरू र किशोरी, गर्भवती र दूध ब्याँइरहेकी महिला तथा ज्येष्ठ नागरिकहरूको पोषणसम्बन्धी आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्ने													
२.२.१ पाँच वर्षमुनिका बालबालिकामा पुङकोपना (Stunting) (विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको बालबालिका वृद्धि मानहरू (Height for age<-2 standard deviation from the median अनुसार) (प्रतिशत)	३६	३२	२८.६	२०	१५						ने.ज.स्वा.स., ने.ब.सू.स., लघु क्षेत्र अनुमान	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.
२.२.२ प्रकार (Type) अनुसार पाँच वर्षमुनिका बालबालिकामा रहेको कुपोषण (उचाईअनुसार तौल कम हुने र बढी तौल हुने) (Weight for height>±2 or <-2 SD from the median of the WHO Child Growth Standards) (प्रतिशत)	११.३	८	७	५	४						ने.ज.स्वा.स., ने.ब.सू.स., लघु क्षेत्र अनुमान	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.
१ पाँच वर्षमुनिका कम तौल हुने बालबालिका (-२SD) (प्रतिशत)	३०.१	२०	१८	१५	९						ने.ज.स्वा.स., ने.ब.सू.स., लघु क्षेत्र अनुमान	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.
२ प्रजनन उमेरसमूहका महिलाहरूमा रक्त अल्पताको स्थिति (prevalence) (प्रतिशत)	३५	२६	२४	१८	१०						ने.ज.स्वा.स., ने.ब.सू.स., लघु क्षेत्र अनुमान	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.

परिमाण्णात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/बाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
३ ५ वर्षमैतिका बालबालिकामा रहेको रक्त अल्पताको स्थिति (प्रतिशत)	४६	३३			२८	२३	१०				ने.ज.स्वा.स., ने.ब.सू.स., लघु क्षेत्र अनुमान	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.	
परिमाण्णात्मक लक्ष्य २.४ : सन् २०३० सम्ममा दिगो खाद्यान्न उत्पादन प्रणाली/पद्धतिहरू सुनिश्चित गर्ने साथै उत्पादनशील (Resilient) कृषि अभ्यासहरू (Practices) जसले उत्पादकत्व र उत्पादन बृद्धि गर्दछन्, जलवायु परिवर्तन (विषम मौसम, सुख्खा, बाढी र अरु विपद्हरूसँग अनुकूलन (Adaptation) को निम्ती क्षमता बढाउँछन् र जमिन र माटोको गुणस्तर अग्रगामी रूपमा अभिवृद्धि गर्दछन् त्यस्ता अभ्यासहरू कार्यान्वयन गर्ने														
२.४.१ उत्पादनशील र दिगो कृषिअन्तर्गत रहेको कृषि क्षेत्र (Areas) को अनुपात														
१ विद्यमान कृषि भूमि (हजार हेक्टरमा)	२६४१	२६४१	२६४१	२६४१	२६४१	२६४१	२६४१	२६४१	२६४१	व्य.सू.प्र. र कृषि गणना	वार्षिक/गणना वर्ष	कृ.प.वि.म./के.त.वि.		
परिमाण्णात्मक लक्ष्य २.क : गरिबीका सबै आयामहरूको अन्त्य गर्नका निम्ती विकासशील देशहरू विशेषगरी अति कम विकसित देशहरूमा कृषिको उत्पादकत्व क्षमता अभिवृद्धि, ग्रामीण पूर्वाधार, कृषि अनुसन्धान तथा प्रसारण (Extention) सेवाहरू, प्रविधि विकास र वनस्पति तथा प्राणीरजीव बैंकहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय सहायता समेतको माध्यमबाट लगानी बृद्धि गर्ने														
२.क.१ कृषिमा सरकारी खर्च (कुल बजेटको प्रतिशत)	३.३									प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह		
परिमाण्णात्मक लक्ष्य २.ग : खाद्यसामग्रीहरूको मुल्यमा हुने उच्च उतारचढावलाई सीमित गर्नका लागि खाद्य सामग्रीका बजारहरू र तिनिहरूद्वारा व्युत्पादित संयन्त्रहरू (Derivatives) को उपयुक्त तवरले संचालनको सुनिश्चितता गर्न उपायहरू अपनाउने र खाद्य संचय लगायत बजारका सूचनाहरूमा सामयिक पहुँचका लागि सहजीकरण गर्ने														
२.ग.१ खाद्य मूल्य विसंगतिहरूको सूचक										व्य.सू.प्र.	वार्षिक	अ.म./ने.रा.बैंक		
२.ग.२ खाद्य सञ्चय डिपोहरूको संख्या										प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह		

तालिका ३: दिगो विकास लक्ष्य ३ : सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवनको सुनिश्चितता गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने
(Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages)

परिमाणुात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/घाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
३.१.२ दक्ष प्रसूतीकर्मीहरूको सहयोगमा भएको जन्मको अनुपात	५५.६	६९	७३	७९	९०						प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक, पाँच वर्ष	स्वास्थ्य मन्त्रालय	
परिमाणुात्मक लक्ष्य ३.२: सबै देशहरूको नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा) लाई कम्तीमा १२ मा घटाउने र ५ वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा) लाई कम्तीमा २५ मा ओराल्ने														
परिमाणुात्मक लक्ष्य ३.१: सन् २०३० सम्ममा, विश्वव्यापी मातृ मृत्युदर (प्रत्येक १ लाख जीवित जन्ममा) लाई ७० भन्दा कम गर्ने														
३.२.१ पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	३८	२८	२७	२४	२०						ने.ज. स्वा.स.,ने.व.सू.स., रा.ज.ग.	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	स्वास्थ्य मन्त्रालय/के.त.वि.	
३.२.२ नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	२३	१८	१६	१४	१२						ने.ज. स्वा.स.,ने.व.सू.स., रा.ज.ग.	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	स्वास्थ्य मन्त्रालय/के.त.वि.	
३.३.५ उष्णप्रदेशीय उपेक्षित रोगहरूसिद्ध उपचार गर्न आवश्यक (Requiring interventions) भएका मानिसहरूको संख्या														
क) कुष्ठरोगका विरामीहरू (cases)	२२७१	१६९३	१३७०	९११	०						स्वा.व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
ख) कालाजार (Leishmaniasis) का विरामी (cases)	३२५	२०३	१६३	१०२	०						स्वा.व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
ग) हात्तीपाइले (Lymphatic Filariasis) का विरामी (संख्या हजारमा) (cases)	३०००	२५१००	२१०००	१८०००	१४०००						स्वा.व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
घ) डेङ्गुका विरामी (cases)	७२८	४५५	३६४	२२८	०						स्वा.व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
ड) सक्रिय ट्रकोमाका विरामी (cases)	१३६	८५	७३	६१	४९						स्वा.व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह

परिमाण्णात्मक संकेतहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/घाका		
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय

परिमाण्णात्मक लक्ष्य ३.४: सन् २०३० सम्ममा नर्सन रोगबाट हुने असांख्यिक मृत्युदरलाई रोकथाम र उपचारबाट एक तिहाई कम गर्नुका साथै मानसिक स्वास्थ्य तथा समृद्धि प्रवर्द्धन गर्ने

३.४.१	कार्डियोभास्कुलर रोग, क्यान्सर, मधुमेह वा स्वासप्रश्वाससम्बन्धी दीर्घकालीन रोगहरूका कारण हुने मृत्युदर (प्रति १ लाख जनसंख्यामा)													
	क) कार्डियोभास्कुलर रोग	१.४४	१.३१	१.२१	१.११	१.०१	१.०१	१.०१	१.०१	व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
	ख) क्यान्सर	०.६७	०.६१	०.५६	०.५२	०.४७	०.४२	०.४७	०.४७	व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
	ग) मधुमेह	०.२७	०.२५	०.२३	०.२१	०.१९	०.२१	०.१९	०.१९	व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
	घ) स्वासप्रश्वाससम्बन्धी दीर्घकालीन रोग (अस्थिमा, दम)	०.८	०.७३	०.६७	०.६२	०.५६	०.६२	०.५६	०.५६	व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
३.४.२	आत्महत्याबाट हुने मृत्युदर (हरेक १ लाख जनसंख्यामा)	१६.५	१४.५	९.७	७.८	४.७	७.८	७.८	४.७	व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह	

परिमाण्णात्मक लक्ष्य ३.६: सन् २०२० सम्ममा विश्वभर सडक दुर्घटनाबाट हुने मृत्यु र घाइतेहरूको संख्यालाई आधा घटाउने

३.६.१	सडक यातायात दुर्घटनाबाट हुने मृत्युदर (हरेक १ लाख जनसंख्यामा)	१९.८६	९.९३	८.९४	७.४५	४.९६	७.४५	४.९६	४.९६	व्य.सू.प्र.		वार्षिक	गृह मन्त्रालय
-------	---	-------	------	------	------	------	------	------	------	-------------	--	---------	---------------

परिमाण्णात्मक लक्ष्य ३.७: सन् २०३० सम्ममा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै परिवार नियोजन, सूचना र शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यलाई राष्ट्रिय रणनीति र कार्यक्रममा एकीकरण गर्ने

३.७.१	परिवार नियोजनसम्बन्धी आवश्यकताहरू र आधुनिक विधिको प्रयोग												
	a. परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोगकर्ता दर (%)	४७.१	५२	५३	५६	६०	५६	६०	६०	व्य.सू.प्र.		वार्षिक	स्थानीय तह

परिमाण्णात्मक लक्ष्य ३.८: स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच हासिल गर्नका निम्ति वित्तीय जोखिम सुरक्षा कायम गर्दै सुरक्षित, प्रभावकारी र गुणस्तरीय अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरूका साथै सबैको लागि क्षमताअनुसार धान्न सकिने मूल्यमा अत्यावश्यक औषधी तथा खोपहरूको उपलब्धता बढाउने

३.८.१	अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरूमा पहुँच (अत्यावश्यक सेवाहरूको औसत विस्तार (Coverage) को रूपमा परिभाषित गरिएको र सामान्य तथा सबैभन्दा ज्यादा बेफाइदामा रहेका जनसंख्यामा बढी केन्द्रित हुने ट्रेसर इन्टरभेन्सनअन्तर्गत समावेश भएका प्रजनन, मातृस्वास्थ्य, नवजात शिशु र बालस्वास्थ्य, सङ्क्रामक रोगहरू, नर्सन रोगहरू र सेवा क्षमता तथा पहुँच जस्ता सेवासुविधाहरू)												
-------	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

परिमाणणात्मक सक्षर र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/घाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
	६०	७१	७५	७४	७५	७५	७५	७५	७५	७५	स्वा.व्य.सू.प्र.	स्वा.व्य.सू.प्र.	स्वा.व्य.सू.प्र.	स्वा.व्य.सू.प्र.
क) प्रोटोकल अनुसार चार पटक पूर्वप्रसूति सेवा प्राप्त गर्ने महिलाहरूको प्रतिशत (जीवित जन्ममा)	६०	७१	७५	७४	७५	७५	७५	७५	७५	७५	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह	
ख) अस्पताल/स्वास्थ्य संस्थाहरूमा बच्चा जन्माउने प्रतिशत	५२.२	७०	७४	७४	७५	७५	७५	७५	७५	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
ग) प्रोटोकलअनुसार बच्चाको जन्मपछि तीन पटक प्रसूति सेवा प्राप्त गर्ने महिलाहरूको प्रतिशत	२०	५०	६५	६५	६५	६५	६५	६५	६५	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
घ) हेपाटाइटिस बी भ्याक्सिनको तीन वटा डोज प्राप्त गर्ने शिशुहरूको प्रतिशत	८८	९०	९३	९३	९३	९३	९३	९३	९३	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
ज) रातमा स्लुकोजको मात्रा वृद्धि भई औषधी प्रयोग गरिरहेका १५ वर्ष र सोभन्दा बढी उमेर भएका जनसंख्याको प्रतिशत	२५	३३	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
झ) घरबाट स्वास्थ्य संस्था (Health facility) मा पुग्न ३० मिनेट वा सोभन्दा कम समय लाग्ने परिवारहरूको प्रतिशत	६१.८	६९.३	७५	७५	७५	७५	७५	७५	७५	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
ञ) स्वास्थ्य विमामा आवद्ध भएका गरिबहरूको प्रतिशत	०	२०	५०	५०	५०	५०	५०	५०	५०	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
३ ख.१ राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश गरिएका सबै खोपहरूद्वारा समेटिएका लक्षित जनसंख्याको अनुपात	८८	९०	९५	९५	९५	९५	९५	९५	९५	स्वा.व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		
३ ग.१ स्वास्थ्यकर्मीहरूको घनत्व र वितरण (हरेक १ लाख जनसंख्यामा)	१.०५	४.४५	४.४५	४.४५	४.४५	४.४५	४.४५	४.४५	४.४५	एच.आर.एच. प्रोफाइल	वार्धिक	स्थानीय तह		
क) स्वास्थ्य क्षेत्रको कुल खर्च (कुल बजेटको प्रतिशत)	५.	५.६	६.	६.	६.	६.	६.	६.	७.	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्धिक	स्थानीय तह		

तालिका ४: दिगो विकास लक्ष्य ४ : समावेशी तथा न्यायोचित र गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने
(Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
	१६.६	१८.५	१९.५	१९.९	१९.९	१९.९	१९.५	१९.५	१९.५	१९.५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
१	प्राथमिक तहमा खुद भर्नावर (प्रतिशत)	१६.६	१८.५	१९.५	१९.९	१९.९	१९.५	१९.५	१९.५	१९.५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
२	प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर (प्रतिशत)	८०.६	९०.७	९३.९	९५.५	९५.५	९५.५	९५.५	९५.५	९५.५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
३	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूमध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थीहरूको प्रतिशत	७६.६	८१.५	९२	९२	९२	९२	९२	९५	९५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
४	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्रहरूको (छात्रहरूको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात (Ratio of girls to boys)	१.०४	१.०३	१.०२	१.०२	१.०१	१.०१	१.०१	१	१	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
५	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्रहरूको (छात्रहरूको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात (Ratio of girls to boys)	१.१	१.०४	१.०३	१.०२	१.०२	१.०२	१.०२	१	१	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
६	कक्षा ५ को निम्न सिकाइ उपलब्धी (प्रतिशत)(गणित, नेपाली, अंग्रेजी)	५३.३	५५	५८	५८	५८	५८	५८	६५	६५		वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह
	ख) नेपाली	६३	६६	७०	७०	७०	७०	७०	७५	७५	NASA	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.
	ग) अङ्ग्रेजी	५३.६	५७	६०	६०	६०	६०	६०	६८	६८		वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह
७	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ देखि १२ सम्म) को कुल भर्नावर (प्रतिशत)	५६.७	७२	९०	९०	९०	९०	९०	९५	९५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	शिक्षा मन्त्रालय, के.त.वि.

४.१.१. लिङ्गानुसार (क) कक्षा २/३ मा, (ख) प्राथमिक तहको अन्त्यमा, र (ग) निम्न माध्यमिक तहको अन्त्यमा (१) पढ्न र (२) गणितमा कम्तीमा न्युनतम निपुणता स्तर (Proficiency level) हासिल गर्ने बालबालिका तथा युवाहरूको अनुपात

परिमाण्यात्मक लक्ष्य ४.१ : सन् २०३० सम्ममा सबै छात्रछात्राहरूलाई सान्दर्भिक साथै सिकाइका सकारात्मक अवसरहरू प्राप्त हुन सक्नु भन्ने उद्देश्यले उनीहरूका निम्ति निशुल्क, न्यायोचित तथा गुणात्मक प्राथमिक र माध्यमिक शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने

परिमाणुत्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०			अनुगमन तालिका/खाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय

रमाणात्मक लक्ष्य ४.२ : सन् २०३० सम्ममा सबै बालबालिकाहरूलाई प्राथमिक शिक्षाको लागि तयार गर्ने गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास, हेरचाह र पूर्वप्राथमिक शिक्षामा यिनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

४.२.२	लिङ्गानुसार व्यवस्थित सिकाइ (प्राथमिक तहमा प्रवेश गर्ने आधिकारिक उमेरभन्दा १ वर्ष अगाडीको) मा सहभागिता दर														
१	पूर्व प्राथमिक शिक्षाको लागि बाल अनुदान पाएका (संख्या, हजारमा)	५०६	५९६	६२०	६५०	७००	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
२	पूर्व वात्यकाल शिक्षामा उपस्थिति/हजिरी	८१	८५.८	८९.४	९३	९९	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						

परिमाणुत्मक लक्ष्य ४.३ : सन् २०३० सम्ममा क्षमताले धान्न सकिने तथा गुणस्तरीय प्राविधिक, व्यावसायिक र विश्वविद्यालयसम्मको शिक्षामा सबै महिला र पुरुषहरूको समान पहुँचको सुनिश्चित गर्ने

४.३.१	लिङ्गानुसार पछिल्लो १२ महिनामा औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षा र तालिममा युवा तथा वयस्कहरूको सहभागिता दर														
१	छात्रवृत्ति (कुल विद्यार्थीहरूमा छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको प्रतिशत)	३७	३८.३	३९.३	४०.३	४२	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						

परिमाणुत्मक लक्ष्य ४.५ : सन् २०३० सम्ममा शिक्षामा लैङ्गिक असमानताहरूको अन्त्य गर्ने र समान पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने

४.५.१	यो सूचीमा रहेका खण्डीकरण गर्न सकिने सबै शिक्षासम्बन्धी सूचकहरूको निम्ति समता सूचकाङ्कहरू (महिला/पुरुष, ग्रामीण क्षेत्र/शहरी क्षेत्र, सम्पत्तिको दृष्टिकोणले सबैभन्दा तलको पञ्चमक/माथिल्लो पञ्चमक जनसंख्या र अन्य सूचकांकहरू जस्तै अपाङ्गताको अवस्था, आदिवासीहरू र द्वन्द्वपीडितहरू जस्ता वा विषयहरूमा उपलब्ध हुन सक्ने तथ्याङ्कहरू)														
१	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (प्राथमिक विद्यालय)	१.०२	१.०१	१.०१	१.०१	१	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
२	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (माध्यमिक विद्यालय)	१	१	१	१	१	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
३	साक्षरतामा आधारित लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (१५ वर्षमाथिका)	०.६२	०.७२	०.८	०.८७	१	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						

परिमाणुत्मक लक्ष्य ४.६ : सन् २०३० सम्ममा सबै युवा र कस्तीमा ९५ प्रतिशत वयस्कहरू (दुवै पुरुषहरू र महिलाहरू) लाई साक्षरता र साङ्ख्यिक (सामान्य गणित) ज्ञान हासिल गर्ने सक्षम तुल्याउने

४.६.१	कार्यमूलक (क) साक्षरता र (ख) गणितसम्बन्धी निश्चितस्तरको प्रविणता (Proficiency) हासिल गरेका तोकिएको उमेर समूहको जनसंख्याको अनुपात														
१	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर (प्रतिशत)	८८.६	९१.४	९५	९८	९९	रा.ज.ग.	वडा	१० वर्ष	के.त.वि.					
२	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको महिला साक्षरता दर (प्रतिशत)	८७.४	९०.५	९२.८	९५.१	९९	रा.ज.ग.	वडा	११ वर्ष	के.त.वि.					

परिमाण्वात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
५ प्रतिविद्यार्थी सार्वजनिक खर्च (आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, प्रति हजारमा)	१५	१९	२२	२५	३०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
परिमाण्वात्मक लक्ष्य ४ क : बालबालिका, अपाङ्गता र लैङ्गिक संवेदनशील शिक्षाका संरचना/सुविधाहरू निर्माण र स्तरोन्नति गर्ने र सबैको निम्ति सुशिक्षित, अहिसात्मक, समावेशी र प्रभावकारी सिकाई वातावरण प्रदान गर्ने														
४.क.१ : (क) विद्युत (ख) अध्यापन शास्त्रसम्बन्धी उद्देश्यहरूका निम्ति इन्टरनेट, (ग) शैक्षणिक कार्यहरूका लागि कम्प्युटर, (घ) अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूको निम्ति बनाइएका पूर्वाधार तथा सामग्रीहरू, (ङ)आधारभूत खानेपानी, (च) छात्राहरूका लागि छुट्टै शौचालय लगायत सरसफाईका सुविधाहरू, र (छ) हात धुनका लागि आधारभूत सुविधाहरू (वास सूचकका परिभाषाअनुरूप) भएका विद्यालयहरूको अनुपात														
४.क.१ : विद्युतमा पहुँच भएका विद्यालयहरू (प्रतिशत)														
४.क.२ इन्टरनेटमा पहुँच भएका विद्यालयहरू (प्रतिशत)	३.९	२८.६	४७.२	६५.८	९९	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
४.क.३ वास (WASH) सुविधाहरू भएका आधारभूत विद्यालयहरू (प्रतिशत)	८०	८५	९१.९	९९.९	९९	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
४.क.४ अपाङ्गमैत्री विद्यालयहरू (प्रतिशत)					९.९	प्रशासनिक प्रतिवेदन, शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
परिमाण्वात्मक लक्ष्य ४ ग : सन् २०३० सम्ममा विकासशील देशहरू विशेषगरी कम विकसित देशहरू र विकासोन्मुख साना टापु राष्ट्रहरूमा शिक्षक तालिमका निम्ति प्राप्त हुने अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग समेत उपयोग गरी दक्ष/योग्य शिक्षकहरूको आपूर्ति बढाउने														
४.ग.१ कुनै विशेष देशमा कुनै खास तहमा अध्यापनको निम्ति आवश्यक पर्ने कम्तीमा न्यूनतम व्यवस्थित तालिम (उदाहरणका लागि अध्यापनसम्बन्धी पूर्वसेवाकालीन वा सेवाकालीन तालिम) प्राप्त गरेका (क) पूर्वप्राथमिक, (ख) प्राथमिक, (ग) निम्न माध्यमिक, र (घ) उच्च माध्यमिक तहमा कार्यरत शिक्षकहरूको अनुपात														
४.ग.१ न्यूनतम रूपमा सङ्गठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका आधारभूत शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरूको अनुपात (प्रतिशत)	९५.५	९६.५	९७.५	९८.४	१००	शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						
४.ग.२ न्यूनतम रूपमा सङ्गठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरूको अनुपात (प्रतिशत)	९५.४	९६	९७	९८.५	१००	शि.व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह, शि.वि.प्र.म.						

तालिका ५: दिगो विकास लक्ष्य ५ : लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने तथा सबै महिला, किशोरी तथा बालिकाहरूलाई सशक्त बनाउने (Achieve gender equality and empower all women and girls)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका		
	राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	खण्डीकरणको तह	मापनको समय
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ५.२ : सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रहरू (Spheres) मा सबै महिला, किशोरी तथा बालिकाहरू विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा मानव बेचबिखन, यौन तथा अन्य प्रकारको शोषण अन्त्य गर्ने													
५.२.१ आफ्नो जीवनकालमा विवाहित वा पार्टनरसँग सम्बन्ध भएका महिलाहरूमध्ये अधिल्लो १२ महिनामा वर्तमान वा पहिलेका पति/घनिष्ट रूपमा बसेका पार्टनरबाट शारीरिक, यौन वा मनोवैज्ञानिक हिंसामा परेका १५ वर्ष र माथिका उमेरअनुसार महिलाहरूको अनुपात													
१	जीवनकालमा शारीरिक तथा यौनहिंसा भएका (दत्ता गरिएका घटनाहरू, प्रतिशत)	२८.४	२२.२	१७.५	१२.८	५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह				
५.२.२	विगत १२ महिनामा पति वा घनिष्ट रूपमा सँगै बसेको साथीभन्दा बाहेकको व्यक्तिहरूबाट यौनहिंसामा परेका (Subjected) १५ वर्ष र माथिका महिला, किशोरी तथा बालवालिकाहरूको अनुपात (उमेर र घटनाको विवरण)												
१	शारीरिक/यौनहिंसा अनुभव गरेका १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाहरूको (दत्ता गरिएका घटनाहरू) प्रतिशत	२६	१९.१	१३.९	९.७	६.५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह				
२	महिला, किशोरी तथा बालिकाहरूको बेचबिखन (संख्या)	१६९७	७२५	६५०	४२५	३२५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह				
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ५.३ : सबै प्रकारका हानिकारक प्रचलनहरू अन्त्य गर्नु जस्तै बालविवाह, कम उमेर र जबर्जस्ती विवाह र महिला जनैन्द्रीय अङ्गभङ्ग गर्ने													
५.३.१	१५ वर्षको उमेरभन्दा पहिला र १८ वर्षको उमेरभन्दा पहिला विवाह भएका वा वैवाहिक मिलन (In Union) मा रहेका २० देखि २४ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरूको अनुपात												
१	विवाहित वा वैवाहिक मिलनमा रहेका १५ देखि १९ वर्ष उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत)	२४.५	१८	१३.१	८.२	४.१	ने.ज.स्वा.स., ने.ब.सू.स. रा.ज.ग.	जनगणना, सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.				
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ५.५: राजनीतिक, आर्थिक र सार्वजनिक जीवनको सबै निर्णय तहहरूको नेतृत्वमा महिलाहरूको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता र समान अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्ने													
५.५.१	महिलाहरूले (क) राष्ट्रिय संसदहरू र (ख) स्थानीय तहमा ओगटेका पदहरूको अनुपात												
	स्थानीय सरकारका तहहरू (Bodies) (प्रतिशत)		४०.५	४१	४१.५	४२	नि.आ., प्रशासनिक प्रतिवेदन	बडा	५ वर्ष	निर्वाचन आयोग, स्थानीय तह			
५.५.२	व्यवस्थापकीय पदहरूमा महिलाहरूको अनुपात												
१	सहकारी क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत)	५०	५०	५०	५०	५०	प्रशासनिक प्रतिवेदन/वेसलाइन सभे	वार्षिक	स्थानीय तह				

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	अनुगमन तालिका/खाका													
	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		तथ्याङ्कको स्रोत	खाण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.				
२. सार्वजनिक सेवाका नीतिनिर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरू मध्ये महिलाको प्रतिशत)	११	१७	२१.३	२५.७	३३	वेसलाइन सभे	वार्षिक	स्थानीय तह						
३. व्यवसायिक र प्राविधिक कामदारहरूमा महिलापुरुषको अनुपात (Ratio of women to men) (प्रतिशत)	२४	२८	३१	३५	४०	वेसलाइन सभे	वार्षिक	स्थानीय तह						
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ५.६ : जनसंख्या र विकाससम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको प्रोग्राम अफ एक्सन र बेइजिङ प्लेटफर्म फर एक्सन तथा तिनीहरूको समीक्षासम्बन्धी सम्मेलनहरूको दस्तावेजहरूमा सम्मेलनाभ्यन्तर महिलाहरूको यौन, प्रजनन अधिकारहरूमा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने														
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ५.क: राष्ट्रिय कानूनहरूमा महिलाहरूलाई आर्थिक साधनहरूमा समान अधिकार प्रदान गर्नुका साथै जमिन र अरु प्रकारका सम्पत्तिहरू, वित्तीय सेवाहरू, पैतृक र प्राकृतिक स्रोतसाधनहरूमा पहुँच प्रदान गर्ने आवश्यक सुधारहरू सुनिश्चित गर्ने														
५.क.१ (क) कृषि भूमिमाथि स्वामित्व वा सुरक्षित अधिकार भएका कुल कृषिमा आश्रित जनसंख्याको लैङ्गिक अनुपात र (ख) कृषि भूमिको स्वामित्व भएका वा अधिकार भएका महिलाहरूको अनुपात						आर्थिक गणना	वडा	आर्थिक गणना वर्ष	के.त.वि.					
५.क.१ (ख) महिलाहरूको स्वामित्व भएका उद्यमहरूको संख्या						जनगणना, व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	के.त.वि., भू.व्य.स. तथा ग.नि.म>					
५.ख.१ महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व (जमिन र घर)	२६	२९.७	३२.५	३५.३	४०									
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ५.ख: महिला सशक्तिकरणलाई टेवा पुऱ्याउने प्रविधिलाई विशेषतः सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई बढवा दिने														
५.ख.१ मोबाइल टेलिफोन हुने व्यक्तिहरूको अनुपात (लिङ्गानुसार)						प्रशासनिक प्रतिवेदन/वेसलाइन सभे			स्थानीय तह					
५.ख.१ १५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका इन्टरनेट प्रयोग गर्ने महिलाको प्रतिशत	१९.६	४०.५	५६.२	७१.९	९८									

तालिका ६: दिगो विकास लक्ष्य ६ : सबैको निमित्त खानेपानी तथा सरसफाईको उपलब्धताका साथै यसको दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने
(Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all)

परिमाणुत्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका		
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय
परिमाणुत्मक लक्ष्य ६.१ : सन् २०३० सम्ममा सबैको निमित्त सुरक्षित र किफायती वा बेहोर्न सकिने खानेपानीको सर्वव्यापी र समानतामूलक पहुँच हासिल गर्ने													
६.१.१ सुरक्षित रूपमा व्यवस्था गरिएको खानेपानी सेवाहरू प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्याको अनुपात													
१ पाइपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएका परिवार (प्रतिशत)	४९.५	६०.३	६८.४	७६.५	९०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, रा.ज.ग.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.				
२ आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच (प्रतिशत)	८७	९०.२	९२.६	९५	९९	जनगणना/वेसलाइन सर्भे	वडा	जनगणना र सर्वेक्षण वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.				
परिमाणुत्मक लक्ष्य ६.२ : सन् २०३० सम्ममा सरसफाई र स्वस्थ/आरोग्यपूर्ण अवस्था कायम गर्ने कुरामा सबैको निमित्त पर्याप्त र न्यायोचित पहुँच सुनिश्चित गर्ने साथै महिला एवम् कमजोर/संकटग्रस्त (Vulnerable) स्थितिहरूमा रहेका व्यक्तिहरूको आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिई खुला रूपमा विसा-पिसाब गर्ने चलन वा बानीको अन्त्य गर्ने													
६.२.१ सावुन पानीसहितको हात धुने सुविधा लगायतका सुरक्षित तवरले व्यवस्थित गरिएका सरसफाई सेवाहरू प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्याको अनुपात (प्रतिशत)													
१ उन्नत/सुधारिएका सरसफाईसम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरू अरूसँग साभेदारी गर्नुपर्ने (प्रतिशत)	६०	६९.३	७८.७	८५.७	९५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, रा.ज.ग.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.				
२ शौचालय प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्याको अनुपात (प्रतिशत)	६७.६	७५.७	८३.८	९०	९८	प्रशासनिक प्रतिवेदन, रा.ज.ग.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.				
३ ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त एफ.एस.एम. (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका परिवार (प्रतिशत)	३०	४६	६२	७४	९०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, रा.ज.ग.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.				

तालिका ७: दिगो विकास लक्ष्य ७: धान्न/बेहोर्न सकिने, भरपर्दो, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने
(Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all)

परिसमाप्तक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका				
	राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डिकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
परिसमाप्तक लक्ष्य ७.१: सन् २०३० सम्ममा धान्न/किन्नु सकिने, भरपर्दो र आधुनिक ऊर्जा सुविधाहरूमा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने															
७.१.१	विद्युतमा पहुँच भएका जनसङ्ख्याको अनुपात	७४	८०.७	८५.७	९०.७	९९					व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह	
१	प्रतिव्यक्ति ऊर्जा (अन्तिम) उपभोग (मिगाजुल्स-Gigajoules)	१६	१८.१	१९.७	२१.३	२४					जनगणना, व्य.सू.प्र.		वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.	
७.१.२	स्वच्छ इन्धन र प्रविधिमा प्रारम्भिक/मुख्य (primary) निर्भरता भएको जनसङ्ख्याको अनुपात														
१	खाना पकाउनका निम्ति ऊर्जाको प्राथमिक स्रोतको रूपमा कोइला, दाउरा, गुईठालगायतका ठोस इन्धन प्रयोग गर्ने परिवार (प्रतिशत)	७४.७	६५	५५	४५	३०					जनगणना, व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.	
२	खाना पकाउन र कोठा तातो राख्नका लागि एलपी ग्याँस प्रयोग गर्ने जनसंख्या (प्रतिशत)	१८	२३.६	२७.८	३२	३९					जनगणना, व्य.सू.प्र.	वडा	वार्षिक, १० वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.	
३	विद्युत् खपत/उपभोग (प्रतिव्यक्ति किलोवाट घण्टा)	८०	२३०	५४२	१०२७	१५००					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.		वार्षिक	ने.वि.प्रा.	
परिसमाप्तक लक्ष्य ७.२: सन् २०३० सम्ममा विश्वव्यापी रूपमा विभिन्न प्राथमिक ऊर्जा स्रोतहरूको समिश्रण (Energy mix) मा नवीकरणीय ऊर्जाको हिस्सा उल्लेख्य रूपमा बढाउने															
७.२.१	कुल अन्तिम ऊर्जा खपतमा नवीकरणीय ऊर्जाको हिस्सा														
१	जलविद्युतको जडित क्षमता (मेगावाट)	७८२	२३०१	५४१७	१०२६०	१५०००					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.		वार्षिक	ने.वि.प्रा.	

तालिका C: दिगो विकास लक्ष्य C : स्थिर, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि, पूर्ण तथा उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित कामलाई प्रवर्द्धन गर्ने
(Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका		
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	लिभेभार निकाय
परिमाण्यात्मक लक्ष्य C.३ : उत्पादनशील गतिविधिहरू, मर्यादित रोजगारी सिर्जना, उच्चमशीलता, सिर्जनशीलता र नवप्रवर्तनलाई सहयोग गर्ने खालका विकासमुखी नीतिहरू प्रवर्द्धन गर्ने र वित्तीय सेवाहरूमा पहुँचलगायत लघु, साना र मझौला उद्योगहरूको स्थापना (formalization) र वृद्धिलाई प्रोत्साहन गर्ने													
१	वित्तीय सेवाहरूमा पहुँच (प्रतिशत)										प्रशासनिक प्रतिवेदन, आर्थिक गणना	वार्षिक, ५ वर्ष	स्थानीय तह, के.त.वि.
२	सहकारी सेवाहरूमा पहुँच (प्रतिशत)	५४	६०.९	६६.१	७१.३	८०					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक, ५ वर्ष	स्थानीय तह
परिमाण्यात्मक लक्ष्य C.५ : सन् २०३० सम्ममा युवा र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबै महिला र पुरुषहरूको निम्ति पूर्ण एवम् उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित काम उपलब्ध गराउनुका साथै समान कामका लागि समान तलब प्रदान गर्ने लक्ष्य हासिल गर्ने													
C.५.१	पेशा, उमेर र अपाङ्गताअनुसार महिला र पुरुष कर्मचारी/कामदारहरूको घण्टाको औसत आमदानी	३२	५०.१	६३.३	७७.३	१००					नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण	५ वर्ष	स्थानीय तह, के.त.वि.
C.५.२	पेशा, उमेर र अपाङ्गताअनुसार बेरोजगारी दर											वार्षिक	स्थानीय तह
१	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत दर्ता भएको बेरोजगारीको संख्या										प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्यात्मक लक्ष्य C.९ : सन् २०३० सम्ममा दिगो पर्यटन जसले रोजगारी सिर्जना गर्दछ र स्थानीय सस्कृति र उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्छ, त्यसलाई प्रवर्द्धन गर्न योजना/नीतिहरू निर्माण गरि कार्यान्वयन गर्ने													
C.९.१	पर्यटन क्षेत्रबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र बृद्धिदरमा पुगेको योगदान												
१	पर्यटक आगमन (संख्या १० लाखमा)	०.६	१.६	१.९	२.२	३					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह
२	पर्यटनबाट प्राप्त राजस्व (अमेरिकी डलर) (१०लाखमा)										प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह
३	पर्यटन क्षेत्रबाट सिर्जित रोजगारी संख्या										प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्यात्मक लक्ष्य C.१० : स्वदेशी वित्तीय संस्थाहरूको क्षमता सुदृढ गरी बैकिङ, बिमा र वित्तीय सेवाहरूमा सबैको पहुँच विस्तार गर्ने													
C.१०.१	क) प्रति १ लाख वयस्कहरूमा वाणिज्य बैकहरूको शाखाहरूको संख्या	१८	२३	२६	३०	३६					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह/ने.रा.बै.
	ख) प्रति १ लाख वयस्कहरूमा एटीएम (संख्या)	११	१७	२१	२६	३३					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह/ने.रा.बै.

तालिका ९: दिगो विकास लक्ष्य ९ : उत्थानशील/बलियो पूर्वाधार निर्माण गर्ने, समावेशी तथा दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन गर्ने र नवप्रवर्तनलाई प्रेरित गर्ने
(Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका				
	राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	लिम्बेवार निकाय
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ९.१ : धान्न एवम् बेहोर्न सकिने र सबैका लागि न्यायोचित पहुँच हुन सकोस् भन्ने कुरामा केन्द्रित रहेर आर्थिक विकास र मानवको सुख समृद्धिलाई सहयोग गर्ने क्षेत्रीय र सीमापार संरचनाहरू लगायत गुणस्तरीय, भरपर्दो, दिगो र उत्थानशील (Resilient) पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने															
९.१.१ बाह्रै महिना सञ्चालनयोग्य सडकको २ किलोमिटर दूरीभित्र बसोबास गर्ने ग्रामीण जनसंख्याको अनुपात															
१	सडक घनत्व (कि.मि./वर्ग कि.मि.)	०.५५	१.३	१.३५	१.५०	१.३	१.३	१.३	१.३	१.३	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह	
९.१.२	यातायातका प्रकार (Mode) अनुसार यात्रुहरू र औसतपसार भएका मालसामानको आयतन/मात्रा (Freight volume)														
१	पक्की/कालोपत्रे सडकको घनत्व (कि.मि./वर्ग कि.मि.)	०.०१	०.०७	०.१२	०.१७	०.२५	०.२५	०.२५	०.२५	०.२५	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	वार्षिक	स्थानीय तह	
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ९.२: समावेशी र दिगो रूपको औद्योगिक प्रवर्द्धन गर्ने र सन् २०३० सम्ममा राष्ट्रिय परिस्थितिअनुरूप रोजगारी र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको हिस्सा उल्लेखनीय रूपमा बढाउने साथै अति कम विकसित मुलुकहरूमा यसको हिस्सा दोब्बर पार्ने															
९.२.२	कुल रोजगारीमा ठूला/निर्माण उद्योगहरूको रोजगारीको अनुपात	६.६	८.३	९.६	१०.९	१३	१३	१३	१३	१३	रा.आर्थिक गणना	५ वर्ष	५ वर्ष	के.त.वि.	
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ९.३ : आफ्नो क्षमताअनुसार लिन सकिने/बेहोर्न सकिने ऋण (credit) र मूल्य-शुद्धला एवम् बजारमा तिनीहरूको एकीकरण लगायत वित्तीय सेवाहरूमा विशेष गरेर विकासशील देशहरूका सानास्तरका उच्चमहसुस पहुँच बढाउने															
९.३.२	ऋण वा लाइन अफ क्रेडिट भएका सानास्तरका उद्योगहरूको अनुपात	२०	२२.७	२४.७	२६.७	३०	३०	३०	३०	३०	रा.आर्थिक गणना	५ वर्ष	५ वर्ष	के.त.वि.	

परिमाणुत्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	लिम्बेवार निकाय
परिमाणुत्मक लक्ष्य १०.१ : सन् २०३० सम्ममा आयको दृष्टिकोणले तल रहेको ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको आयको वृद्धि राष्ट्रिय औसतभन्दा बढीले अग्रगामी रुपमा हासिल गरी त्यसलाई कायम गरिराख्ने														
१०.१.१ परिवारको खर्चको वृद्धि वा तलका ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको साथै कुल जनसङ्ख्याको प्रतिव्यक्ति आयमा वृद्धिदर														
१ उपभोगमा आधारित असमानता (गिनी कोफिसियन्टद्वारा मापन गरिएको)	०.३३	०.२८	०.२८	०.२५	०.२२	०.२२	०.१६				ने.जी.स., रा.ज.ग. (लघु क्षेत्रअनुमान)		सर्वेक्षण वर्ष	के.त.वि.
परिमाणुत्मक लक्ष्य १०.५ : विश्व वित्तीय बजारहरू र संस्थाहरूको नियम र संस्थाहरूको कार्यान्वयनलाई सुदृढ तुल्याउने														
१०.५.१ वित्तीय प्रभावकारिता (Soundness) सूचकहरू														
१ लघुवित्तद्वारा समेटिएको खेती गर्ने परिवारहरूको अनुपात (प्रतिशत)	२४	२८.३		३१.५		३४.७		४०			व्य.सू.प्र.	बडा	वार्षिक	स्थानीय तह

तालिका ११: दिगो विकास लक्ष्य ११ : सहरहरु एवम् ठाकव बस्तीहरुलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील (Resilient) र दिगो बनाउने
(Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरु र सूचकहरु	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/बाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ११.१ : सन् २०३० सम्ममा सुरक्षित र क्षमताले धान्न सक्ने घर र आधारभूत सेवाहरुमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने र गरिब बस्तीहरु/भुपडपट्टीहरु (Slums) लाई स्तरोन्नति गर्ने														
११.१.१	गरिब-बस्तीहरु, अनौपचारिक बस्तीहरु वा अपर्याप्त सुविधा भएका घरहरुमा बसोबास गर्ने जनसंख्याको अनुपात													
१	गरिब-बस्तीहरु/भुपडपट्टीहरु र अबैध जमिनमा बसोबास गर्ने (Squatters) जनसंख्या (संख्या हजारमा)	५००	४००	३२५	२५०	१२५	१२५	१२५	१२५	व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह		
२	खर/पराब/पातले छाएको घरमा बस्ने परिवार (प्रतिशत)	१९	१५.३	१२.५	९.७	५	५	५	५	व्य.सू.प्र./रा.ज.ग.	वार्षिक, जनगणना वर्ष	स्थानीय तह/के.त.वि.		
३	सुरक्षित घरहरुमा बसोबास गर्ने परिवार (प्रतिशत)	२९.८	३७.८	४३.९	४९.९	६०	६०	६०	६०	व्य.सू.प्र./रा.ज.ग.	वार्षिक, जनगणना वर्ष	स्थानीय तह		
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ११.३: सन् २०३० सम्ममा सबै देशहरुमा समावेशी तथा दिगो शहरीकरणलाई साथै सहभागितामूलक, एकीकृत र दिगो मानवबस्ती योजना तथा व्यवस्थापनलाई बढावा दिने														
११.३.२	नियमित तवरले र प्रजातान्त्रिक ढङ्गले सञ्चालन हुने शहरी योजनामा नागरिक समाजको प्रत्यक्ष सहभागिता सम्बन्धी संरचनाहरु (Structure) भएका सहरहरु													
१	पाँच जना र सो भन्दा बढी व्यक्तिहरु बसोबास गर्ने परिवारहरु (प्रतिशत)	४६.७	३९.६	३४.२	२८.९	२०	२०	२०	२०	रा.ज.ग.	१० वर्ष	के.त.वि.		
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ११.४: विश्वका सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाहरुलाई संरक्षण तथा सुरक्षण दिने प्रयास/प्रयत्नहरुलाई सुदृढ/प्रभावकारी बनाउने														
११.४.१	सबै सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण, सुरक्षा तथा संवर्द्धनमा गरिएको प्रतिव्यक्ति कुल खर्च (सार्वजनिक र निजी), सम्पदाको प्रकार (सांस्कृतिक, प्राकृतिक, मिश्रित र विश्वसम्पदा केन्द्रले तोकेको), सरकारको तह राष्ट्रिय, क्षेत्रीय/प्रादेशिक र स्थानीय/नगरपालिका), खर्चको प्रकार (सञ्चालन खर्च/लगाणी) र निजी सहयोगको प्रकार (वस्तु/सामग्रीहरुको दान, निजी गैरनाफामूलक क्षेत्र र प्रायोजन) अनुसारका विवरणहरु													
१	प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षणका निम्न विनियोजित बजेट (प्रतिशत)	१.१५	१.३८	१.५५	१.७२	२	२	२	२	व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह		
परिमाण्यात्मक लक्ष्य ११.५ : सन् २०३० सम्ममा मृत्यु हुने र प्रभावित हुने व्यक्तिहरुको संख्या उल्लेखनीय रुपमा घटाउने साथै गरिब र संकटग्रस्त अवस्थाहरुमा रहेका मानिसहरुको संरक्षणमा केन्द्रित भार पानीजन्य लगायतका विपद्हरुको कारण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा हुने आर्थिक हानीनोस्नानीहरुलाई कम गर्ने														
११.५.१	विपद्का कारण मृत्यु वरण गरेका, हराइरहेका र प्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित भएका व्यक्तिहरु (प्रति १ लाख जनसंख्यामा)													
१	प्राकृतिक विपद्को कारणबाट भएका मृत्यु (संख्या)									व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह		
२	विपद्का कारण चोटपटक लागेका/घाइते भएका (संख्या)	२२,३००	०	०	०	०	०	०	०	व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह		

तालिका १२: दिगो विकास लक्ष्य १२ : दिगो उपभोग तथा उत्पादन ढाँचाहरु सुनिश्चित गर्ने (Ensure sustainable consumption and production patterns)

परिमाणात्मक लक्ष्यहरु र सूचकहरु	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका			
	राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय
परिमाणात्मक लक्ष्य १२.२: प्राकृतिक स्रोतहरुको दिगो व्यवस्थापन गर्दै यिनीहरुको प्रयोग प्रभावकारी रुपमा गर्ने														
१२.२.२	स्वदेशी वस्तुहरुको उपभोग, प्रतिव्यक्ति स्वदेशी वस्तुहरुको उपभोग र प्रति कुल राष्ट्रिय उत्पादन स्वदेशी वस्तुहरुको प्रयोग													
१	जीवाश्म इन्धन (Fossil fuel) ऊर्जाको खपत (कुल ऊर्जाको प्रतिशत)	१२.५	१३.२	१३.७	१४.२	१५	व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह					
२	प्रतिव्यक्ति काठको प्रयोग (क्युबिक मिटर)	०.११	०.०९	०.०८	०.०७	०.०५	व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह					

तालिका १३: दिगो विकास लक्ष्य १३ : जलवायु परिवर्तन र यसका प्रभावहरूसँग जुध्न तत्काल कार्य अघि बढाउने
(Take urgent action to combat Climate change and its impacts)

परिमाण्वात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका				
	राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	मापनको समय	लिम्बेवार निकाय
परिमाण्वात्मक लक्ष्य १३.२ : जलवायु परिवर्तनका उपायहरूलाई राष्ट्रिय नीतिहरू, रणनीतिहरू र योजनामा एकीकृत गर्ने															
१३.२.१	जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावहरूलाई अनुकूलन गर्न देशहरूको क्षमता बढाउने साथै खाद्य उत्पादनलाई प्रतिकूल असर नगर्ने ढङ्गले जलवायु उत्थानशीलता (Resilience) र न्यून हरितगृह ग्यास उत्सर्जनलाई विकास गर्न प्रेरित गर्ने एकीकृत नीति/रणनीति/योजना (राष्ट्रिय अनुकूलन योजना, राष्ट्रिय रुपमा निर्धारण गरिएको योगदान, राष्ट्रिय संञ्चार, द्विवर्षीय अध्यावधिक प्रतिवेदन वा अन्य विषय लगायत) का सम्बन्धमा वा सञ्चालनका बारेमा अनुभवहरू आदानप्रदान गरेको देशहरूको संख्या														
	क) स्थानीय अनुकूलन (Adaptation) योजना तर्जुमा भएका गाउँपालिका/नगरपालिकाको संख्या	४	३६	६०	८४	१२०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह						
	ख) समुदाय तहमा अनुकूलन योजना तर्जुमा	३१	२३१	३८१	५३१	७५०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह						
	ग) अनुकूलन योजनाको कार्यान्वयन	०	१५	३०	४५	६०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह						
	घ) जलवायुको दृष्टिकोणले व्यवस्थित गाउँहरू/बस्तीहरू (Smart Villages/Settlements)	०	४५	७९	११३	१७०	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह						
	ङ) जलवायुको दृष्टिकोणले व्यवस्थित खेतीप्रणाली (Farming)	०	१३३	२३३	३३३	५००	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह						
परिमाण्वात्मक लक्ष्य १३.३ : जलवायु परिवर्तनलाई कम गर्न, अनुकूलन गर्न, प्रभाव घटाउन र पूर्वसावधानी गराउन शिक्षा, सचेतना र मानवीय तथा संस्थागत क्षमतामा सुधार गर्ने															
१३.३.१	जलवायु परिवर्तनमा कमी, अनुकूलन, प्रभाव न्युनीकरण र पूर्वसावधानी जस्ता विषयलाई प्राथमिक, माध्यमिक र उच्च शिक्षाको पाठ्यक्रममा एकीकृत गरेका देशहरूको संख्या														
१	जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरेका विद्यालयहरूको अनुपात (प्रतिशत)	८०	८५	८९	९३	१००	प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह						

तालिका १४: दिगो विकास लक्ष्य १५ : पृथ्वीको भूपरिधिस्तरीय पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको दिगो उपयोग, रक्षा र पुनस्थापना गर्ने, वनको दिगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिीकरण विरुद्ध लड्ने र जमिनको क्षयीकरण रोक्नुका साथै यसलाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने (Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू		२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका		
		राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./ न.पा.	खण्डीकरणको तह	मापनको समय
परिमाण्यात्मक लक्ष्य १५.१ : सन् २०३० सम्ममा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूअन्तर्गत दागित्वहरू अनुरूप भूपरिधि र जमिनको स्वच्छ पानी पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू र तिनीहरूको सेवाहरू विरोधगरी वनजङ्गल, सीमसार क्षेत्र, हिमालय र सुब्बा क्षेत्रहरूको संरक्षण, पुनस्थापना र दिगो प्रयोग सुनिश्चित गर्ने														
१५.१.१	कुल भूक्षेत्रको अनुपातमा वन क्षेत्र	४४.७											वार्षिक	स्थानीय तह
१	समुदायमा आधारित व्यवस्थापन अन्तर्गत रहेको वन (कुल घना वन क्षेत्रको प्रतिशतको रूपमा)	३९	३९.८		४०.४	४१				४२		वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
१५.१.२	संरक्षित क्षेत्रहरूअन्तर्गत रहेका भूपरिधिस्तरीय र स्वच्छ, जल-जैविक विविधताको निम्ति महत्वपूर्ण स्थलहरूको अनुपात (पारिस्थितिकीय प्रणाली अनुसार)													
१	संरक्षित क्षेत्र (वनसहित, कुल भूभागको प्रतिशत)	२३.२	२३.३	२३.३	२३.३	२३.३				२३.३			वार्षिक	स्थानीय तह
२	ताल, सीमसार र तलाउ/पोखरीहरू (संख्या)	१७२७	२५९९		३२५४					५०००		वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्यात्मक लक्ष्य १५.२ : सन् २०३० सम्ममा सबै प्रकारका वनको दिगो व्यवस्थापनको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने, वन फडानी रोक्ने, हास भएको वनको पुनःस्थापना गर्ने साथै वृक्षरोपण र विनाश भएको वनमा पुनः स्खलित्वा लगाउने														
१५.२.१	दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रगति													
१	कवुलियती (Leasehold) वन समूहलाई वन हस्तान्तरण (हजार हेक्टर)	४४.६	४४.६	४४.६	४४.६	४४.६				४४.६		वडा	वार्षिक	स्थानीय तह

परिमाण्वात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	अनुगमन तालिका/खाका												
	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		खण्डीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.			
२ वृक्षारोपण (Plantation) गरिएको क्षेत्र (प्रतिवर्ष बेर्ना/विरुवा, १० लाखमा)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्वात्मक लक्ष्य १५.४ : सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासका निम्ति आवश्यक लाभहरू प्रदान गर्ने क्षमता वृद्धि गर्नका निम्ति जैविक विविधता लगायतका पर्वतीय पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संबर्द्धन/संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्ने													
१५.४.१ पर्वतीय जैविक विविधताको निम्ति संरक्षण गरिएका महत्वपूर्ण संरक्षित क्षेत्रहरू													
१ संकटासन्न (Potentially dangerous) तालहरू/पोखरीहरू (प्रतिशत)	०.३७	०.२७	०.२	०.१२	०						प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्वात्मक लक्ष्य १५.५ : प्राकृतिक वासस्थानहरूको क्षयीकरणलाई घटाउन आवश्यक महत्वपूर्ण कार्य तत्काल शुरु गर्ने, जैविक विविधताको हासलाई रोक्ने र सन् २०२० सम्ममा संकटापन्न प्रजातिहरूलाई संरक्षण गर्नुका साथै लोप हुनबाट बचाउने													
१५.५.१ रेडलिस्ट (Red List) सूचकाङ्क													
१ जंगली बाघहरू (संख्या)	१९८	२०५	२१०	२१६	२२५						प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक, ५ वर्ष	स्थानीय तह
२ गैँडा (संख्या)	५३४	६००	६५०	७००	७८३						प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक, ५ वर्ष	स्थानीय तह
३ समुदायको नेतृत्व/अगुवाइमा परिचालित चोरी सिकारी नियन्त्रण एकाईहरू (संख्या)	४००	४००	४००	४००	४००						प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक, ५ वर्ष	स्थानीय तह

तालिका १५: दिगो विकास लक्ष्य १६ : दिगो विकासको निहित शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजहरूको प्रवर्द्धन गर्ने, व्यापकता सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहहरूमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाहरूको स्थापना गर्ने (Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/बाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	राष्ट्रिय	गा.पा./न.पा.	तथ्याङ्कको स्रोत	खाडीकरणको तह	मापनको समय	जिम्मेवार निकाय
	परिमाण्यात्मक लक्ष्य १६.१ : सबै ठाउँमा सबै प्रकारका हिंसा र यससँग सम्बन्धित मृत्युदर उल्लेख्य रूपमा कम गर्ने													
१	हत्यादर (प्रति १ हजार जनसंख्या) Homicide rate (per 1000 population)											वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
२	दर्ता गरिएका गौनजन्य हिंसा सम्बन्धी केसहरू (संख्या)												वार्षिक	स्थानीय तह
३	मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको संख्या												वार्षिक	स्थानीय तह, गृह मन्त्रालय
४	दर्ता गरिएको सम्बन्ध विच्छेद (प्रति १ हजार जनसंख्या) (संख्या)											वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
५	स्थानीय तहमा दर्ता भएका कुल मुद्दाहरूमध्ये फछ्छौट भएका मुद्दाको अनुपात											वडा	वार्षिक	स्थानीय तह
६	कुल स्वीकृत वजेटमध्ये खर्चको अनुपात												वार्षिक	स्थानीय तह
परिमाण्यात्मक लक्ष्य १६.१: सन् २०३० सम्ममा जन्मदर्ता लगायतमा अन्य कानुनी पहिचान सबैलाई गर्ने														
१६.१.१	सरकारी/सार्वजनिक निकायमा जन्मदर्ता भएका ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको अनुपात	५८.१	६६	७९	८६.९	९०						वडा	वार्षिक	स्थानीय तह

तालिका १६: दिगो विकास लक्ष्य १७: दिगो विकासका लागि कार्यान्वयनका उपायहरू/साधनहरूलाई सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीलाई पुनः जीवन्त तुल्याउने
(Strengthen the means of implementation and revitalize the Global Partnership for Sustainable Development)

परिमाण्यात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरू	२०१५		२०१९		२०२२		२०२५		२०३०		अनुगमन तालिका/खाका			
	राष्ट्रिय	गा.पा./ राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./ राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./ राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./ राष्ट्रिय	राष्ट्रिय	गा.पा./ राष्ट्रिय	तथ्याङ्कको स्रोत	खण्डीकरणको तह	सापनको समय	जिम्मेवार निकाय
परिमाण्यात्मक लक्ष्य १७.१: करका साथै अरु प्रकारका राजस्व सङ्कलनका लागि आन्तरिक क्षमतामा सुधार गर्नको लागि विकासशील देशहरूलाई दिइने अन्तर्राष्ट्रिय सहायता समेतको माध्यमबाट आन्तरिक स्रोतको परिचालनलाई सुदृढ तुल्याउने														
१७.१.२	बजेटमा आन्तरिक कर राजस्वहरूको अनुपात	७६	७७.१	७७.९	७८.७	७९.७	८०				प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह	
परिमाण्यात्मक लक्ष्य १७.३ : विकासशील देशहरूका लागि विभिन्न स्रोतहरूबाट थप वित्तीय स्रोतसाधनहरू परिचालन गर्ने														
१७.३.१	कुल आन्तरिक (Domestic) बजेटको अनुपातमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी, आधिकारिक विकास सहायता (ODA) र दक्षिण-दक्षिण सहयोग													
१	कुल बजेटको अनुपातमा संघीय र प्रादेशिक सरकारमार्फत् प्राप्त अनुदान (प्रतिशत)										प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	म.ले.नि.का./ स्थानीय तह	
२	कुल बजेटको अनुपातमा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम (प्रतिशत)										प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	म.ले.नि.का./ स्थानीय तह	
परिमाण्यात्मक लक्ष्य १७.६ : विज्ञान, प्रविधि र नव प्रवर्तनमा उत्तर-दक्षिण, दक्षिण-दक्षिण र त्रिकोणीय क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र पहुँचलाई बढाउने र विद्यमान संयन्त्रहरू विशेषगरी संयुक्त राष्ट्रसंघको तहमा राम्रो सम्बन्ध कायम गरेर साथै विश्वस्तरीय प्रविधि सहजीकरण संयन्त्र समेतको माध्यमबाट आपसमा सहमति भएका शर्तहरूको अधीनमा रही ज्ञान आदानप्रदान अगाडी बढाउने														
१७.६.२	हरेक १०० बालिन्दहरूमा फिक्कड इन्टरनेट ब्रोडब्यान्ड सङ्कल्पन (गतिको आधारमा)													
१	इन्टरनेट घनत्व (प्रति १०० जनामा)	४९.८	६५	७०.९	७९.९	९५					प्रशासनिक प्रतिवेदन, व्य.सू.प्र.	वार्षिक	स्थानीय तह	

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोग

काठमाडौं